

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI • 6301
BİLİM VE KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ • 1639

ÇANAKKALE'NİN ŞEHİT KALEMLERİ
Çanakkale Muharebelerinin Türk Eğitim Sistemine Etkileri
İSMAİL SABAH

Yayın Yönetmeni *Ercan Şen*
Yayın Koordinatörü *Hakkı Uslu*
Yayın Sorumlusu *Aysenur Kılıçer*
Tashih *Huri Dursun*

Kapak Tasarımı *Ekrem Acar*
Dizgi *Pınar Balkış*

Baskı *Korza Yayıncılık Basım San. ve Tic. A.Ş.*
Yenice Mah. Çubuk Yolu No: 3 Esenboğa / Ankara
Sertifika No 30233

Türkçe yayın hakları MEB, 2017
Tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz ve kullanılamaz.

1. Baskı 2017 (3000 Adet)

ISBN 978-975-11-4192-7

İdare Yeri *MEB Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü*
Ders Kitapları ve Yayınlar Daire Başkanlığı, Kültür Yayınları Koordinatörlüğü
MEB Beşevler Kampüsü I Blok, 06560 Yenimahalle/ANKARA
Tel. 0312 413 36 48 • Belgegeçer 0312 222 40 85

Satış Yeri *MEB Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğü*
Atatürk Bulvarı Milli Müdafaa Cad. No.: 6 Kat: 6 Kızılay/ANKARA
Tel. 0312 413 42 03 • Belgegeçer 0 312 419 20 14

kulturyayinlari.meb.gov.tr • kulturyayinlari@meb.gov.tr

Sabah, İsmail
Çanakkale'nin şehit kalemleri / İsmail Sabah. – 1. bsk. – Ankara:
Milli Eğitim Bakanlığı, 2017.

200 s. ; 24 cm. – (Milli Eğitim Bakanlığı yayınları ; 6301 . Bilim
ve kültür eserleri dizisi ; 1639 . Eğitim yayınları)
ISBN 978-975-11-4192-7

1. Çocuk hikayeleri, Türk. I. Seriler: .
808.06831

**Çanakkale'nin
Şehit Kalemleri**
Çanakkale Muharebelerinin
Türk Eğitim Sistemine Etkileri
İsmail Sabah

Ankara, 2017

İsmail SABAH

1986 yılında İzmir'de doğdu. İlkokul, ortaokul ve lise öğrenimini bu şehirde tamamladı. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği programından 2008 senesinde mezun oldu. Aynı yıl Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde Eğitim Programları ve Öğretimi Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı ve 2012 senesinde bitirdi. 2011 yılında Hakkâri ili Yüksekova ilçesine sınıf öğretmeni olarak atandı ve iki yıl burada hizmet etti. Yazar, 2013 yılından beri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde çalışmaktadır. Uluslararası ve ulusal kongrelerde bildirileri bulunan yazar "ŞEHİT'ten KALE'ler" isimli derginin ilk dört sayısını çıkarmıştır. Eğitim tarihi ve Çanakkale Muharebeleri üzerine çalışmaları devam etmektedir.

ÖN SÖZ

İspanyol filozof Ortega y Gasset; “İnsan, tarih yapan bir varlıktır. Bundan dolayı hayvanın tarihi yok, tabiatı vardır. İnsan tabiatı yenen, tarihe yön ve şekil veren varlıktır.”¹ der. Türk milletinin Çanakkale’de yaptığı da Gasset’in dediği gibi tarihe yön ve şekil vermektir. Çünkü müttefik kuvvetlerinin Çanakkale önlerinde durdurulması ile I. Dünya Savaşının seyri değişmiştir. Şöyle ki Osmanlı Devletinin saf dışı bırakılmasıyla Balkan Devletlerini yanına çekebileceğini düşünen müttefikler, emellerine ulaşamamışlardır. Aksine Balkan Devletlerinin İttifaklar safında yer almasıyla savaş daha geniş coğrafyaya yayılmıştır. Rusya müttefiklerinden umduğu desteği alamamış, Bolşevik İşyanı ile yeni rejime geçmiş, Çarlık Rusya’sı yıkılmıştır. Müttefikler açısından Çanakkale’de beklenenin gerçekleşmemesi, savaşın uzamasına neden olmuştur. Bu sebeple Çanakkale Cephesi I. Dünya Savaşı içerisinde farklı yere konumlandırılmaktadır. Çanakkale Zaferi, Türk tarihi içerisinde de ön plana çıkmaktadır.

Şöyle ki I. Dünya Savaşında birçok cephede aynı anda savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti için en önemli cephe Çanakkale Cephesi’dir. Bu önem, buradaki düşman kuvvetlerinin devletin başkentini, dolayısıyla varlığını tehdit etmesinden kaynaklanmaktadır. Özetle Çanakkale Muharebeleri harp tarihinde I. Dünya Savaşının alelade bir cephesi olmaktan ziyade bir millet için ki o millet Türk milletidir, var olmak ve yok olmak anlamına denk gelmektedir.

Çanakkale Muharebelerinin Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olduğu su götürmez bir gerçektir. Bugüne değin Çanakkale Muharebeleri ile ilgili sayısız çalışma yapılmış ve yayınlanmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde genellikle savaşın askerî boyutunun ele alındığı görülmektedir. Sosyal hayata etkileri, geride bıraktığı izleri inceleyen çalışmaların sayısı çok azdır.

Yok olduğu düşünülen bir devletin yeniden dirildiği ve bir milletin kendine yeniden güven duymasını sağlayan Çanakkale Cephesi, Kurtuluş Savaşı’mızın da ön hazırlığı niteliğindedir. Bu cephede nice komutanlar yetişmiş ve bunlar Türk Kurtuluş Savaşı’nı başarıya ulaştırmıştır.

Böylesine öneme sahip bir savaşın sosyal hayata olan etkilerinin bilinmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması “önemli bir mesele” olarak karşımızda durmaktaydı. Elinizde tuttuğunuz eser, Çanakkale Muharebeleri ve eğitim arasındaki ilişkiyi irdelemesi açısından önemlidir. Çünkü *binlerce öğretmen, mülkiyeli ve tıp öğrencisinin, Harbiyelinin, aydın ve eğitim görmüş insanın Çanakkale’de yitirildiği bir gerçektir.*² Yaklaşık 8,5 ayı kara çarpış-

1 Süleyman Hayri Bolay, Çanakkale Zaferinde Manevi Gücün Rolü, Atatürk Araştırma Merkezi dergisi, cilt: X, sayı: 30, Kasım 1994, s. 555.

2 Mete Tunçoku, Cemalettin Taşkıran, Çanakkale, Churchill ve Anzaklar, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 9.

maları olarak geçen Çanakkale Muharebelerinde her iki taraf büyük kayıplar vermiştir. Verilen bu kayıplar içinde araştırmaya konu olan öğretmen ve öğrenciler de vardır. Cepheye giden yetişmiş neslin kaybı, yıllar süren savaşlar nedeniyle zaten olumsuz durumda bulunan eğitim-öğretim faaliyetlerini daha da olumsuz bir hâle sokmuştur. Bu çalışma ile Çanakkale Muharebelerinin Türk eğitim sistemine olan etkileri ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve ortaya konmuştur.

1915 yılı boyunca sayısız saldırılara, taarruzlara rağmen ülkesini koruyan insanların hatıralarının yaşatılması aynı zamanda bir vefa borcudur. Bu çalışma ile bu amaca hizmet edilmiştir. Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün de dediği gibi "Tarihini bilmeyen milletler yok olmaya mahkûmdur." Milletimizin millî bilincinin yok olmaması için bu tür çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü yine Atatürk'ün dediği gibi "Türk çocuğu atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır." Dolayısı ile bizlere daha büyük işler yapmak için kendimizde kuvvet bulmamızı sağlayan başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Çanakkale siperlerinde, tabyalarında canlarını feda eden atalarımızın hatıralarının, gelecek kuşaklara aktarılmasına yardımcı olunmuştur.

Çalışma 28 Haziran 1914 ile 10 Ocak 1916 tarihleri arasında sınırlandırılmıştır. Burada amaç I. Dünya Savaşı içerisinde Çanakkale Cephesi'nin etkilerini ortaya çıkarmaktır.

Tarihsel çalışmalarda konuyu belirli tarihler arasına sınırlamak çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliği için gerekli bir adımdır. Doğal olarak eğitim sistemi 4 yıl süren dünya savaşı boyunca etkilenmiş ve bu etkilerin yansımaları uzun yıllar devam etmiştir.

Bu çalışmada görülmüştür ki 4 yıl süren I. Dünya Savaşı içerisinde eğitim sistemini en çok etkileyen, önemi dolayısıyla Çanakkale Cephesi olmuştur. Bu düşüncüyü 14 Kasım 1915 tarihli belge de desteklemektedir. Söz konusu belgede *5. Ordunun³ savaş zayıyatı şimdiye kadar temin edilmiş ve bundan sonra da temin edilecek ve daima silah adedine göre askeri birliklerin mevcudununun muhafazasına itina olunacaktır...*⁴ denerek Çanakkale Cephesi'ne verilen önem gösterilmiştir. Aynı tarihli diğer bir belge de neden Çanakkale Cephesi'nin diğer cephelere nazaran eğitim sistemi üzerinde en büyük etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu belgede *800 hastalık zayıyatından başka ciddi muharebe günleri hesaba katılmazsa ortalama 5. Ordu da her gün 300'e yakın savaş zayıyatı olmaktadır. Bundan dolayı 5. Ordu da mevcut silah adedine göre birliklerin hiçbir nedenle noksan kalmaması...*⁵ gerektiği belirtilmiştir. Bunu 9 ay üzerinden kabaca hesaplayacak olursak 81.000 zayıyat demektir ki belgede belirtildiği gibi bu, ciddi muharebe günleri değildir. Ciddi muharebe günlerini de hesaba katarsak bu rakam çok daha yukarılara çıkmaktadır. Örneğin 19 Mayıs 1915'te Arıburnu'nda gerçekleştirilen taarruzun sonunda 10.000 civarında zayıyatın bir gecede verildiği veya Zığındere'de bir haftada 16.000'e yakın şehit verildiği düşünülürse söylenmek istenen daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Çünkü bu kayıp-

3 5. Ordu dan kasıt Çanakkale Cephesi'dir. Çünkü 5. Ordu Çanakkale Cephesi'nden sorumlu ordudur.

4 ATASE, Kls. 184, Dos. 785, Fih 27-2.

5 ATASE, Kls. 1889, Dos. 58, Fih. 1-54.

ların yukarıdaki belgede de belirtildiği gibi doldurulması gerekecek ve bunun için askere alımlar artacaktır. Okuyacağınız eserde bu gibi etkiler ayrıntılarıyla aktarılmıştır.

Birinci bölümde “Savaş” başlığı altında konunun daha iyi anlaşılabilmesi için I. Dünya Savaşına giriş yapılarak Çanakkale Muharebeleri anlatılmıştır. Ancak bu muharebelerin detayına girilmemiştir çünkü burada amaç muharebeleri anlatmak değil, bu muharebelerin eğitim sistemine etkisini ortaya koymaktır.

İkinci bölümde “Savaşın Öğrenciler ve Öğretmenler Üzerine Etkisi” başlığı altında eğitim sisteminin en temel öğeleri olan öğrencilerin ve öğretmenlerin I. Dünya Savaşının başlangıcından Çanakkale Savaşlarının sonuna kadar nasıl etkilendikleri ayrıntılarıyla aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde “Savaş Sırasında Mevcut Okulların Durumu” başlığı ile savaşın okullara olan etkileri ortaya konmuştur. Dördüncü bölümde ise eğitim sisteminin ve kurumlarının en fazla etkilendiği yer olan Çanakkale şehri, “Savaş Bölgesinde Eğitim” başlığı altında öğretmenlerinden öğrencilerine, okullarından şehrine kadar alt başlıklarla ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

Bunun için Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, Kızılay Arşivi, Meşihat Arşivi, Millî Kütüphane, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi gibi arşiv merkezleri ve büyük kütüphanelerde 2,5 yıla varan araştırma yapılmış ve elde edilen Osmanlıca belgeler günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Birincil ve güvenilir kaynaklardan elde edilen bulgular, bilimsel titizlikle işlenerek elinizdeki eser oluşturulmuştur.

Bu çalışmada desteklerini esirgemeyen başta Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi olmak üzere Prof. Dr. Selçuk UYGUN, Yrd. Doç. Dr. Gürkan ERGEN, İsmail ÖZDEMİR, Mustafa Onur YURDAL, Ahmet YURTTAKAL, Gürsel AKINGÜÇ olmak üzere yukarıda isimleri zikredilmiş arşiv ve kütüphane çalışanlarına, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı’na ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Bu eserin başta geleceği inşa eden biz öğretmenler ve geleceğimiz olan öğrenciler olmak üzere Türk milletine faydalı olması dileği ile...

İsmail SABAH
Çanakkale, 2017

Çanakkale'de Destan Yazan Büyük Türk Milletine...

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	5
BÖLÜM I	11
SAVAŞ	11
I. Dünya Savaşının Başlaması.....	11
Osmanlı Devleti'nin Savaşa Dâhil Olması.....	12
Boğaz'a İlk Hücum	14
Uzun Mücadelenin Başlangıcı -25 Nisan-	16
Hazin Gece 18/19 Mayıs 1915	19
Son Demler	21
BÖLÜM II	25
SAVAŞIN ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMENLER ÜZERİNE ETKİSİ	25
Öğrencilerin Silahaltına Alınması.....	25
Yedek Subaylıkta Yaş Sorunu.....	28
Lise 10. Sınıf Öğrencilerine Yedek Subaylık Hakkının Verilmesi	30
Yedek Subaylık (İhtiyat Zabitliği) Hakkında	30
Askerlik Yaşının 18'e Düşmesi	32
Öğrenci Kayıpları	35
Şehit Çocukları.....	39
Tıp Fakültesi Öğrencileri	43
Hastabakıcılar ve Hastanelerde Gönüllü Çalışan Öğrenciler.....	51
Öğrencilerin Silahaltına Alınmalarıyla Eğitim Uygulamalarında Gerçekleşen Değişiklikler	53
Silahaltına Alınan Öğrencilerin Okullarına Devamı Hakkında	55
Yurt Dışından Gelen Öğrenciler	56
Avrupada Okuyan ve Okumak İsteyen Öğrenciler	57
Öğrencilerin Yaralı Askerlerin Tedavileri İçin Yaptığı Bağışlar	59
Öğretmenler Silahaltına Alınıyor	61
Tıp Fakültesi Öğretmenleri	74
Hastanelerde Gönüllü Çalışan Öğretmenler.....	75
Asker Olan Öğretmenlerin Haklarının Korunması.....	76

Şehit Öğretmenler	77
Vekil Öğretmenler	79
Yabancı Öğretmenler	83
Öğretmelerin Silahaltına Alınmasından Sonra Sınavların İcrası	86
Öğretmenlerin Bağışları	89
Askerlik Harici Görevlerle Cepheye Giden Öğretmenler	91
Ateş Hattında Bir Öğretmen	95
BÖLÜM III	101
SAVAŞ SIRASINDA MEVCUT OKULLARIN DURUMU	101
Okulların Hastaneye Çevrilmesi	101
Yaralıların Nakli ve İşgal Edilen Okullara Yerleştirilmeleri	103
Yaralıların Hastanelere Nakledilmesi	107
Okulların İşgal Usulü Hakkında	110
Özel Okulların İşgali	110
İşgallerin Okullara Etkileri	111
Bombardımanlara Karşı Alınan Önlemler	114
İşgal Edilen Okullarda Mevcut Eşya	114
Okulların Açılması ve Tahliye Edilen Okullar	117
Savaşın İnşa Edilmesi Planlanan Okullara Etkileri	122
Savaşın Sosyal Hayata Olan Etkilerinin Okullara Yansımaları	123
Yabancılar Ait Okullar	124
BÖLÜM IV	129
SAVAŞ BÖLGESİNDE EĞİTİM	129
Savaş Bölgesinde (Çanakkale'de) Okullar	129
Savaş Bölgesinde (Çanakkale'de) Öğretmenler	137
Savaş Bölgesinde (Çanakkale'de) Öğrenciler	138
Savaş Bölgesinde (Çanakkale'de) Azınlıklar	147
SONUÇ	149
KAYNAKÇA	155
EKLER	165

BÖLÜM I

SAVAŞ

I. Dünya Savaşının Başlaması

XX'nci yüzyılın başlangıcından itibaren Avrupa'daki siyasi hava iyice ağırlaşmış ve karşılıklı ilişkiler gerginleşmişti. Millî duyguların alevlenişi, büyük devletler hegemonyası Avrupa'da düşman kamplarının kurulmasına neden oluyordu. Kimisi kıyılara çıkmayı, kimisi sömürgeci imparatorluklar aleyhine genişlemeyi, kimisi de eski Roma İmparatorluğu'nu hayal etmekte idi. Almanya'nın ekonomik ve endüstriyel alanda saldırgan bir duruma girmesi, gelişmesi ve harp gücünün artması ortalığı tedirgin ediyordu. Bu nedenlerle Avrupa'daki büyük devletler, karşılıklı iki bloka ayrılmışlardı. Rusya, her iki bloka da ters düşmekte idi. Fakat Rusya'nın sınırsız insan kaynaklarını kullanması önemliydi. İngiltere ve Fransa, Türk Boğazlarından ödün vermek suretiyle bu devleti kendi taraflarına çektiler. Osmanlı Devleti üzerinde kesişen politikalar harp sonrası düşünülecekti.¹

Özetle silahlar kurulmuş, âdeta işaret bekleniyordu. Beklenen işaret 1914 yılının 28 Haziran'ında gelecekti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı bir Sırp tarafından öldürülmüştü. Böylelikle dört yıl sürecek ve milyonlarca hayata mal olacak I. Dünya Savaşı'nın ilk silahı patlamış oldu.

28 Temmuz'da Avusturya Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Bunu üzerine Rusya 29 Temmuz'da kısmi de olsa seferberlik ilan ederek sulh kapısını da açık bırakmayı ihmal etmemiştir. Sorunun çözümü için Çar, Alman İmparatoruna Lahey Adalet Divanını önerirken İngiltere ise meselenin aracılar vasıtası ile çözümünü önermiştir. Çabalardan bir sonucun çıkmaması üzerine Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta ise Fransa'ya savaş ilan etmiştir. Bunları İngiltere'nin 5 Ağustos'taki Almanya'ya savaş ilanı izlemiş, böylelikle iki blok arasında 1918 yılı sonuna kadar sürecek bir savaş başlamıştır.²

Fakat savaş planlayıcılarına göre Avrupa'yı saracak olan savaş bu kadar uzun sürmeyecekti. Birinci Dünya Savaşı'nın açılış aşaması planlara göre gelişmemiştir.

1 Nusret Baycan, *I. Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi 25 Nisan 1915 Arıburnu Çıkarması* 27. Piyade Alayının Karşı Taarruzu: 19. Tümenin Bu Karşı Taarruzu Desteklemesi, Stratejik ve Taktik Sonuçlar Serisi No.: 4, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 3.

2 Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı; Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri*, Gökkuşbu, İstanbul, 2009, s. 27.

Fransız ve Alman genelkurmaylarının on yılı aşkın bir süredir hazırladıkları büyük stratejik hareketler her iki tarafın da beklediği hızlı ve kesin zaferi sağlamış değildi. Ağustos başında savaş ilanından hemen sonra üç buçuk ay süren hızlı bir savaş, erimiş lav gibi kuzey Fransa'yı ve batı Belçika'yı kaplamış ve Manş Denizi'nden tarafsız İsviçre sınırlarına kadar iki karşıt siper oluşturmuştu. Sonuçta ortaya çıkan durgunluk, savaşın ne kısa ne de hareketli olmayacağını gösteriyordu. Zaten ordular bir kere mevzilerine yerleşince politikacılar da bu gerçeği anlamakta gecikmemişlerdi.³

Batı Cephesi'nde orduların birbirine üstünlük sağlayamaması, tarafları savaşta kazanmak için alternatif çözümlere yöneltmiştir. Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil edilmesini planlıyordu. Bu sayede müttefik kuvvetleri, açılacak olan yeni cepheye asker kaydırmak zorunda kalacak ve özellikle İngiltere'nin dominyonları (Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda gibi) ile arasına set çekilmiş olacaktı.

Tüm bu gelişmelerin ortasında Osmanlı Devleti'nin vaziyetini, eski VI. ve I. Ordu Komutanı General Ali İhsan Sabis şu sözlerle ortaya koymaktadır:

29 Haziran'da bu olayı gazetelerde okuduğumuz zaman hayret ve dehşetten titredik. Vatanın yükselmesi için çırpınan kalplerimiz, öteden beri dolu olan barut fıçısına ateş veren bu olaydan doğacak yangınların vatanımızı yakmaması ihtimalini pek zayıf gördüğümüzden endişeli, ıstıraplı, birbirimize bakmaya başladık. Biz asla hazır değildik. Buna rağmen birbirleriyle çarpışacak iki büyük Avrupa devletler manzumesinin arasında idik.⁴

Osmanlı Devleti'nin Savaşa Dâhil Olması

Dünyanın hızla savaş ortamına sürüklendiği dönemde Osmanlı Devleti, bir taraftan ordu ve donanmayı yeniden düzenlemek için girişimlerde bulunurken diğer taraftan da iki bloka ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarma yollarını aramaktadır.⁵ Çünkü bu işin sonunda kendisine de sıçrayacağını biliyordu. Bu amaçla Osmanlı Devleti ilk ittifak girişimini geleneksel dostu saydığı İngiltere nezdinde yapmıştır.⁶ Bu başarısız girişimin ardından Bulgaristan, Fransa, Rusya ve Yunanistan ile de başarısız ittifak çabaları olmuştur.

3 Nigel Steel, Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, (çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 1.

4 Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s. 45-46.

5 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915)* V. Cilt I. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s. 2.

6 *Açg.* s. 2.

Bunun üzerine İttifak Devletlerine yanaşmak zorunda kaldı. 2 Ağustos 1914'te Enver Paşa'nın teşviki ile Almanlarla gizli bir askerî anlaşma yapıldı.⁷ Almanya ile imzalanan gizli anlaşmanın ertesi günü (3 Ağustos 1914) beklenmedik bir olay yaşanmıştır. İngiliz tersanelerinde Osmanlı Devleti için inşa edilmekte olan iki gemiye İngilizler tarafından el konulmuştur. *İngiliz Bahriye Nezareti Sultan Osman ve Reşadiye gemilerine el konulma kararını İngiliz Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Osmanlı hükûmetine tebliğ edilmesini...*⁸ istemiştir. Gemilerin inşa masrafı olan milyonlarca sterlinin büyük bir kısmı halktan yardım olarak toplandığı için bu hareket Türkiye içinde öfkeye neden oldu. İngiliz hükûmeti el koyma olayını hafifletmek yolunda bir adım atmadı ve Türk halkının zararını tazmin etmek Almanlara kaldı. Goeben ve Breslau adlı iki Alman kruvazörü hemen Akdeniz'den İstanbul'a gönderildi.⁹

Bu iki Alman gemisi (*Goeben ve Breslau*)¹⁰, İngiliz donanması tarafından Akdeniz'de yakalanmadan Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a gelmiştir. Osmanlı donanmasına katılan bu gemiler, *Türk gemileriyle beraber Amiral Souchon* komutasında Karadeniz'e açılmıştır. 29 Ekim 1914 tarihinde ise bu gemiler tarafından Rus limanlarının bombalanmasıyla Osmanlı Devleti ittifaklar safında yerini almıştır. 31 Ekim 1914 tarihinde de, Rus ordularının Kafkasya'dan sınırı geçmesiyle I. Dünya Savaşı, Osmanlı topraklarına sıçramıştır. Osmanlının savaşa girmesiyle Goeben ve Breslau'nun peşinden gelerek Çanakkale Boğazı önlerinde bekleyen İngiliz gemileri tarafından misilleme olarak 3 Kasım 1914 tarihinde Boğaz'ın giriş kısımları olan Seddülbahir ve Kumkale bombalanmıştır.¹¹ Bunun üzerine Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletlerine resmen harp ilan ederek İttifak Devletlerinin yanında savaşa katılmıştır.

Ağustosun ilk haftasından itibaren gelişen durumun sonucu, Almanların çabaları ve büyük bir planın parçası olarak Osmanlı Devleti bir oldu bitti sonucunda Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın müttefiki olarak kendini savaşın ortasında buldu.¹²

7 Cahit Çakmakçı, *Çanakkale Muharebelerinin Sebepleri*, K. K. K. Fakülte ve Yüksek Okullar Askerî Öğrenci Komutanlığı Atatürkçülük Çalışma Merkezi Yayınları, Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk Sempozyumu, Ankara 1987, s. 15.

8 Serhat Güvenç, *Drednot Ateşi ve Osmanlı Devleti: Reşadiye ve Sultan Osman Savaş Gemilerinin Öyküsü*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2005, s.7.

9 Nigel Steel, Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, (çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 2.

10 Bu gemilere daha sonra Yavuz ve Midilli isimleri verilmiştir.

11 17 dakika süren bu bombardımanda atılan top mermilerinden biri Seddülbahir kalesindeki cephaneliğin infilakına sebep olmuştur. Bu patlama sonucunda kalede görevli 81 er ve 5 subay şehit olmuştur. Bu askerler Çanakkale Muharebelerinin ilk şehitleri olarak kalenin giriş kapısına defnedilmiştir.

12 Ahmet Esenkaya, *Çanakkale Savaşı'nda Türk-Alman Birlikeliği*, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, Bahar-Güz 2008, Sayı: 6-7, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, s. 29.

Öte yandan Rusya'nın askerî gücünü birkaç cepheye ayırması, zaman zaman bunalmasına, sıkışmasına ve böylece müttefiklerinden yardım istemesine sebep oluyordu. Çar Nikola, 2 Ocak 1915'te yaptığı bir çağrı ile İngiltere'nin derhâl bir Türk cephesi açmasını istedi. Bununla Osmanlı ordusunun karada ve denizde yeni cephede meşgul edileceğini ve güç durumunda bırakılacağını umuyordu.¹³

28 Ocak 1915'te toplanan İngiliz savaş meclisinde Bahriye Nazırı Winston Churchill'in de telkinleriyle Çanakkale'de cephe açılması teklifi kabul edildi. İngiltere böylelikle Ruslardan önce İstanbul'a girmiş olacak bu sebeple Osmanlı Devleti savaş dışı kalacak ve tarafsız kalan Balkan Devletlerinin İtilaf Devletleri tarafında yer almalarının önü açılmış olacaktı. Bunun sonucunda Mısır'dan İngilizlerin bölgeye asker toplamaya başladığına yönelik istihbaratların da gelmesi dikkatlerin Çanakkale ve Boğazlar üzerinde odaklanmasına sebep olmuştur.

Boğaz'a İlk Hücum

Günler geçtikçe Akdeniz'de hareketlilik artıyordu. Çünkü İngiliz ve Fransız birlikleri Doğu Akdeniz'e gönderilmeye başlandı. Bu birliklerin hepsinin hedefi, Limni Adası'nın büyük doğal limanı olan Mondros'tu.¹⁴ Savaş Konseyinin, 13 Ocak'taki kararını teyit eden 28 Ocak kararı ile birlikte yapılacak harekâtın mahiyeti de belirginleşmişti: Karadan bir çıkarma yapılmaksızın Çanakkale Boğazı denizden zorlanarak geçilecek, Dukwort'un¹⁵ harekâtı yeniden tekrarlanacaktı. Bu seferin bir asır önceki hadiseden en önemli farkı ise Boğaz'ın geçilmesinin ardından karaya asker çıkarmak üzere bir kara gücünün de kullanılmasına karar verilmiş olması ve bu yönde hazırlıkların başlamasıdır. Bu karar büyük riskleri de beraberinde taşıyordu. Taarruz tarihi 19 Şubat 1915 olarak saptanmıştı... Amaç, Çanakkale Boğazı'nı sadece gemileri kullanarak geçmekti.¹⁶

19 Şubat saat 10.00'da başlayan taarruza altı zırhlı katıldı...¹⁷ Düşman savaş gemilerinin topçu faaliyeti, ilk önce Çanakkale Boğazı girişini kapatan Seddülbahir ve Kumkale'nin eski istihkâm ve bataryalarını tahrip etmeye ayrılmıştı. Bu sırada düşman savaş gemileriyle bunların son sistem ağır topları, eski Türk toplarının atış menzili dışında kalıyordu. Bu muharebedeki harp vasıtaları eşit olmadığından sonuç baştan belliydi. Birkaç saat atıştan sonra Türk bataryaları tahrip

13 Burhan Sayılır, *Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı*, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 23.

14 Nigel Steel, Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.24.

15 1807 yılında Çanakkale Boğazı'ndan geçmeyi başaran İngiliz komutanı.

16 Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı; Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri*, Gökkuşbu, İstanbul, 2009, s. 58-59.

17 E. Albay A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, çev. E. Korgeneral Hüseyin Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 26

edilmiş ve istihkâmların bir kısmı harabeye dönmüştü. Düşmanın, bir miktar deniz askerî çıkararak Seddülbahir'i zapt etmek için baskın tarzında yaptığı teşebbüsler püskürtüldü.¹⁸

25 Şubat tarihinde ise Boğaz'ın girişindeki tabyaların tahribi amacıyla ikinci bir saldırı gerçekleştirildi.

Dış tabyaların ilk bombalanması İstanbul'da büyük bir etki yaptı. Osmanlı Hükûmeti Anadolu'ya harekete hazırlanıyordu fakat Enver Paşa Boğaz'ı düşman gemilerine karşı korumayı düşünüyordu hâlbuki Liman von Sanders düşmanın karaya çıkmasını önleyecek teşkilatı tamamlamıştı ve 19 Şubat'taki taarruzu bir başlangıç kabul ediyordu.¹⁹

Hazırlıklar çerçevesinde Boğaz'a mayın hatları döşenmiş, tabya ve bataryalar onarılabildiği kadar onarılmış, beklenen saldırının gerçekleşmesi an meselesiydi artık. Bu süre zarfında mayın hatları temizlenememiş, bunlara ilaveten 7/8 Mart gecesi Nusret Mayın Gemisi tarafından kıyıya paralel olacak şekilde 26 mayın daha Boğaz sularına bırakılmıştır.

18 Mart saat 11.00'de ilk gemiler Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdiler. Saat 14.00'e kadar müttefik gemileri Türklere üstün geldikleri izlenimindedirler. Sonra her şey çabucak tersine döndü.²⁰ 18 Mart akşamı müttefik gemileri emellerine ulaşmadan ve arkalarında üç gemi bırakarak Çanakkale Boğazı'ndan dışarı çıkıyordu.

İngilizlerin pes etmeyeceği belli idi. Bunun için Türk Ordusu olası kara hareketi için hazırlıklarına başladı. Her ne kadar Mustafa Kemal gibi Türk komutanlar Seddülbahir ve Arıburnu'nu işaret etse de Alman mareşalin aklını, Gelibolu Yarımadası'nda Saroz, Anadolu yakasında ise Kumkale-Beşiğe hattı kurcalıyordu. Askerliğin kaçınılmaz kuralı (emre kesin itaat) burada da tecelli ediyor ve savunma tertibatı, ordu komutanı Mareşal Liman Von Sanders'in düşüncesi neticesinde şekilleniyordu. Şöyle ki tümenler Liman Paşa'nın esas nokta olarak gördüğü Saroz, Kumkale ve Beşiğe bölgelerine gönderiliyor, gerçek harekât sahnesi olacak Gelibolu Yarımadası sadece 9. Tümenin birliklerine emanet ediliyordu. Bu tümen ise savunma planında Seddülbahir'i 26. Alayın 3. Taburuna, Arıburnu'nu ise 27. Alayın 2. Taburuna bırakıyordu. İnsan gelecekte geçmişe bakınca yani olabileceklerini bilince bu iki taburun hâline yüreği sızlıyor. İlk anları düşününce kulaklara, 26. Alay 3. Tabur Komutanı Binbaşı Mahmut Sabri Bey'in yaralı askerlere "*Dayanın*

18 Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. Osmanlı Genelkurmayı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 75.

19 E. Albay A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, Çev. E. Korgeneral Hüseyin Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 26.

20 age. s.40.

arabalar gelecek!” dedikten sonra kimsenin gelmediği anda geri çekilmek zorunda kalınca o askerleri düşmanın insafına terk etmek zorunda kalmanın verdiği acı ile ağlayışının sesi ve Arıburnu’nda tüfek seslerini Eceabat Topzeytinlik’ten duyan 27. Alay Komutanı Şefik Bey’in *“Arıburnu’nda derinden derine tüfek sesleri geliyordu, anlıyorum ki asker evlatlarım çok zor durumda idiler.”* sözleri geliyor. Ordu komutanının çıkarma sahalarını doğru tahmin edememesinin bedeli uzayan bir savaş ve binlerce şehit olacaktı.

Uzun Mücadelenin Başlangıcı (25 Nisan)

Donanmanın başarısızlığı üzerine Akdeniz Seferi Kuvvetleri Komutanı İlan Hamilton’un yürürlüğe koyduğu plana göre 29. Tümen, Seddülbahir’de beş koya donanmanın topçu ateşi desteği altında çıkacak. Çıkarmanın tamamlanmasının ardından birleşen birlikler Alçıtepe’ye yürüyüp ele geçireceklerdi. Böylelikle Kilitbahir-Eski Hisarlık arasındaki tabya ve bataryaları susturabileceklerini umuyorlardı.

Birdwood komutasında Anzak birlikleri ise Arıburnu’na baskın hareketi ile çıkacak, hâkim tepeler silsilesini (Conkbayırı-Kocaçimen) ele geçirip Maltepe’ye yürüyecekler, sonrasında ise Maydos’un (Eceabat) düşmesi ile yarımada bıçak gibi ikiye ayrılmış olacaktı. Müttefiklerin başarı ile aralarında ilk etapta biri Seddülbahir’de, diğeri Arıburnu’nda yayılmış hâlde iki Türk taburu (yaklaşık 2.000 asker) duruyordu.

22 Nisan’da ise birliklerine mesaj yollayan Hamilton’un bildirisi *“Bütün dünyanın gözü, ileri harekâtımızın üzerindedir. Bize verilen büyük göreve layık olduğumuzu kanıtlayalım.”*²¹ şeklinde bitiyordu.

25 Nisan 1915 günü çıkarmalar, İngiliz komutanın hazırladığı şekilde başlar. 29 Tümen Seddülbahir koyalarını zapt etmek için donanmanın da desteği ile sayısız teşebbüslerde bulunur. Ancak Türk askerinin direnişi ve azmi karşısında çok değerli dakikaları yitirmektedir. 26. Alayın 3. Taburu emsalsiz kahramanlık örnekleri sergilemekte ve inatla Seddülbahir’i savunmaktadır. Genelkurmay Başkanlığının yayını olan *I. Dünya Harbi’nde Türk Harbi* isimli eserde bu kahraman tabur anlatılırken kullanılan *“Yaşayan ve yaşayacak olan genç kuşaklar, bu tabura çok şeyler borçludur.”*²² ifadesi direnişin önemini vurgulamıştır. 26 Nisan gününde geriden takviye kuvvetlerin gelmemesi, cephanenin azalması ve yaralı sayısının artması gibi nedenlerden dolayı bu tabur, sahili terk ederek geriye çekilmek zorunda kalmıştır.

21 Charles F. Roux, *Çanakkale’de Ne Oldu?*, yay. haz. Burhan Sayılır, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 41.
22 *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi*, V. Cilt 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978. s. 288.

Aynı saatlerde Arıburnu'nda Anzaklar, 27. Alayın 2. Taburuna bağlı bölüklerle çarpışmakta ve başarı ile ilerleme kaydetmektedir. 27. Alayın 1 ve 3. Taburlarının Maydos'tan (Eceabat'tan) yetişmesi, Anzak birliklerinin ilerledikleri noktadan sahile doğru çekilmelerine neden olur. Başında tümen komutanı olarak Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) olduğu hâlde 57. Alayın da Arıburnu'na yetişmesi sonucunda Anzak kuvvetleri çaresiz sahile sığınmak zorunda kalır. Bu durumu değerlendiren Alan Moorehead, eserinde şu cümleleri kullanır:

*İttifak Devletleri adına harekâtın en kötü rastlantılarından biri, bu deha sahibi küçük rütbeli Türk komutanının tam o anda, o noktada bulunmasıydı. Çünkü aksi takdirde, Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar pekâlâ o sabah Conkbayırı'ni ele geçirebilirler ve savaşın kaderi orda, o anda belli olurdu.*²³

25 Nisan akşamı müttefikler ile ilk gün için belirledikleri hedefler arasında hâlâ mesafeler ve sürekli takviye almakta olan Türkler vardı. Türk Ordusu ise işgal güçlerini durdurmuş ancak söküp atamamıştı çünkü birliklerin çoğu Alman paşanın planı gereği Saroz ve Anadolu yakasında idiler ve bu birliklerin cephe hattına kadar gelebilmeleri için geçen sürede müttefikler, cephede daha sağlam tutunabilmek için zaman kazanmışlardı. Ordu komutanları onlara “*Daha evvelce de üzerinize çok güç görevler aldınız. Şimdi ise emniyete kavuşuncaya kadar sadece siper kazdırınız, siper kazdırınız, kazdırınız.*”²⁴ Bu emir uzun mücadelenin başladığının işaretidir. Nitekim öyle de olmuştur. 25 Nisan akşamında muharebe yorgunu birlikler kendilerini emniyete alabilmek için derin siper kazmaya başlamıştır.

Anadolu yakasında ve Saroz'da bulunan Türk birlikleri Seddülbahir ve Arıburnu'na kaydırılmaya başlanır. Çünkü Gelibolu'daki Türk birliklerinin zayıatları artmakta, karşılarındaki düşman ise sürekli takviye almakta idi. 25 Nisan gününde güç dengeleri saatler ilerledikçe değişiyordu. Bu sebepten 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) “*En buhranlı günümüz 26 Nisan'dı.*” dedikten sonra “*Takviye kıtaatının gelmesi büyük bir sabırsızlıkla bekleniyordu.*”²⁵ diyerek değişen kuvvet dengesinin yarattığı sıkıntıyı ifade ediyordu.

Çanakkale Cephesi artık siperler muharebesi hâline dönüşmüştür. Bir taraf önündeki tepeleri ele geçirerek Boğaz'a ulaşmanın, diğer taraf ise önünde düşmanı sürerek Ege Denizi'ne ulaşmanın amacındadır. Bu amaçla İngiliz birlikleri 28 Nisan'da saat 08.00'de, tarihe I. Kirte Muharebesi olarak geçecek taarruzu

23 Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, çev. Günay Aslan, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 178-179.

24 Ian Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, çev. Osman Öndeş, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 105.

25 Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, yay. haz. Uluğ İğdemir, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 53.

başlatırlar. Ancak *Birinci Kırte Muharebesine göre Alçıtepe'yi batıdan yapılacak çok derin bir kuşatma yoluyla çevirip Yassitepe üzerinden düşürmeyi hedef tutan Fransız ve İngiliz taarruzları, Türk savunması karşısında kırılmıştı.*²⁶

Bu arada aldatma amaçlı teşebbüslerde bulunan düşmanın Kumkale'den çekilmesi üzerine İstanbul'daki Genel Karargâh ferahlamışsa da Rumeli yakasındaki asıl düşman çıkarması karşısında pasif davranıldığını düşünüyordu. Karaya ayak basan düşman kuvvetleri derhâl denize dökülmeliydi. Günler geçip Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerindeki düşmanın yerinde durduğunu öğrenen Başkomutanlığın, Ordu Komutanlığına gönderdiği emirler daha sertti. Karaya çıkan birlikler henüz zayıftı.²⁷ Bu amaçla düşman kuvvetlerinin üzerine taarruz edilmesi emredilmekteydi. Bu amaçla 1/2 ve 3/4 Mayıs gecelerinde taarruzlar yapılmıştır. Ancak ardı ardına yapılan gece taarruzlarında çeşitli sebeplerden dolayı (uzun yürüyüşlerden dolayı askerın bitkin olması, gece taarruzları için tecrübesizlik vs. gibi) bir türlü istenilen başarı elde edilemiyordu. Başkomutanlık ise yayınladığı emrinde “...Askerî ve politik sebeplerle Gelibolu Yarımadası'nda kesin sonucun bir an önce sağlanmasını pek önemli görüyorum...”²⁸ diyordu. Düşman savunma hattını ise Ordu Komutanı Sanders şu sözlerle anlatıyordu. “...Düşman tarafından 3-4 hatlı mükemmel sahra istihkâmı yapılmış, pek çok örtülü ve korunaklı mahal ile kilometrelerce devam eden yaklaşma yolları da inşa edilmişti.”²⁹ Sonuç olarak düşman kuvvetlerinin güçlü yığınaklar yapması ve bunların yarılmasındaki güçlük Başkomutanlığa ikna edici bir dille yazıldı ve Seddülbahir bölgesinde gece taarruzlarına son verildi.

Cephane yetersizliği ise Çanakkale Muharebeleri boyunca Türk askerinin pençesinden kurtulamayacağı bir sorun olmuştur. 5. Ordu için cephaneye durumu bir mesele oluşturuyordu. Piyade cephanesi yeterli miktarda vardı fakat topçu cephanesi en baştan beri gayet az sayıda idi... Osmanlı bataryaları, ta savaşın başından beri cephaneyi idareli kullanmak mecburiyetinde kalıyordu. Türkler için mevcut olan diğer bütün zorluklar da ilave edilerek hesap edilince alabildiğine bol mühimmat ve cephaneye sahip düşmana karşı, Türklerin mühimmat eksikliğinin nasıl bir zorluk ortaya koyduğu açıkça görülür.³⁰

Topçu mühimmatının eksikliği ve bunun harekâtın üzerine en açık etkisi 19 Mayıs taarruzunda görülmüştür.

26 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915)* V. Cilt II. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s. 201.

27 age. s. 206.

28 age. s.251.

29 Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Osmanlı Genelkurmayı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 99.

30 age. s. 100.

Hazin Gece: 18/19 Mayıs 1915

Çanakkale’de kayıplar günden güne artmaktayken düşman hâlen daha denize dökülemediği.

5 Mayıs 1915’te ise bir bakıma tenkit anlamını taşıyan bir emirle ivedi taarruza geçilmesi istenmiştir. Liman Von Sanders, Enver Paşa’ya aynı fikirde olduğunu hissettirerek cepheyi ziyarete gelmesini sağlar. Bunun üzerine 11 Mayıs 1915 tarihinde Enver Paşa cepheye gelir. Liman Paşa ile yaptıkları toplantıdan ise taarruz kararı çıkar. Hâlbuki 5. Ordu Kurmay Başkanı Albay Kazım (İnanç), Enver Paşa’nın düşmana son bir darbe vurularak Arıburnu’ndan sökülüp atılmasını istediğinde, askerî teamülleri zorlayarak tamamen yurtseverlik duygularıyla bizim onlara taarruz etmemiz değil, onların bizim üstümüze taarruzunu beklememizin doğru olacağı cevabını vermiştir. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Albay Kazım’ı muhatap kabul etmediğinden telgrafını yanıtız bırakır. Fakat tarih, milletin menfaatine olacak olanı söylemekten geri durmayan Kazım İnanç’ı (Diyarbakır, 1880) saygıyla anmaktadır.

Hazırlıklar başlar ve birlikler Arıburnu hattına kaydırılmaya başlanır. Müttefikler ise Türklerdeki olağan dışı hareketliliği fark etmekte gecikmeyecektir. İngiliz gazeteci Ellis Ashmead Bartlett, Türk hareketliliğini şöyle anlatmaktadır: “*Mayıs 18’de düşman askerinin geniş ölçüde hareketlerde bulunduğu, keşfe çıkan uçaklarımızla sahil boyunca muhtelif mevzileri gözlem altında bulunduran savaş gemilerimiz tarafından rapor edilmiştir. Bu saldırı hareketi için düşman, Çanakkale taraflarından vapurlar ile karaya asker çıkartmakta olduğu gibi Kirté’nin (Alçitepe) kuzeyinden ve doğusundan da batıya doğru büyük ölçüde asker sevkiyatında bulunduğu haberi gelmişti.*”³¹ Bartlett’in vapurlardan karaya asker çıkartılmakta diye anlattığı birlik, 2. Tümenin askerleridir. Bu tümen Arıburnu’nda gerçekleştirilecek taarruza katılması için İstanbul’dan yeni gönderilmişti. Nisan sonlarında Çanakkale’ye gelen bu tümen önce Kilitbahir üstünde Sarafim Çiftliği’ne gönderilmiş, subayları harekattan bir gün önce karanlıkta cepheyi inceleme fırsatı bulmuşlardır. Düşman hakkında malumat almaya çalışan tümenin subayları, kendilerine ...*karanlıkta parmakla işaret ederek işte, şu yönde. Aşağı yukarı on adım var yok diye körebe oynarcasına gösterilmesindense birliklerin bir gece siperlerde kalarak düşmanın durumunu görmesi için saldırının bir gece ertelenmesini rica etmişlerse de Arıburnu cephesindeki ateş yoğunluğundan ve düşman siperleri önündeki tel örgüleri görmekten dolayı askerlerin, erlerin maneviyatları bozulacağı gerekçesi ile bu ricalar kabul edilmemiştir.*³²

31 Ellis Ashmead Bartlett, *Çanakkale Gerçeği*, çev. Bahriye Kıdemli Kurmay Yüzbaşı Rahmi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s.174.

32 Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, çev. Günay Aslan, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 226.

Müttefik komuta heyetine giden istihbari bir raporda Anzak bölgesinde bir saldırının saatler bazında beklendiği bilgisi verilir. Arıburnu'ndaki tüm Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetleri alarma geçirilir. O dakikaları Avustralyalı savaş muhabiri Charles Edwin Woodrow Bean, *The Story of Anzac* isimli eserinde şöyle anlatır: “*Bu uyarılar sonucunda Anzak'taki bütün birliklere her zamanki saat 03.30 yerine sabah 03.00'te silahlanmaları emredildi... Silahlar dikkatlice temizlenip yağlanmıştı.*”³³

Güç dengelerini kıyasladığımızda ise ortaya 1'e 3 gibi Türk ordusu lehine bir tablo ortaya çıkmaktadır. 42.000 Türk askerine karşılık yaklaşık 13.000 Anzak askerî hattı savunmakta idi. Ancak baskın yapmak isteyen baskına uğramış gün ağardığında korkunç tablo gün yüzüne çıkmıştı. 10.000'e yakın Türk askerî siperler arasında yatmaktaydı ve bunların yaklaşık 3.500'ü şehitti ve Bean, eserinde o gece Anzak siperlerinde olanları şu sözlerle aktarmıştır: Bir Avustralyalı subayın (McConaghy) Türk askerine “...*Size cehennem göstereceğiz, hadi gelin!*”³⁴ diye bağırdığını söyler. Devamında ise ateş hattında bulunmayan Anzak askerlerinin ön siperdeki arkadaşlarına, yerlerine geçebilmek ve Türklere ateş edebilmek için paralar teklif ettiklerini ve tekliflerine karşılık bulamadıklarında kavga ettiklerini belirtir. Türk askerini anlatırken ise “...*Askerler saldırıdan yoruluncaya kadar, görülmeyen bir düşman gibi değil, vurulmaya gelmiş gibi savaşıyorlardı.*”³⁵ der.

Taarruzun mimarlarından ve Ordu Komutanı olan Liman Von Sanders hatıralarında harekâtın başarısızlığını şöyle anlatmaktadır: “...*Bu taarruzun benim tarafımdan yapılmış bir hata olduğunu kabul ederim. Bu hata, düşmanın kuvvetini iyi takdir edememekten ileri gelmişti. Sayı olarak az olmakla beraber, bir de cephaneyi idareli kullanmaya mecbur olan topçumuzla bu taarruzun başarılı olamayacağını hesaplayamamıştım.*”³⁶

Bu taarruzdan beş gün sonra her iki ordunun sıhhi gerekliliği dolayısıyla savaş alanındaki bedenlerin gömülmesi için 24 Mayıs tarihinde bir günlüğüne geçici ateşkes ilan edilir. Ateşkesin planlayıcılarından İngiliz istihbarat subayı Aubrey Herbert o gün yaşadıklarını şöyle anlatır: “...*Deniz kenarından ayrılıp yürümeye başladık ve haşhaşla dolu yetişmiş ekini olan bir tarlayı geçerek doğruca tepeye doğru çıktık, ardından başka bir ekini geçtik. Sonra etrafa dağılmış cesetlerin üzerine geldiğimizde dehşet verici bir ölüm kokusu duyulmaya başladı. Bir düzlüğü tırmandık ve kekikle dolu küçük vadileri geçerek inmeye başladık, orada yaklaşık 4 bin Türk ölü*

33 C.E.W. Bean, *The Story Of Anzac*, cilt: 2, s. 138-139.

34 age. s. 143.

35 age. s. 161.

36 Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Osmanlı Genelkurmayı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 102.

yatıyordu. Tarif edilecek gibi değildi. Yağmur ve kül rengi gökyüzü için minnettarlık duymak gerekiyor. Bir Türk Kızılayı gelip kokulu antiseptik pamuk verdi. Bunu sık sık yeniliyorlardı. ...Benimle birlikte olan Türk yüzbaşı "Bu manzara karşısında en kibar insan bile vahşiliği hissetmeli ve en vahşi adam bile ağlamalı." dedi. Dönümlerce arazi ölümlerle dolu..."³⁷

Bu trajedinin sebeplerini irdeleyecek olursak 2. Tümen taarruzunun tümen bandosuyla marşlar söylenerek yönlendirilmesi dolayısıyla düşmanın uyarılmış olması, ön hatlardaki kalabalıktan dolayı aşırı gürültü ve yoğunluktan kaynaklanan istenilen yönlere baskın çıkışının yapılamaması, darbeyi vuracak olan 2. Tümen subaylarının öncesinde yeterli keşif yapamamış olması, ağır topçu desteğinin olmaması ve topçu cephanesinin kısıtlı olması³⁸ gibi nedenler karşımıza çıkmaktadır.

Son Demler

Arıburnu'nda 19 Mayıs'ta yapılan Türk taarruzunun başarısızlıkla sonuçlanması ve Türk kıtalarının fazla zayıf vermiş olması Seddülbahir'de yeni bir taarruz için kuvvet ve cephane bekleyen General Hamilton'a cesaret vermişti. Lord Kitchener de Türklerin zayıflarını telafi etmeye zaman vermeden Seddülbahir cephesinden taarruzu tavsiye ediyordu.³⁹

Bundan sonra 4 Haziran'da adına 3. Kirte Muharebesi denilen İngiliz-Fransız ortak saldırıları başladı. Topçu mevzileri pek az olduğu gibi, tahkim malzemesinin azlığından sağlam siperler yapılamıyor ve gece yapılan siperler gündüz donanma ateşi ile tahrip oluyordu. Fakat Türk askerinin emsalsiz şecaat ve cesareti sayesinde 3 gün süren taarruzlar kırıldı. Ağır kayıplardan ders alarak taarruz anlayışını değiştiren müttefikler; güney bölgesinde ilk hedefi Alçıtepe değil ama hatırı sayılır taktik önem taşıyan küçük yükselteler, tahkim edilmiş nokta ve siperler olan taarruzlara giriştiler.⁴⁰

Bu amaçla Fransızlar 21 Haziran'da Kerevizdere bölgesinde hâkimiyeti ele geçirebilmek için belirledikleri iki hedefe (Haricot, Quadrilateral) saldırıya geçer. 83 Rakımlı Muharebeleri veya I. Kerevizdere Muharebesi olarak kayıtlara geçen muharebe ertesi gün her iki tarafında büyük kayıplarıyla sona erdiğinde, hedef olan iki tepeden biri Fransızların eline geçmiş, diğeri ise Türklerin elinde kalmıştı. Bu muharebe sonucunda Fransızlar Kerevizdere bölgesine kuvvetle yerleşmiştir.

37 Aubrey Herbert, Henry Morgenthau, *Devler Ülkesinde Devler Savaşı Çanakkale*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s.70.

38 Şahin Aldoğan, Selim Meriç, *Arıburnu Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu* <<http://www.gallipoli-1915.org/19May.htm>> (31.03.2007).

39 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915 - 09 Ocak 1916)* V. Cilt III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s. 43.

40 Gürsel Göncü, Şahin Aldoğan, *Siperin Ardı Vatan*, MB Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 95.

Fransızların Türk hattının sol kanadında kısmen de başarılı olması İngilizleri de yeni bir taarruza ikna etmişti. İngilizler, 21 Haziran'da Fransızların elde ettiği kısmi başarıyı genişletmeyi amaçlıyorlardı. 28 Haziran'da geniş ve büyük çapta İngiliz bombardımanı ile muharebe başladı. Yaklaşık iki saat süren bombardımanın bitmesiyle 15.000'e yakın İngiliz askeri saldırıya geçti. *Dere içindeki Türk direneklerini ele geçiren İngilizler, derenin kara tarafında fazla ilerleyemeden durduruldular. Buna mukabil Zığındere'nin deniz tarafında ilerleyen İngiliz birlikleri bazı siperleri ele geçirdiler. Saat 14.00'te karşı saldırıya geçen Türk birlikleri özellikle el bombaları kullanarak İngilizleri geri atmayı başardı.*⁴¹ 5 Temmuz'a kadar süren muharebelerde birçok siper defalarca el değiştirdi. Ancak İngilizler tasarladıkları hedeflerine varamamışlar ve birlikleri çok bitkin hâle gelmişti. Muharebe sona erdiğinde ise ortaya çıkan tablo çok vahimdi. Türk savunması çökme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve 16.000'e yakın zayıat vermişti. Bunda düşmanın mühimmat zenginliğinin etkisi çok büyük olmuştur.

Düşman daha sonra 12-14 Temmuz tarihlerinde gerçekleşen II. Kerevizdere Muharebesinden de bir netice alamadı. Artık Seddülbahir bölgesi için yapılacak pek bir şey kalmamıştı. Karşılıklı her iki ordu, birbirinin gücünü sayısız taarruzlarla test etmiş ve elde edilen tecrübelerin çok ağır bedeli olmuştur.

Çıkış yolu arayan Müttefikler, yeni hedef olarak Anafartaları belirlemişti. 6 Ağustos'ta 20.000 kişilik yeni kuvvetle Kemikli burunlarında başlayan Anafartalar harekâtı ilk olarak Türk Jandarma Taburlarının mukavemeti ile karşılaşır. Sonrasında ise Anafartalara doğru yapılan bu saldırılar, Anafartalar Grubu Kumandanı Albay Mustafa Kemal kumandasındaki kuvvetler tarafından hem Anafartalarda hem de Conkbayırı'nda durduruldu. Böylece 1. Anafartalar Zaferi kazanılmış oldu.

Anafartalar Ovası'nda ağustos ayı boyunca devam eden kanlı muharebeler her iki orduyu iyice yıpratmıştı. Müttefikler Gelibolu Harekâtını iyiden iyiye sorgulamaya başlar. Çünkü 25 Nisan tarihi için belirtilen hedefler hâlâ uzaktadır. Ne Seddülbahir ne Anzak ne de Anafartalar sektöründe istenilen hedeflere ulaşılamamıştır. Ayrıca Almanların Doğu Cephesi'nde art arda başarı kazanmaya başlaması, Bulgaristan'ın İttifak Devletler safına geçmesi, ekim ayında Sırbistan'ın müttefikler karşısında zor duruma düşmesi gibi sebepler de ortaya çıkınca Gelibolu Harekâtına son verilmesine karar verilir.

9 Ocak 1916 tarihinde son müttefik askerinin de Gelibolu'yu terk etmesi ile sona eren savaş, ardında binlerce okumuş kişinin şehadetini, kapanan okulları ve

41 Age. s.97

daha bunun gibi birçok sosyal etkiyi bırakmıştı. C. F. Aspinall ile Oglander *Gelibolu Askerî Harekatı* isimli eserlerinin son sayfasını şu sözlerle tamamlıyorlardı: “... *Gelibolu'daki kanlı muharebelerdir ki Türk ordusunun çiçeğini yemiş bitirmiştir.*”⁴² Bu söz aslında elinizde tuttuğunuz kitabın özetidir.

Çanakkale Muharebelerinin sonucunda Fransız Başbakanı Milra, “*Türkler Boğazı kapamakla harbin 2 sene uzamasına ve müttefiklerin milyonlara varan hayatıbeşerle yüzlerce milyarlık zayıyata uğramalarına sebep olmuşlardır.*” “*Harbin uzaması, İtilaf Devletlerinin zaferinin gecikmesine sebep olduğundan başlangıçtaki antlaşmalara göre Almanya'nın istilası ve parçalanması planının uygulanmasından vazgeçilmiştir. Çanakkale muharebe alanında İngiliz ve Fransız devletleriyle sömürgelerinden alınan büyük sayıda kara ve deniz kuvvetlerinin bağlanması, alınan Batı Cephesi'ndeki İtilaf Devletlerinin baskısını zayıflatmış; böylece Almanya'ya azımsanamayacak oranda maddi ve manevi yardım sağlanmıştı. Bunlardan belki de daha önemlisi, Rusya'nın yüzyıllardır gerçekleştirmek istediği Boğazlara sahip olmak hayalini bir kez daha suya düşürmüş ve onları hayal kırıklığına uğratmıştı. Harekâtın başarıya ulaşması hâlinde İngiliz ve Fransızlar Boğazları Rusya'ya bırakacaklardı.*”⁴³ diyerek Çanakkale Muharebelerinin sonucunu değerlendirmiştir.

Sonuç olarak Çanakkale Muharebeleri Fransız Başbakanının da ifade ettiği gibi birçok sonucu doğurmuş ve dünya tarihinin gidişatında âdeta mihenk taşı olmuştur. Çünkü bu harbin sonunda Türk milleti yüzyıllar sonra yeniden zafer kazanmanın coşkusu ile özgüvenini yeniden kazanmış, Çarlık Rusyası yerini Sovyet Rusya'ya bırakarak tarih sahnesinden çekilmiş ve İngiltere'nin dahi yenilebileceği gerçeği sömürgeleri tarafından görülmüş, son bağımsız Müslüman devlet yok olmaktan kurtulmuştur.

42 Aspinall-Oglander *Gelibolu Askerî Harekatı*, II. Cilt, yay. haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 2005, s.538.

43 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, 5. Cilt 3. Kitap, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1980, s. 559-560.

BÖLÜM II

SAVAŞIN ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMENLER ÜZERİNE ETKİSİ

Öğrencilerin Silahaltına Alınması

Bu başlık altında ilk olarak I. Dünya Savaşı'nın başlamasından Çanakkale Muharebelerinin bittiği tarihe kadar (1914-1916) geçen sürede asker alma kanunları incelenmiştir. Bu doğrultuda belgelere baktığımızda Osmanlı Devleti'nin, dünyanın hızla savaş ortamına sürüklendiği dönemde, daha ilk silah patlamadan önce 12 Mayıs 1914 tarihinde "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun Muvakkatı" nı yürürlüğe koyduğu görülmektedir. Adı geçen Kanun⁴⁴ incelendiğinde; kısa dönem askerliğin bir yıl olduğu ve bu izinden öğretmenlerin, lise mezunlarının ve liselerin son iki senesi sınıflarında okuyanların yedek subay olarak faydalanabileceği belirtilmiştir. 31 Mayıs 1914 tarihine gelindiğinde söz konusu Kanun'daki şartları taşıyanlardan 7 tertibin (1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892 ve 1893 doğumlular) birden silahaltına çağrıldığı görülmektedir.⁴⁵ 28 Haziran 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa süre sonra 11 Temmuz 1914 tarihinde *savaş hâli dolayısıyla kıtaat kadrolarına arz olan eksiklerin tamamlanabilmesi için 1894 doğumlu olanlar da*⁴⁶ silahaltına çağrılmıştır. Tüm bu belgeler seferberliğin ilanından önce 1887 ile 1894 tarihleri arasında doğan tahsilli efradın askere çağrıldıklarını göstermektedir.

Seferberliğin birinci gününde (3 Ağustos 1914) askere alımlar için çıkarılan kanunlar, dönemin gazetelerinde yayınlanmıştır. İkdam gazetesinde, silah başına... 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893 ve 1894 doğumlu yüksek ve ortaöğrenim görmüş efrada Harbiye Nezaretinin beyannamesi başlığı ile çıkan haberde bu tarihlerde doğmuş olan yüksek tahsilli veya yüksek tahsilini tamamlamamış olan gençlerin bildirilen askerlik şubelerine başvurmaları isteniyordu. Bildiride Osmanlı Ordusu'nda yedek subay ihtiyacı bulunduğu, bu ihtiyacın doldurulması amacıyla da 8 tertibin birden silahaltına çağrıldığı açıklanıyordu.⁴⁷ Bu amaçla savaş öncesinde ve savaş boyunca devlet, eğitim sisteminin en önem-

44 BOA DH. HMŞ. 23/95

45 BOA DH. EUM. LVZ. 21/44 ve BOA DH. HMŞ. 23/97

46 BOA DH İD. 206/10-53

47 Murat Çulcu, *İkdam Gazetesinde Çanakkale Cephesi*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 47.

li ögesi olan öğrencilerden istifade ederek cephelerin ihtiyaçlarını temin etmeye çalışmıştır. Şöyle ki: "...Ordu zabıt ihtiyacını temin için hazırlıklar aşamasında üniversite, lise mezunlarını ve üniversite eğitimine devam edenler ile medrese talebelerinden şartları ihraz edenleri zabıt yetiştirmek üzere silahaltına almıştır."⁴⁸

O günlerin coşkusunu ve heyecanını Münim Mustafa, "Cepheden Cepheye" adlı eserinde şöyle anlatmaktadır: *O günleri hiç unutmuyorum. Bütün münevver Türk gençliği, Harbiye Mektebinde yedek subay talimğâhına girmek için koşuyordu. Ne heyecan! Bütün kapılar, avlular, koridorlar taptaze, genç, dinç Türk çocuklarıyla doluydu. Kalabalık o denli fazla idi ki subaylar kayıt muamelesine yetişemiyorlardı.*⁴⁹

Seferberlik ilanının, okulların tatil nedeniyle kapalı olduğu zamana denk gelmesiyle öğrenciler, buldukları yerlerde askerlik şubelerine başvurmaya başlamıştır. Darülmualimin-i Aliye Mektebi (Yüksek Öğretmen Okulu) talebesinden Hayrabolulu Recep Efendi, Maarif Nezaretine⁵⁰ gönderdiği yazıda⁵¹ tatil dolayısıyla memleketinde bulunduğu bahisle seferberlik ilanı ile "Yüksekokul öğrencileri yedek subay adayı olmak üzere Harbiye'de talim ve terbiye görecekler." şeklindeki kanun maddesinden dolayı bulunduğu bölgedeki askerlik şubesine başvurduğundan bahsetmiştir.

Bu konuda diğer önemli bir kaynak ise döneme ait müfettiş raporlarıdır. Maarif Nezareti müfettişlerinin raporları incelendiğinde öğrencilerin yedek subay olarak yetiştirilmek üzere Harp Mektebine alındıkları görülmektedir. Maarif Nezareti müfettişlerinden Mehmet Haluk Bey'in 19 Kasım 1914 tarihinde Bakanlığa gönderdiği yazıda bu durum görülmektedir. *Birinci Teftiş: Kasımın birinci cumartesi günü teftiş için Ticaret Okuluna gittim... Üç sınıftan ibaret olan okula 28 öğrencinin devam ettiği ve diğer öğrencilerin Harp Okulunda talimde bulunduğu araştırmadan anlaşılmıştır. İkinci Teftiş: Kasımın ikinci çarşamba günü Ticaret Okuluna sabahleyin gidilerek öğretmen ve memurların mevcut vazifeleriyle meşgul oldukları görülmüş ve üç sınıfta devamı lazım gelen altmış öğrenciden yukarıda arz olunduğu gibi 28 öğrencinin devam eylediği ve devam etmeyen öğrencinin olmasının nedeninin Harp Okulunda talimde bulunmalarından ibaret olduğu...*⁵² anlaşılmıştır.

Öğrencilerin askere alınmaya başlaması ile medrese öğrencileri askerlikten muaf tutulmaları için birçok kez Harbiye Nezaretine⁵³ başvursalar da talepleri kabul

48 Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*, Gökkuşbu, İstanbul, 2009, s. 409.

49 Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye*, 3. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 9.

50 Günümüz Millî Eğitim Bakanlığına denk gelen bakanlık.

51 BOA MF. ALY. 77/8-1

52 BOA MF. HTE 2/7

53 Günümüz Millî Savunma Bakanlığına denk gelen bakanlık.

edilmemiş ve buna sebep olarak *gördüğümüz Rumeli felaketinin*⁵⁴ sebeplerinden en mühimi çeşitli sebepler dolayısıyla bir hayli dinamik ve dinç efradın kutsal askerlik vazifesinden hariç tutulması...⁵⁵ gösterilmiştir. Bu belge ile Osmanlı Devleti'nin ikinci bir Rumeli felaketi ile karşılaşmamak için işleri sıkı tuttuğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Mekteb-i Harbiyeye alınan kişiler üç devreden oluşan ve yaklaşık dört ay süren eğitim almaktadırlar. Söz konusu belgede, *genellikle ihtiyat zabıt namzetlerinin (yedek subay adaylarının) en fazla dört aya yakın bir zamanda üç devrelik talim ve terbiyelerini tamamlayarak kıtaata sevk olundukları*⁵⁶ belirtilmiştir. Bu demek oluyor ki seferberliği ilan ile birlikte ağustos ve eylül ayında talimgâha alınanlar ilk olarak aralık ve ocak aylarında mezun olmuştur. Aralık ve ocak aylarında Sarıkamış Harekâtı gerçekleştirilmiş ise de ocak ayında İngiliz Savaş Meclisinin Çanakkale'de cephe açma kararı alması ve bu yönde hazırlıklarına başlaması dikkatlerin Çanakkale'ye yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Böylelikle talimgâhtan mezun olan ilk grup yedek subaylardan bazıları Sarıkamış'a gönderilmiş olsa bile ağırlıklı olarak Çanakkale'ye gönderilecek birliklere katılmış olmaları muhtemeldir.

Öte yandan Mekteb-i Harbiyeye alınan kişileri incelediğimizde *yarısına yakın bir miktarının okul müdaviminden*⁵⁷ yani öğretmen ve öğrencilerden oluştuğu anlaşılmaktadır ve bu çok ciddi bir sayıdır.

Bir başka belgede ise Harp Mektebinde talime alınan bu kişilerin çeşitli sınıflara ayrılacağı belirtilmiştir. *Mükellefiyet-i Askerîye Kanun Muvakkati 147. maddesinde belirtilenlerden yedek subay olmak üzere askerî eğitim görmek üzere Harp Okuluna geleceklerden şartları taşıyanlar aşağıdaki gibi sınıfa ayrılması lazımdır.*⁵⁸

<i>Liste</i>	<i>Sınıf</i>
%75	<i>Piyade</i>
%5	<i>Süvari</i>
%12.5	<i>Sabra Topçu</i>
%5	<i>Ağır Topçu</i>
%2.5	<i>Kıtaat-ı Fenniye (istihkâm, muhabere gibi)</i>

54 Balkan Savaşları kastedilmektedir.

55 BOA DH. EUM. MTK. 47/20

56 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-16a.

57 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-16a.

58 ATASE, Kls. 1991, Dos. 406, Fih. 1-7.

Bu belge ile anlaşılmaktadır ki yedek subay olarak yetiştirilen askerlerin büyük çoğunluğu piyade sınıfı olarak yetiştirilmiştir. Piyade sınıfı askerlerin cephelerde ön saflarda savaştığı düşünülürse Çanakkale’de verilen yetmiş nesil kaybının nedeni ortaya çıkmış olacaktır.

Yedek Subaylıkta Yaş Sorunu

Belgeler incelendiğinde yedek subay olarak yetiştirilecek kişilerin yaşlarının önemli olduğu ve yaşça büyük olanların yedek subay olmamaları gerektiğinin belirtildiği görülmektedir. Maarif Nezareti 15 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda *Darülfünun öğrencilerinden doğum tarihi 1887 ile 1894 arasında bulunanların tamamı ile bu sene diploma almaya hak sahibi olanların askerî talim ve terbiye görenek yedek subay adayı kadrosuna dâhil edilmek üzere Harp Okuluna sevk olunmaları, sonradan yayınlanan kararlar gereği olduğundan bahisle Darülfünun şubeleri ve sınıflarında doğum tarihi 1887’den önce bulunan kişilere bu hakkın verilmemesi uygun görülmemekle beraber askerlik şubelerinin bazıları yükseköğrenim görmekte veya bu derece tahsil görmüş olan 1887 ve daha önceki senelerde doğanları er olarak sevk etmeye teşebbüs ettikleri haber verildiğinden bahş olunan bu haktan mahrum...*⁵⁹ kalmamaları gerektiğini yönünde talepte bulunmuştur. Harbiye Nezareti tarafından 19 Ağustos 1914 tarihinde verilen yanıtta⁶⁰ ise *orduda genç subay yetiştirme amacı ile uyuşmayacağından 1887 yılından önce doğan kişilere (27 yaşından büyük kişiler) bu hakkın verilmesinin uygun görülmediği* belirtilmiştir.

Öte yandan belirtmek gerekir ki askere alınan öğrenciler doğum tarihlerine göre silahaltına alınmışlardır. Şöyle ki topyekûn alımlardan ziyade, belirtilen tarih doğumlu olanlar ve eğitim durumu açısından şartları uygun olanlar yedek subaylık eğitimine alınmışlardır. Aksi hâlde liselerin son üç senesinde okuyan bütün öğrencilerin silahaltına alınması gerekmektedir. Ancak belgelerden hareketle anlaşılmaktadır ki 1887 öncesi doğumlu olanlar er olarak silahaltına alınmışlardır. Seferberlik dolayısıyla yürürlüğe giren kanunda üst yaş sınırı 45 olarak belirlenmiştir. 1887 senesi öncesinde doğan yani 27 ile 45 yaş arasında olanlar er olarak celp edilmişlerdir.

Aşağıdaki belgede söz konusu 1884 doğumlu olanlar bu sınıfa girmektedir. Yüksek Öğretmen Okulunun Maarif Nezaretine 19 Nisan 1915 tarihinde okuldaki öğrenci mevcudu ile ilgili gönderdiği belgede bu durum anlaşılmaktadır.

59 ATASE, Kls. 1991, Dos. 406, Fih. 1-5.

60 ATASE, Kls. 1991, Dos. 406, Fih. 1-6.

Maarif Umumiye Nezareti
Tedrisat-ı Aliye Dairesi Müdüriyeti

Yüksek öğretmen okulu iptidai kısmında müdavim talebenin miktarını gösteren pusuladır.

Talebe

Birinci Sınıf: 56

İkinci Sınıf: 75

Üçüncü Sınıf: 37

Dördüncü Sınıf: 76

Toplam: 244

Beyanı

1884 doğumlu olmaları hasebiyle hizmet-i askeriyeye alınanlar: 15

Hava değişim ve diğer meşru sebeplerle izinli olarak memleketlerinde bulunanlar: 8

Filhakika tahsil ile meşgul olanlar: 221

Öğrenciler genellikle yatılıdır.

Bu belgeden anlaşılmaktadır ki adı geçen okulda 15 kişi yaş şartını taşıdığı için askere alınmıştır. Bahsedildiği üzere 1887 öncesi doğumlu olmalarından dolayı er⁶¹ olarak celp edilmişlerdir ve bundan dolayı kısa dönem hakkından faydalanamamışlardır.

Bu durum ancak 25 Kasım 1915 tarihli ve ...*Gerektiğinde çok miktarda yedek subay celp ve istihdamına lüzum görüldüğünde vücut yapılarıyla uygun hizmette istihdam edilmek şartıyla Yedek Subay Kanunnamesi'nin 24. maddesinde yaşları sınırlandırılanlardan daha yaşlı bulunanlar dahi derecelerine göre celp ve istihdam olunabilir...*⁶² içerikli kanundan sonra değişmiştir. Bu kanun maddesini incelediğimizde gerekli şartları taşıyıp da 27 yaşından büyük olan kişilere, kısa dönem askerlik hizmeti ve yedek subaylık hakkının ancak Çanakkale Muharebelerinin sonuna doğru 25 Kasım 1915 tarihinde verildiği görülmektedir. Bu durumda

61 19 Ağustos 1914 tarihli tezkerede belirtildiği üzere 1887 yılından önce doğanların eğitim şartını taşıyacakları dahi ihtiyat zabiti olarak yetiştirilmeleri, ordunun genç zabıt yetiştirme amacı ile uyumlayacağından Harp Okuluna kayıtlarının uygun görülmediği belirtilmiştir. Buradan hareketle 1887 yılı öncesi doğan kişilerin er olarak celp edildikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. "1887 evvelki seneler doğumlarının bunlar gibi mektep mezkûra kayıtları orduda genç ve faal subay yetiştirmesindeki maksatla uyumlayacağından caiz görülmediği" ATASE, Kls. 1991, Dos. 406, Fih. 1-6.

62 BOA İ. DÜİT. 76/26

25 Kasım 1915 tarihine kadar 1887 tarihinden önce doğanlar er olarak, sonra doğanlar eğitim şartını da sağlamaları durumunda yedek subay olarak celp edilmişlerdir.

Lise 10. Sınıf Öğrencilerine Yedek Subaylık Hakkının Verilmesi

Yedek subaylık konusunda diğer bir sorun ise lise 10. sınıf öğrencileri olmuştur. Mercan Lisesi 10. sınıf öğrencisi İsmail Efendi dilekçesinde kısa dönem askerlik hizmetine tabi tutulmak istediğini belirtmiş ancak kendisine 30 Eylül 1914 tarihinde verilen cevapta ...*mekteb-i sultaniye talebesinden yalnız son iki sene müdaviminin kısa dönem hizmete tabi oldukları Geçici Askerî Yükümlülükler Kanunu'nun 42. maddesinin 2. fıkrasında açıkça belirtilmiş olduğundan...*⁶³ bahisle bu hakkın sultanilerin yani liselerin son iki senesinde devam eden 11 ve 12. sınıf öğrencilerine verileceği belirtilmiştir.

Bu durum ancak 27 Mayıs 1915 yürürlüğe giren kanunla açıklığa kavuşmuştur. Adı geçen kanunda ...*12 Mayıs 1914 tarihli Geçici Askerî Yükümlülükler Kanunu'nun 42. maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir. Son muayene esnasında liselerin onuncu sınıfında bulunanlar da kısa dönem hakkına nail olacaklardır.*⁶⁴ İlave kanunun gerekçesine baktığımızda lise 10. sınıf öğrencilerine bu hakkın verilmesinin sebebi şu şekilde açıklanmıştır. ...*İzah olunduğu üzere Geçici Askerî Yükümlülükler Kanunu'nun 42. maddesinde liseler ve yedi senelik idadilerle bu derecede okulların son iki sene müdavimlerinin kısa dönem hakkına sahip olabilecekleri gösterilmiştir. Bu hükme göre liselerin yalnız 11 ve 12. sınıflarına devam edenlerin bu haktan yararlanmaları icap etmekte ise de esasen yedi senelik idadinin son iki senesinin derece olarak liselerin 10 ve 11. sınıflarına denk olduğu Maarif Nezareti'nin yazısından anlaşılmalı ve kanundaki amaç temin edilmekle beraber her iki okul öğrencileri için adaletin korunması amacıyla liselerin 10. sınıf öğrencilerine kısa dönem hizmet hakkının...*⁶⁵ verilmesine karar verilmiştir.

Yedek Subaylık (İhtiyat Zabıtlığı) Hakkında

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile binlerce okumuş, aydın insan bahsedildiği gibi yedek subay olarak ordu kadrolarına alınmıştır. Enver Paşa 3 Ekim 1916 tarihli yazısında orduya katılan yedek subaylardan bahsederken ...*seferberliğin başlangıcından beri talimğâhlarda yetiştirilerek takım kumandanlıklarında istihdam edilmek üzere ordulara gönderilen muvazzaflar ve ihtiyat zabıt namzetlerinin (yedek*

63 BOA MF. İMF. 42/103-3

64 Karasi Gazetesi 21 Haziran 1915. Aynı konu ile ilgili bilgiler için bkz. BOA MF. MKT. 1209/70, BOA İ. DUİT. 76/18, BOA İUM. EK. 30/75-20, BOA MV. 240/22

65 BOA İ. DUİT. 76/18-4

subayların) miktarı o derece büyüktür...⁶⁶ diyerek sayılarının çokluğunu ifade etmiştir. Bu insanların Çanakkale Muharebeleri esnasında yaptıkları fedakârlık ve kahramanlıklarının bilinmesi, bu şehit ve gazilerinin hakkının verilmesi olacaktır.

Harbiye Nezaretinin teşviki ve himayesinde Çanakkale'ye giden Heyet-i Edebiye ile cepheyi ziyaret etme imkânı bulmuş Hamdullah Subhi Tanrıöver, Çanakkale Cephesi'ni ziyaretleri esnasında büyük rütbeli subaylara hep ihtiyat zabitlerinin kıymeti ile ilgili sorular sorduğundan bahsetmiş ve aldığı cevapları aşağıdaki gibi hatıralarında nakletmiştir.

Görüştüğüm kumandanlara, Erkan-ı Harbiye Reislerine, büyük zabıtlere, daima aynı suali sordum: İhtiyat zabıtleri, ordumuzun kendilerinden beklediği hizmeti yapabildiler mi? Bu muharebeye onların bir yararlığı dokundu mu?

Kumandan Paşa, bu sualime manasının zerresini değıştirmedeğim, imkân nispetinde sadakatle naklettiğim cümlelerle cevap verdi: "İhtiyat zabıtlerinden son derece memnunuz. Ordumuza pek büyük yardım getirdiler. Onların müşkül addedilen yerlerde vazifelerini hakiki askerlere layık bir dürüstlük bir kahramanlıkla ifa ettiklerini gördük. Kendilerine emanet ettiğimiz vazifede, o kadar yararlılık gösterdiler ki bundan dolayı haklarında ne kadar minnettarlık göstersek yeridir. Daima bugünkü muharebenin nasıl bir ehemmiyete sahip olduğunu, kaybedersek bu mağlubiyetin ne gibi akıbetler doğuracağını pek güzel idrak eden gençlerden başka ne beklenirdi? Şimdiki muharebemizin dünkü muharebeden niçin bu kadar farklı olduğunu düşündüğümüz vakit, araya ihtiyat zabıtlerinin hizmetini de katmak icap eder."

Erkân-ı Harbiye Reisi, başka cümlelerle aynı şeyi tekrar etti; diyor ki: "Tahsil görmüş terbiye almış gençler, hiç şüphe yok ki ordumuza bu kadar yüksek nispette dâhil olunca onların anlayışından, duyusundan iyi bir netice hasil olacaktı. Bu muharebede nasıl bir dava güttüğümüzü, memleketimizin tarihi ve geleceği mevzu bahis olduğunu onlar gibi derin bir surette idrak eden kimseler, şüphesiz ordumuza fayda vereceklerdi. Şunu ayrıca ilave etmeye lüzum görüyorum. Pek çabuk bir surette yetiştirildikleri hâlde, ihtiyat zabıtlerimiz eski askerler gibi alışkın bir ruh ile muharebenin bütün şiddetlerine tahammül ettiler ve kendilerine nerede bir vazife verdikse o vazifeyi aşkla, faziletle, kahramanlıkla ifa ettiler. Bu gençlerimizin sağlam bir ruh ile demir gibi bir

66 ATASE, Kls. 2041, Dos. 646, Fih. 1-100.

asker olduklarını, ayrı ayrı dikkate değer yüzlerce misal ile gösterdiler. Biz onlardan son derece memnunuz.”

Çanakkale’yi ziyaret ettiğimiz vakit, Mevki-i Müstahkem Kumandanı da (Cevat Paşa) böyle söylemişti...

Kumandan Paşa (Cevat Paşa): ... gerçek şudur ki ihtiyat zabitlerinin orduya yollanılması bizim için pek büyük bir hayır oldu. Ben buna dair düşündüklerimi özetleyeyim size: Eski savaşçı ırklarının seciyelerini kaybetmemiş olan bu delikanlılar, tarihlerinin, milletlerinin hayatı ve namusu ortaya konulduğunu görünce kendilerinden hatta müfrit olmak üzere ne isteyebilirsek, ne umabilirsek hepsini yaptılar, hepsini temin ettiler.⁶⁷

Kısa sürede eğitim alarak yedek subaylık gibi sorumluluk gerektiren bir görevi başarı ile ifa eden tahsilli askerler vazifelerini hakkıyla yapmış olmanın gururu ile tarih sayfalarında yerlerini almışlardır. Komutanları yukarıdaki sözlerle onların yaptığı kahramanlıkları unutulmaktan kurtarmıştır.

Askerlik Yaşının 18’e Düşmesi

Çanakkale Muharebeleri ile ilgili en çok tartışılan konulardan bir diğeri de asker alma yaşıdır. Toplumumuzda 15 yaşında çocukların da askere alındığı kanısı geniş yer tutmaktadır. Bu başlıkta tarihi kronoloji içerisinde bu yanlış kaniya cevap verilmiştir.

Buraya kadar olan bölümde, yani 1915 yılının Mart ayı öncesinde asker alma kanunlarına ve hangi yaşlarda olanların askere alındığı konusuna değinilmiştir. Savaşın olanca hızıyla devam etmesi beraberinde telafi edilmesi gereken kayıpları doğurmaktaydı.

Tarih 2 Mart 1915’e geldiğinde lise (özel ve devlet) mezunlarıyla medreselerde altıncı sene imtihanını veren öğrencilerden 1886 ve daha evvelki *yaşta bulunanların Yedek Subay Yetiştirme Mahsus Kanunlara göre celp ve istihdamları...*⁶⁸ istenmiştir.

4 Mart’a geldiğinde ise 1895 doğumlu olan efradın savaş hâlinde dolayı muayene sürelerinin kısaltılmasına karar verilmiştir. Çıkarılan kanuna *...savaş hâli nedeniyle 1895 doğumlu efradın kanuni zamanlarından evvel kuralarının keşidesine*

67 Hamdullah Suphi Tanrıöver, *Günebakan*, haz. Fethi Tevetoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 741, İstiklal Matbaası, İzmir, 1987, s. 98, 99.

68 BOA İ. MLU. 19/1333 R-30

*Harbiye Nezareti mezundur.*⁶⁹ maddesi eklenmiş ve buna gerekçe olarak ise *açıkça belirtildiği üzere savaş hâli nedeniyle ordunun artan kuvvetine karşılık gelmek* amacı gösterilmiştir.

23 Ağustos 1915 tarihinde ise artan ihtiyat zabiti ihtiyacından dolayı celplerine daha bir sene bulunmasına karşılık 1896 doğumluların (19 yaşındakilerin) bir an önce ihtiyat zabiti olarak yetiştirilmeleri için celplerine karar verilmiştir. *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun Muvakkati'nin 42. maddesindeki şartları taşıyan veya bu derece-i tahsil itibariye gerekli şartları taşıyabilmeleri için daha bir seneye ihtiyacı bulunan 1896 doğum tarihliyelerin de gösterecekleri liyakatlere göre ihtiyat zabiti veya ihtiyat küçük zabiti olarak yetiştirilmek üzere şimdiden celp ve istihdamlarına Harbiye Nazırı mezundur.*⁷⁰

Bir ay sonra 23 Eylül 1915 tarihinde 1897 doğumluların da (18 yaşındakilerin de) bir an önce yetişmeleri için askere çağırıldıkları görülmektedir.⁷¹ Aynı çağrının kasım ayında yeniden yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. *Mükellefiyeti Askeriye Kanun Muvakkati'nin 42. maddesindeki şartları taşıyan veya derece-i tahsil itibariyle gerekli şartları ihraz için daha bir seneye muhtaç bulunan ve vücut yapıları askerliğe elverişli olan 1897 doğum tarihliyelerinden tahsile müdavim bulunanların gösterecekleri liyakatlere göre ihtiyat zabiti veya ihtiyat küçük zabiti olarak yetiştirilmeleri için şimdiden celp ve istihdamlarına Harbiye Nezareti mezundur. 1897 doğumlu olup da vücut yapıları askerliğe müsait olanlardan veya daha evvelki seneler doğum tarihli bulunanlar kırk ikinci maddedeki derece-i tahsile yükselmiş iken kötü hâlden başka sebeplerden dolayısıyla terk-i tahsil etmiş olduğunu ispat edenler hakkında dahi bu vecihle muamele olunacaktır.*⁷² Bu belgede özellikle dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da 1897 doğumlu olanlardan yani 18 yaşındakilerden vücut yapıları itibariyle askerliğe müsait olanların celp edilecek olmasıdır.

Sonuç olarak araştırmaya konu olan 1914-1916 yıllarını incelediğimizde Çanakkale Muharebeleri boyunca seferberlik ilanı ve onu takip eden günlerde asker alma yaşının 18'e düştüğü görülmüştür. Bu durumda Çanakkale Muharebeleri ile ilgili iddia edilen 15 yaşında okumuş insanların askere çağırıldığı bilgisinin yanlış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. İddiaya konu olan ve halk arasında da "Hey Onbeşli" olarak bilinen türküde bahsedilen 1315 (1899) doğumlu olan kişilerin 25 Eylül 1916 tarihinde askere çağırıldığı görülmektedir. Ki bu durumda 1315 yani 1899 doğum tarihli olanların 17 yaşında askere çağırıldıkları anlaşılmaktadır.

69 BOA İ. DÜİT. 76/12

70 BOA DH İ. UM. E-30-75/16

71 BOA DH İ. UM. E-30-75/12

72 BOA MF HTF 3/34

Askere Çağrıldığı Tarih	Doğum Tarihi	Çağrıldığı Tarihte Yaşı
31 Mayıs 1914	1887-1893 arası doğanlar	27-21 yaş arası
11 Temmuz 1914	1894 doğumlular	20 yaşında
2 Mart 1915	1886 ve öncesi doğanlar	29 ve üstü yaşta olanlar
4 Mart 1915	1895 doğumlular	20 yaşında
23 Ağustos 1915	1896 doğumlular	19 yaşında
23 Eylül ve 25 Kasım 1915	1897 doğumlular	18 yaşında

Askere Çağrıldıkları Tarihe Göre Silahaltına Alınanların Yaşları

Yukarıdaki tablo incelendiğinde ilk olarak 21-27 yaş aralığında bulunan genç kesimin askere alındığı görülmektedir. Daha sonra 20 yaşındakiler alınmıştır. Fakat bundan sonra 29 yaş ve üstünün askere çağrılması, askere alım yaşının aşağılara düşmesinin engellenmeye çalışıldığının en açık göstergesidir. 29 ve üstü tabiri 29-45 yaş aralığını kapsamaktadır. Çünkü bu tarihte, seferberlikte askere alınacak en üst yaş sınırı 45'tir ki bu üst yaş sınırı daha sonra 50'ye çıkmıştır. Çanakkale Muharebelerinin sonuna doğru askere alım yaşının 18'e düştüğü görülmektedir. 19'undan 45 yaşına kadar olanların askere alınması bile bu yaş sınırının aşağılara (18'e) düşmesine engel olamamıştır. Çünkü bu tarihler arasında (1914 - 1916) Osmanlı Devleti, harekât alanı olarak birbirinden çok farklı ve çok uzak 4 cephe de savaşmak zorunda kalmıştır. Bu cephele başta Çanakkale olmak üzere Kafkas Cephesi, Irak Cephesi ve Sina-Filistin Cephesi'dir. Bu cephele arasında stratejik önemi ve konumu dolayısıyla hiç kuşkusuz en önemlisi Çanakkale Cephesi'dir. Bunun nedeni, Çanakkale Cephe harekâtının amacının İstanbul yani devletin başkenti olmasıdır. Bu önemi fark eden Osmanlı Genelkurmayı, Çanakkale Cephesi'nin ihtiyaçlarının her zaman temin edileceğini vurgulamış ve öyle de yapmıştır.

Çanakkale Cephesi'nde (5. Ordu cephesinde) günlük ortalama 300 zayıat verildiği düşünülürse ciddi oranda asker ve onları idare edecek subaylara ihtiyaç olduğu ortaya çıkacaktır. 14 Kasım 1915 tarihli belgede *800 hastalık zayıatından başka ciddi muharebe günleri hesaba katılmazsa ortalama 5. Orduda her gün 300'e yakın muharebe zayıatı olmaktadır. Bundan dolayı 5. Orduda mevcut silah adedine göre kıtaatın hiçbir vecible noksanı kalmaması*⁷³ gerektiği özellikle vurgulanmıştır.

73 ATASE Kls. 1889, Dos. 58, Fih. 1-54.

Çanakkale Cephesi'nin taşıdığı bu önem dolayısıyla Maarif Nezareti 25 Eylül 1915 tarihinde okullara gönderdiği yazıda *Mükellefiyeti Askeriye Kanun Muvakati icabınca kısa dönem* (askerlik hizmetine) *tabi tutulacak ve sonunda ihtiyat zabiti veya ihtiyat küçük zabitanlığına tayin olunacak efradın mezun veya müdavim buldukları mekteplerin resmiyetiyle derece-i tahsillerinin cihet-i maarifçe tasdi-kindeki lüzum kanuni derkâr olup hâlbuki bazı mahal maarif heyetlerince bu yolda vaki müracaatı tetkik hususunda adeta vesileler icat edilerek günlerle gecikmelere sebebiyet verildiğinin anlaşıldığı ve bu hâl Ordu-yu Hümayunun zabitan ve küçük zabitan ihtiyaçlarının temin ve telafisi hususundaki mesaiden beklenen faydayı güç-leştirme gibi bir netice verdiği beyanıyla bu hususta vaki olacak müracaatta gerekli muamelenin derhâl yapılması hususunda lazım gelenlere tebliğ edilmesi ve bu konu- da itina gösterilmesini⁷⁴ istenmiştir.*

Bu sebeple birbirinden farklı bu cephelerde kayıpları açısından en ağır sonucu Çanakkale Cephesi vermiştir. Özetle 1914-1916 tarihleri arasında askere alım yaşının 18'e düşmesindeki en büyük faktör Çanakkale Cephesi'dir.

Öğrenci Kayıpları

Her ne kadar Çanakkale Muharebelerinde şehit olan öğrencilerin bir listesi bulunmasa da veya bu listeyi oluşturmak imkânsız olsa da savaşın eğitim sisteminin temel ögesi olan öğrenciler üzerindeki etkisi belgeler ve hatıralarda belirtilmektedir. Şöyle ki çıkan her askere alma kanunu, daha fazla yetişmiş insan gücünün cepheye sevk edilmesi anlamına gelmekteydi. Bunun için öğrenciler okullarını bırakmak zorunda kalıyordu. Hatıralar bu durumu anlatan gerçek hikâyelerle doludur.

Adnan Ergenli, çocukluğunun savaş yıllarını anlattığı kitabında böyle bir hatıra-ya yer vermiştir. *"O sıralarda amcam, yedek teğmen olarak Çanakkale'de savaflara katılmıştı. Zavallıyı Vefa Sultanisinin yani Vefa Lisesinin son sınıfından almışlar, bu gibi sivilleri eğitmek için açılmış olan talimgâhta bir süre çalıştırarak yetiştirdikten sonra teğmen rütbesiyle Çanakkale'ye göndermişlerdi. Çanakkale Savaşlarının en civivli zamanında orada çarpışmıştı."*⁷⁵

Okulların tarihçelerini incelediğimizde, yitirdikleri öğrencilerinden bahsedildiğini görürüz. Vefa Lisesinin tarihini anlatıldığı eserde bu öğrencilerden şöyle bahsedilmiştir: *"1915 yılında Çanakkale Savaşlarının yoğunlaşması üzerine birçok aydın gibi Vefalılar da öğrenimlerine ara vererek bu savaflara katıldılar. Çoğu bu savafta, şehitlik mertebesine ulaşmış geri dönmediler"*.⁷⁶

74 BOA MF HTF 2-83

75 Adnan Ergenli, *Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 47.

76 Sakin Öner, *Vefa Lisesi 125. Yıl Anısına*, Vefa Vakfı Yayını, İstanbul, 1997, s. 36.

Aynı şekilde Galatasaray Lisesinden mezun olan Suat Aray ise Galatasaraylılara hatıralarında yer vermiştir. “Tatilden avdet ederek (dönerek) mektebe geldiğimiz sıralarda birinci cihan harbinin, bilhassa Çanakkale muharebelerinin yaraları memlekette açıkça görülüyordu. Mektepten birçok hocalar, müitler (öğretmen yardımcıları) askere gitmişler yerlerine daha gençleri veya daha ihtiyarları tayin olunmuştu. Mektebin son sınıflarından veya tahsilini henüz bitirmiş Galatasaraylılardan birçokları her gün sayısız kahramanlık destanları yazılan Çanakkale Harbi’ne koşmuşlar ve orada şehadet rütbesini kazanmışlardır.”⁷⁷

İstanbul Lisesi öğrencileri ise İstanbul Spora rengini Çanakkale Muharebelelerinde vermiştir. “1911 yılından itibaren sürmekte olan savaşlar sebebiyle okulların bir bölümü hastane olarak kullanılır, sarı renge boyanır. Çanakkale Savaşına gönüllü olarak katılan İstanbul Sultanisi (İstanbul Lisesi) öğrencilerinin şehit düştükleri haberinin okula ulaşması üzerine geride kalan öğrenciler ağabeylerinin anısına okulun kapılarını ve pervazlarını matem rengi siyaha boyarlar. Böylece sarı-siyah okulun simgesi halini alır. Okulun içinden doğan İstanbulspor da renk olarak sarı-siyahı benimser. İstanbulspor, armadaki renkleri eğitim kurumlarından farklı olarak zemin sarı, arma siyah olarak kullanmaktadır.”⁷⁸

Başka bir cephe de şehit olsa da Çanakkale’nin en bilinenlerinden biri de Asteğmen (yedek subay) Mehmet Muzaffer’dir. Galatasaray Lisesi öğrencisiyken 1914 yılında gönüllü olarak Çanakkale Savaşına katılan Asteğmen Mehmet Muzaffer’in hikayesi komutanlarının onu İstanbul’a göndermesiyle başladı.⁷⁹ ...Muzaffer Asteğmen becerikli bir İstanbul çocuğu olduğundan Karargâh, onu gerekli malzemelerin temini için memur eder. O yıllarda otomobil ve kamyon lastiği yok denecek kadar azdır ve karaborsadadır. İcap eden paranın temini için Erkân-ı Harbiye Riyasetine hitaben yazılı bir tezkere verilir Mehmet Muzaffer’e. İstanbul’a giden Asteğmen Mehmet Muzaffer araştırmaları sonucunda Karaköy’de bir satıcıda istediklerini bulur. Fiyatlar fahiştir ancak anlaşmaya varılır. Muzaffer Asteğmen para alabilmek için Erkân-ı Harbiye’nin yolunu tutar. Yazıyı okuyan Yarbay “Ne alınacak?” diye sorar. “Oto ve kamyon lastiği” deyince kızar. “Bak oğlum! Ben asker’in ayağına postal, sırtına kaput alacak para bulamıyorum; sen otomobil lastiğinden bahsediyorsun. Hadi yürü git insanı günaha sokma. Para mara yok!” Ancak Mehmet Asteğmen görevi başarmak zorundadır...⁸⁰ Bunun üzerine Asteğmen, sahte para hazırlar ve lastik-

77 Suat Aray, *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, TCDD Basımevi, İzmir, 1959, s. 59.

78 <<http://www.istanbulspor.com.tr/default.asp?id=arma>> (01.05.2009)

79 Tarihi Belge Kayboldu! <<http://gundem.bugun.com.tr/bedeli-canakkale-de-kanla-odendi-195122-haberi.aspx>> (05.10.2012)

80 Bedeli Çanakkale’de ... <<http://www.aksyon.com.tr/aksyon/haber-4040-34-bedeli-canakkalede.html>> (05.10.2012)

leri alır. Hazırladığı paranın üstüne de “Bedeli Çanakkale’de kanla ödenecektir.” yazmıştır. Böylelikle Mehmet Muzaffer, örnek alınacak bir kesit olarak tarihteki yerini almıştır.

Geçici Askerî Yükümlülükler Kanunu kapsamında silahaltına alınanlar arasında medrese öğrencileri de bulunmaktadır.

Öyle ki bu dönemde medreselerde okuyacak genç neredeyse kalmamıştır.

1 Ekim 1914 tarihli “Islah-ı Medaris Nizamnamesi” uyarınca İstanbul’daki bütün medreseler “Darul-Hilafeti’l-Aliye Medresesi” adıyla birleştirilmiş ve 1914-1915 yılında söz konusu medreseye 2880 talebe alınmıştır. Ama bu sayı, aynı yıl başlayan I. Dünya Savaşı nedeniyle büyük nispette azalmıştır. Zira pek çok medrese talebesi askere gitmiş ve başta Çanakkale olmak üzere farklı cephelere gönderilmiştir.⁸¹

Adı geçen medresenin kayıtları incelendiğinde bu durum görülmektedir. 28 Aralık 1914 tarihli yoklama defterinde⁸² 31 öğrencinin karşısında “Askere gitmiştir.” ibaresi yer almaktadır. Defterin ilerleyen sayfalarında bu durumun devam ettiği ve bir sene sonrasında 11 Aralık 1915 tarihinde sınıfta 12 öğrencinin kaldığı ve bunlardan dokuzunun karşısına “asker” notu düşüldüğü görülmüştür.⁸³

Medrese öğrencileri askerlikten muaf tutulmalarına dair birçok kez Harbiye Nezaretine başvursalar da talepleri kabul görmemiş ve cevap olarak Balkan felaketinin sebebi olarak genç ve kuvvetli kişilerinin askere alınmaması gösterilmiştir. Dolayısıyla Çanakkale’de çeşitli görevlerde medrese öğrencilerinin de yitirildiği bir gerçektir.

Öte yandan okulların öğrenci istatistik cetvellerini incelediğimizde son sınıfta olması gereken öğrencilerin “ahval-i hazıra” veya “harp hâli dolayısıyla” gerekçeyle olmadıklarını görürüz. Ayrıca belirtmek gerekir ki kanunlar ülke genelinde geçerli olduğundan her ne kadar cepheye uzak olsalar da yurt genelindeki okullar ve öğrencileri bu savaştan etkilenmiştir. Örneğin Bitlis Sultanisi (Lisesi) Mart 1915 istatistik cetvelini incelediğimizde mektepte ahval-i hazıra dolayısıyla 8, 9, 10, 11 ve 12. sınıfların açılmadığı görülmektedir Bunun sebebi, öğrencilerin Mükellefiyet-i Askerîye Kanun Muvakkati ile celp edilmeleri olmakla beraber aynı kanun hükmünce öğretmenlerin de silahaltına alınmasından dolayı derslere girecek öğretmenlerin bulunamamasıdır.

81 İsmail Çolak, *Çanakkale’nin Kabraman Mekteplileri*, Lamure, İstanbul, 2006, s. 42.

82 MDA (Meşihat Dairesi Arşivi), Sahn, 2242.

83 Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı; Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri*, Gökkuşbu, İstanbul, 2009, s. 407.

Sene-i dersiye 1914-1915
Bitlis Sultanisi Marı⁸⁴ 1915 ayına ait
öğrenci istatistik cetveldir⁸⁵

Sınıf	Talebinin Miktarı			Mülahazat
	Nehari			
	Ücretli	Ücretsiz	Yekûn	
<i>1. sene</i>		23	23	
<i>2. sene</i>		42	42	
<i>3. sene</i>		60	60	
<i>4. sene</i>		32	32	
<i>5. sene</i>		25	25	
<i>Kısm-ı evvel yekûnu</i>		182	182	
<i>6. sene</i>	12	10	22	
<i>7. sene</i>	6	10	16	
<i>8. sene</i>				<i>Abval-i hazıra dolayısıyla bu sene 8. ve onu müteakip sınıflar kışat edilememiştir (açılmamıştır).</i>
<i>9. sene</i>				
<i>Devre-i evvel yekûnu</i>	18	20	38	
<i>Edebiyat 10. sene</i>				
<i>Edebiyat 11. sene</i>				
<i>Edebiyat 12. sene</i>				
<i>Devre-i saniye edebiyat yekûnu</i>				
<i>Fünun 10. sene</i>				
<i>Fünun 11. sene</i>				
<i>Fünun 12. sene</i>				
<i>Devre-i saniye fünun yekûnu</i>				
<i>Yekûn-ı Umumi (genel toplam)</i>	18	202	220	

Kayda muvaffak olduğu tasdik olunur. 4 Mayıs 1915

84 Aynı durumun nisan ve mayıs ayları içinde geçerli olduğu belgenin diğer varaklarından anlaşılmıştır.

85 BOA MF İST 17-52

Aynı şekilde I. Dünya Savaşı'nın 4 yıla varan süreye uzaması yıllar içinde okullardaki öğrenci miktarının azalmasında ayrıca önemli etkindir. Bir diğer örnek olarak Balıkesir Lisesini incelediğimizde savaş yılları içerisinde son üç seneye ait öğrencilerin tamamının askere gittiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki Balıkesir Lisesinin 1914 - 1915 yılı son üç sınıfının öğrenci mevcuduna baktığımızda 12. sınıfta: 14, 11. sınıfta: 46, 10. sınıfta: 7 öğrenci bulunmaktadır. Aynı okulun 1915 - 1916 ders yılında 12. sınıftaki 7 kişinin mezun olduğu, 11. sınıfta 1 öğrencinin ve 10. sınıfta ise 4 öğrencinin kayıtlı olduğu görülmektedir. İki eğitim - öğretim yılının öğrenci mevcutlarını karşılaştırdığımızda öğrenci mevcudunda azalma olduğu görülmektedir ve bunun nedenlerinin arasında I. Dünya Savaşı'nın etkisinin olduğu gerçektir. Bir sonraki eğitim - öğretim yılının (1916 - 1917) sınıf mevcutlarını incelediğimizde son üç sınıfta (12, 11, ve 10. sınıflar) kayıtlı öğrencinin bulunmadığı gözlenmiştir.

Okul müdürü bunun sebebinin "1916-1917 eğitim - öğretim yılında mektep mevcudu: Bu sene Harb-i Umumi münasebetiyle 12, 11, ve 10. sınıflarda talebe bulunmadığından sınıflar dokuzdan başlıyor." ⁸⁶ diye açıklamıştır.

Bu belge dört yıl süren I. Dünya Savaşı'nda yetişmiş ve yetişmekte olan insan gücünün nasıl azaldığını gözler önüne sermektedir. Nitekim Enver Paşa 3 Ekim 1916 tarihli yazısında "...seferberliğin başlangıcından beri talimgâhlarda yetiştirilerek takım kumandanlıklarında istihdam edilmek üzere ordulara gönderilen muvazaf ve ihtiyat zabıt namzetlerinin (yedek subayların) miktarı o derece büyüktür..." ⁸⁷ demekten kendini alamamıştır. Örneğin 5 Mayıs 1915 tarihli belgede *Civar kumandanlıklarda talim görmüş asker kalmadığından ve kolordu depo taburları ihtiyaca kâfi efrat yetiştiremediğinden her bir ihtimale karşı Harbiye Nezaretinin emrinde 10.000 neferin İstanbul'da talim ve terbiye ettirilmesi* ⁸⁸ istenmiştir. Bu 10.000 kişiden 5000'i İhtiyat Zabıt Namzedi Talimgâhında, 1500'ü küçük İhtiyat Zabıt Alay Mektebinde eğitime alınmıştır. Yani 6.500 kişi öğretmen veya öğrencilerden, üniversitelilerden kısacası tahsilli efrattan oluşmaktadır.

Şehit Çocukları

Şehit çocukları, bizlere vatan bırakanların en değerli emanetleridir. Onlar genellikle sığınacakları ve yardımlarına koşacak birileri olmadan büyüyen ve hayatın tüm zorlukları ile çoğu zaman tek başlarına başa çıkmak mecburiyeti omuzlarına binen insanlardır. İnsan için hayatta en büyük acılardan biri de babasız büyümek olsa gerek. Olsa gerek diyorum çünkü bizler bu felaket yıllarını görmediğimiz için

⁸⁶ Karasi İdadi-Sultani Lisesine Mahsus Salname 1342-1340 (1924-1926), s. 128.

⁸⁷ ATASE, Kls. 2041, Dos. 646, Fih. 1-100.

⁸⁸ ATASE, Kls. 1880, Dos. 31, Fih. 1-27.

babasız kalmanın acısını yaşamadık. Dolayısı ile onları en iyi günümüz şehitlerinin çocukları anlayacaktır.

Savaşların etkilerini incelerken özellikle değinilmesi gereken bir konu da şehitlerin çocuklarıdır. Çünkü 1915 yılında *Çanakkale Savaşı sonrasında pek çok şehit verilmişti ve şehitlerin çocuklarının bir an önce koruma altına alınması gerekiyordu*.⁸⁹ Bu amaçla şehit çocuklarının Darüleytam'a kayıt ve kabul olunacağı gazetelere ilan verilmiş ve bu kişilerin hemen başvurmaları istenmiştir. Darüleytam, 29 Mart 1915 tarihinde gazetelere verdiği ilanda *Gerek Balkan Muharebesinde gerek var olan muharebeler esnasında pederleri şehit olan veyahut validesi hayatta olmayıp da pederi askere giden ve ihtiyaç sahibi bulunan kız ve erkek çocuklar darüleytama alınacaklarından bu gibilerin hemen okula müracaat...*⁹⁰ etmelerini istemiştir. Böylelikle şehit çocukları sığınabilecekleri ve aynı zamanda en temel insani hak olan eğitimlerine devam edebilecekleri mekâna kavuşmaya başladılar. Örneğin Maarif Nezareti 9 Ekim 1915 tarihinde Darüleytam Müdürlüğüne gönderdiği yazıda *Pederleri Yüzbaşı Abdülaziz Efendi'nin Seddülbahir*⁹¹ *harp mıntkasında bulunması ve validelerinin de vefat etmiş olması hasebiyle meydana kalmış oldukları haber verilen on yaşında Şevki ve on iki yaşındaki Lütfü Efendilerin Darüleytama kabullerini...*⁹² istemiştir.

İlan üzerine, Arıburnu Muharebesi'nde şehit olan Mehmet adındaki bir askerın 14 yaşındaki oğlu Hüseyin Efendi, eğitim nimetinden mahrum kalmamak için Maarif Nezaretine durumunu anlattığı bir dilekçe ile başvurmuş ve bunun üzerine Bakanlık, engelli olan bu şehit çocuğunun Darülaceze'ye kabulü için belediyeye yazı göndermiştir. Verilen cevapta *Darülaceze'ye kayıt ve kabulü yazı ile bildirilmiş ise de çocuk Darülaceze'ye kabul olunacak kişilerin taşıması gereken şartlara sahip olmadığından*⁹³ kabulü uygun görülmemiş ve Darüleytam'a başvurulması yanıtı verilmiştir. Belediyeden istediği cevabı alamayan Maarif Nezareti, Dâhiliye Nezaretine başvurmuş ve adı geçen engelli şehit çocuğunun eğitimden yoksun kalmaması için Darülaceze'ye kabulünü bir kez daha istemiştir. 3 Kasım 1915 tarihli yazıda *Arıburnu Muharebesi'nde şehidan vefat eden Mehmet'in oğlu 14 yaşlarında Hüseyin'in felç tıflı (çocuk felci) neticesi olarak sağ tarafı harekettten yoksun ve boyca ayağı on beş santimetre kısa olması hasebiyle Nezaretimize bağlı okullara kabul edilemediğinden adı geçenin şehit evladı olmak ve validesi de fakir hâlde bulunması*

89 Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 53.

90 BOA MF EYT 1-17

91 Çanakkale savaşlarında güney cephesi olarak adlandırılan bölge.

92 BOA MF MKT 1212-56

93 BOA MF MKT 1212-92/3

hasebiyle eğitim hakkından mahrum kalmaması için Darülaceze kayıt ve kabulü hakkında yazışmaya cevaben Belediye'den gelen tezkerede çocuğun Darülaceze kabul olunacak kişilerin sahip olması gereken şartları taşımadığından Darüleytama kabulü beyan olunmakta ise de şimdiye kadar hasta talebe almamakta olmasına nazaran aczi ve zarureti sabit olan bu ve emsali hasta şüheda evladının Darülaceze kayıt ve kabulüyle neticesinin de bildirilmesini...⁹⁴ istemiştir.

Annesini Balkan Harbi'nde kaybeden ve seferberlik dolayısıyla babası askere alınan Yakup adında bir öğrenci de uygun görülecek okula kaydını istemiştir. Yakup, 25 Mart 1915'te verdiği dilekçesinde *Bendeleri emekli Yüzbaşı Hüseyin Efendi oğlu olup Manastırlıyım. Yaşım 11'dir. Balkan Muharebesi'nde validemin kaybı iki kardeşim ile beni öksüz bıraktı. Savaştan sonra pederim ile İstanbul'a geldim. Maksadım Rumeli'deki tahsile devam ile vatanım için hayırlı olarak yetişmektir. Seferberlik dolayısıyla pederimin silahaltına daveti bendelerini burada pek yalnız bıraktı. Devletin verdiği sadakadan başka hiçbir geliri bulunmayan pederimin tahsilime yardım edebilmesi de imkân haricindedir. İlk tahsilimi tamamladığımdan lütfen numune mekteplerinden birine veya tensib buyrulacak bir mektebe yatılı olarak kayıt ve kabulünü...*⁹⁵ istemiştir. Belgenin orijinali incelendiğinde altına "Yozgat için arz" notu düşüldüğü görülmüştür.

Bu belgeler göstermektedir ki Darüleytam için gazetelere verilen ilan sonrasında bu çocuklar hayata küsmeyerek tutunmaya çalışmışlar ve eğitimlerini tamamlamaya çalışmışlardır. Arşivlerimizdeki belgeler bu durumda kalan ve okullara kayıt olmak isteyen öğrencilerin dilekçeleri ile doludur. Savaşın ardında yetim kalan çocuklar, bu okullara kayıt olunmak isteyerek eğitim hakkından yoksun kalmamak istemektedirler. Bu çocuklar yaşlarına ve tahsil durumlarına göre okullara kayıt edilmişlerdir. Örneğin Maarif Nezareti, Halide isimli bir şehit eşinin verdiği dilekçeye istinaden 5 Eylül 1915 tarihinde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Riyaseti Vekâleti'ne⁹⁶ gönderdiği yazıda *kocası Süleyman Efendi'nin mevki-i harpte şehidan vefat etmiş olduğundan bahisle terk eylediği altı çocuktan dördünün yatılı okullara parasız kabulleri Halide imzasıyla verilen dilekçede istenilmiş ve yetim çocuklardan ikisinin liseye kayıt ve kabullerine bağlı muamele yapılmış olup Mustafa Hayri ve Şükrü namlarındaki iki yetimin de Darüşşafakaya kabulleri arzusu istenilmiş olmasına binaen bunlar hakkındaki tahkikat varakaları gönderilmiş olmakla çocukların okula kayıt ve kabullerini*⁹⁷ istemiştir.

94 BOA MF MKT 1212-92/4

95 BOA MF TLY 447-52

96 Darüşşafaka eğitim kurumlarını kuran dernek.

97 BOA MF KMS 1211-52

Devlet ise varlığını borçlu olduğu şehitlerin çocukları için okul inşa etmeye karar vermiştir. Şehit çocukları için yapılacak okulun masraflarının karşılanması için 1915 yılında, 1916 yılı sonuna kadar yürürlükte kalacak ek vergiler çıkarılmıştır. *Darüleytamlar açılırken devlet bir yandan da şehit çocuklarına bakmak ve eğitmek için kurulması planlanan ilmi ve teknik kuruluşlara gelir sağlamak amacıyla*⁹⁸ aşağıda belgesi gösterilen geçici kanunla vergiler yürürlüğe sokmuştur.

*Maliye Nezareti
Varidat Müdüriyet-i Umumiyesi*

Birinci madde: Şehit çocuklarının talim ve terbiyesine mahsus olarak devletçe eğitim kurumları vücuda getirilecektir.

İkinci madde: İş bu kurumların masrafına karşılık olmak ve 1916 senesi sonuna kadar alınmak üzere aşağıdaki varidat meydana getirilmiştir.

1. Telgraf ve Posta

a. Beş kuruş ve bundan fazla ücret alınmak lazım gelen telgrafnamelerin her beş kuruş ve kesri için bir kuruş

b. Yurt içi telgrafhavalenamelerinden alınmakta olan ücrete ek olarak ... (belge yırtık) kusura için biri için on para.

c. Yurt içi posta ... paketlerinin ücret mevzusuna ek olarak bir kuruş

d. Bilumum mühür parasından yirmi para.

e. Bağısız okullar ile muhabere varakalarından on para.

2. Tütün

a. Özel imalat ve birinci sınıf tütün ve sigaraların her kilosundan elli kuruş (yirmi gramlık bir paketten bir kuruş)

b. İkinci, üçüncü, dördüncü sınıf tütün ve sigaraların her kilosundan yirmi beş kuruş (yirmi gramlık her paketten yirmi para)

c. Beşinci, altıncı sınıf ile köy tütünlerinin her kilosundan iki buçuk kuruş (yirmi gramlık her paketten on para)

3. Müskirat (sarhoş eden şeyler)

18 Ağustos 1912 tarihli Kanun'un altıncı maddesi gereğince rakı-lardan alınmakta olan harp vergisinden bir misli evvelce vergisi verilmiş olduğu hâlde mevcut bulunan rakı ve ... deftere geçirilecek ve bunlardan bir misli daha vergi alınacaktır.

Üçüncü madde: Birinci maddede mevzu bahis olan eğitim kurumlarının inşası ve idaresi için ayrıca bir nizamname tanzim edilecek ve

⁹⁸ Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 54.

ikinci maddede gösterilen varidatın doğrudan doğruya ...ye konulacak ve harcaması meclis-i vükela kararıyla tayin olunacaktır.

Dördüncü madde: İş bu kanun tarih neşrinden itibaren muteberdir.

Beşinci madde: İş bu kanunun icra-i ahkâmına meclis-i vükela memurdur.

Mazbata

26 Mayıs 1915

Maliye Nezareti Vekâletinin yazısıyla meclisimizde görüşülen 26 Mayıs 1915 tarihli ve 26 husus numaralı tezkeresinde Balkan Harbi ile var olan savaşta peder veya velilerinin şahadeti, vefatı ve göç etmesi sebebi ile hükûmetin yardımına muhtaç olan çocuk ve yetimlere mahsusen teşkil olunacak eğitim kurumlarının idarelerine gerekli gelir hakkında kÂleme alınan kanun ve esbab-ı mucibe layihalarının gönderildiği beyan olunur.⁹⁹

Böylelikle telgraftan posta ücretlerine, tütünden alkole kadar birçok ürüne ek vergiler getirilmiştir. Çünkü asker, cephede düşmanla savaşırken cephe gerisinde hayatlarına devam edenler, savaşın getirdiği tüm sıkıntılara katlanmak zorunda kalmıştır. Bahsedildiği gibi böyle bir ortamda özellikle düşünülmesi gerekenler öksüz ve yetimler idi.

Tıp Fakültesi Öğrencileri

Çanakkale Muharebelerinin en çok tartışılan konularından bir diğeri de tıp fakültesi öğrencileridir. Çünkü bazı araştırmalarda tıp fakültesinin 1915 yılında veya 1921 yılında hiç mezun vermediği çünkü öğrencilerinin savaşta yitirildiği anlatılmaktadır. Fakat arşiv kaynakları bunun aksini göstermektedir. Öncelikle vurgulamak gerekir ki meslekleri itibari ile bu öğrenciler ve mezunları yani doktorlar genellikle cephe gerisinde görev almıştır. Çünkü cephe gerisi için büyük önem taşıyan doktorların ateş hattına sürülmesi kabul edilir bir durum değildir. Hatta Maltepe Hastanesine tayin edilen Reşit Galip bu tayininden ar u hicap duymuş, cephe gerisine değil de cephede arkadaşlarının yanında bulunmayı tercih ederek bir kısım arkadaşları ile Harbiye Nezaretine müracaat edip cephede görev almak istemiştir.¹⁰⁰

Seferberliğin ilanıyla diğer bütün öğrenciler gibi tıp fakültesi öğrencileri de Mükellefiyet-i Askeriye Kanun Muvakkatı'nın 42 ve 43. maddeleri¹⁰¹ gereğince

99 BOA MF MV 240-25 ve bu konu ile ilgili diğer bir belge BOA DH İ. UM. E-30-75/43

100 <[http://www.geliboluyuanlamak.com/286_Birinci-Dunya-Savasinda-Darulfunun-Tip-Fakultesi-\(Dr--Lokman-Erdemir\).html](http://www.geliboluyuanlamak.com/286_Birinci-Dunya-Savasinda-Darulfunun-Tip-Fakultesi-(Dr--Lokman-Erdemir).html)> (08.03.2014)

101 BOA DH. HMŞ. 23/95

silahaltına alınmaya başlamıştır. Öte yandan tıp fakültesi öğrencilerinin seferberlik dolayısı ile celplerinde, son sınıf öğrencilerinin sıhhiye başçavuşu, diğer sınıf öğrencilerinin de sıhhiye çavuşu olarak istihdam edilecekleri belirtilmiştir. Osman Cevdet isimli bir öğrenci ise hatıralarında, birinci ve ikinci sınıftaki tıp öğrencilerinin hastanelerde hasta ve yaralılar hizmet verdiğini belirttikten sonra kendisi gibi üçüncü sınıf ve daha ileri dönemlerde olanların “tabip muavini” (hekim yardımcısı) olarak hasta bakıp ameliyatlara katıldıklarını belirtmiştir.¹⁰² Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi, 13 Eylül 1914 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyetine (Türk Kızılayına) gönderdiği yazıda tıp fakültesi öğrencilerinin istihdamları esnasında dikkat edilecek hususları şöyle belirtmiştir. Buna göre:

1. Tıp fakültesi sivil stajyer efendileri sıhhiye zabıt vekili olarak sıhhiye zabiti vazifesini görmek üzere dâhili ve harici bilumum şubelerde ve şube emirlerinin emrinde istihdam edileceklerdir.

2. Sıhhiye zabıt vekilleri kıtaatta ve hastanelerde diğer sıhhiye subayları gibi iskân ve iâşe olunacaklardır.

İâşe: Sıhhiye zabıt vekilleri mülazım derecesinde bir tayin bedeli alacaklardır. (Üç ... beheri 87,5 kuruştur)

Maaş: Maaş olarak her sıhhiye zabıt vekili şehri 200 kuruş alacaktır.

3. Sıhhiye zabıt vekilleri üniforma itibariyle yalnız kalpaklarının tepesindeki güvez kadife üzerine ince beyaz sırma şerit, ceket ve kaputlarında yine kadife apolet etrafına bir santim arzında beyaz sırma şerit dikerek diğer zabitan-ı sıhhiyeden ayrılacak ve kılıç taşımayacaklardır.

4. Sıhhiye zabıt vekillerinin ifa ettikleri hizmet ve bu müddet zarfındaki hal ve hareketleri hakkında müstahdem buldukları sıhhi kuruluşun başhekimleri birer sicil defteri tutacak. Seferberliğin sonunda veyahut o zabitanın hastane veya kıtaattan ayrıldığında (belge tahrip) daire-i sıhhiye-i seferberlik müdüriyetine gönderilecektir.

*Harbiye Nezareti
Sıhhiye Dairesi
Seferberlik*

102 <[http://www.geliboluyuanlamak.com/286_Birinci-Dunya-Savasinda-Darulfunun-Tip-Fakultesi-\(Dr--Lokman-Erdemir\).html](http://www.geliboluyuanlamak.com/286_Birinci-Dunya-Savasinda-Darulfunun-Tip-Fakultesi-(Dr--Lokman-Erdemir).html)> (11.04.2014)

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyasetine

Tıbbiye-i Şahane ve Tıp Fakültesi Talebesi Hakkında Talimatname Suretidir.

1. *Tıp fakültesi mülkiye staj sınıfı talebesi sıhhiye zabıt vekili olarak kararlar dairesinde celp ve görevlendirileceklerdir. Elbiseleri zabıt vekili elbisesi gibi olacak yalnız yaka ve apoletleri zeminleriyle kabalak tepeleri kırmızı güvez kadifeden yapılacak ve sırma ... beyaz olacaktır.*

2. *Tıp fakültesi 5. sınıf talebesi sıhhiye başçavuşu rütbe ve mahsusatıyla celp ve istihdam edileceklerdir.*

3. *Tıp fakültesinin diğer öğrencileriyle eczacı ve dişçi mektepleri talebesi sıhhiye çavuşu rütbe ve mahsusatıyla celp ve istihdam edileceklerdir.*

4. *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 5. sınıf talebesi sıhhiye başçavuşu ve diğer sınıf talebesi sıhhiye çavuşu rütbesiyle ve mektepte almakta oldukları maaşla ve bir nefer tayınıyla istihdam olunacaktır.*¹⁰³

Bu öğrencilerden 5. sınıf öğrencileri (sıhhiye başçavuşları) aylık 250, diğer sınıf öğrencileri (sıhhiye çavuşları) aylık 200 kuruş ile hastanelerde istihdam edilmişlerdir. Hilal-i Ahmerde (Kızılayda) istihdam edilen öğrencilerin maaşlarında farklı uygulamalar¹⁰⁴ olsa da Harbiye Nezareti bu durumun düzeltilmesini ve fazla ödenmiş olan maaşların alınmasını istemiştir. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyetine 19 Haziran 1915 tarihinde gönderilen yazıda *Hilal-i Ahmerce açılan hastanelerde istihdam edilmek üzere seferberlikçe tayin edilmiş olan Mekteb-i Tıbbiye-i Askerîye ve Tıp Fakültesi ve Eczacı ve Dişçi Mektepleri talebelerine Başkumandanlık Vekâleti Celilesinin ilişikteki emri üzerine verilmekte olan aylık maaştan fazla olarak Cemiyet-i Aliyelerince maaş tahsisi edildiği haber alındı. Öğrencilerden Mekteb-i Tıbbiye-i Askerîye ve Tıp Fakültesiyle Şam Mekteb-i Tıbbiyesi son sınıfında bulunanlara 250şer ve diğer sınıflarla Eczacı ve Dişçi Mektepleri talebelerine genellikle 200 kuruş verilmesi ve yurt dışından diploma alıp da henüz 250 ve yurt dışındaki tıp fakültelerine devam ettiği Tedrisat-ı Aliye Müdüriyeti tarafından tasdik edilenlere 200 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır. Bir kısım talebenin Cemiyet-i Aliyelerince bu suretle fazla tahsisat almaları muvaffak*

103 Kızılay Arşivi 23-144

104 Örneğin Hilal-i Ahmer tarafından Galata Hastanesine gönderilen 8 Haziran 1915 tarihli yazıda "Hastane-i aliyelerine hasta bakıcı olarak tayin edildiği işar olunan tıp fakültesi 3. sınıf talebesinden Ali Nazmi Efendi'ye şehri (aylık) 300 kuruş maaş tahsis olunmuştur." Kızılay Arşivi 423-19. Hilal-i Ahmer tarafından Galata Hastanesine gönderilen 13 Nisan 1915 tarihli bir diğer belgede de 2. sınıf olup stajyer tayin olunan Sami isimli öğrenciyeye aylık 400 kuruş, 3. sınıf öğrencisi olan İsmail isimli öğrenciyeye 450 kuruş, 5. sınıf öğrencisi olan Yusuf Ziya'ya 500 kuruş aylık maaş verildiği görülmektedir (Kızılay Arşivi 423-35.).

görülmemekte olduğundan şimdiye kadar verilmiş bu gibi fazla meblağın taksitle geri alınması ve bundan böyle cihet-i askerîye gibi maaş verilmesi ve olamadığı surette cümlesinin hizmet-i askerîyeye celplerine mecburiyet hasıl olacağı beyan¹⁰⁵ edilmiştir. Böylelikle farklı maaş uygulamasına son verilmiştir.

Öte yandan belirtmek gerekir ki bu öğrenciler sadece ordu hastanelerinde değil, aynı zamanda Hilal-i Ahmer (Kızılay) tarafından açılan hastanelerde de istihdam edilmiştir. Örneğin 5. Kolorduca, Pangaltı Menzil Hastanesine tayin olunan Tıp Fakültesi 5. sınıf öğrencilerinden Ahmet Muhlis ve Hamit Sıddık'ın görevlerine devam etmeleri istenmiştir.¹⁰⁶ Harbiye Nezareti Sıhhiye dairesi tarafından 5 Nisan 1915 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderilen belgede ise bu iki öğrencinin kolordu hastanesinden alınarak Hilal-i Ahmer emrine verildiği görülmektedir.¹⁰⁷ Sonrasında ise bu öğrenciler Gelibolu'da kurulan Gelibolu Hilal-i Ahmer Hastanesinde istihdam edilmiştir.¹⁰⁸ Arşiv belgelerini incelediğimizde daha birçok öğrencinin Hilal-i Ahmer emrinde istihdam edildiğini görmekteyiz.¹⁰⁹

Bunun yanı sıra bazı öğrencilerin görülen ihtiyaç üzerine Hilal-i Ahmer emrine verilmesine izin verilmediği de görülmektedir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Gülhane Hastanesinde istihdam edilmiş olan Berlin Tıp Fakültesi son sınıf öğrencisi İhsan Efendi'nin Hilal-i Ahmer emrine terkini istemiş verilen cevapta bunun uygun görülmediği söylenmiştir. Şöyle ki Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 21 Haziran 1915 tarihinde Sahra Sıhhiye Müfettişi-i Umumiliğine gönderilen yazıda "*Berlin Tıp Fakültesi son sınıf öğrencilerinden olup Gülhane Hastanesinde küçük zabıt namzedi olarak istihdam olunan İrfan bin İhsan Efendi'nin hastanelerde istihdam edilmek üzere Hilal-i Ahmer emrine terkine müsaade buyrulması istenmiş*" ancak "*Gülhane Hastanesince şiddetle ihtiyaç vardır. Adı geçenin ayrılması uygun görülmemektedir.*"¹¹⁰ cevabı verilmiştir.

Bu öğrenciler sadece İstanbul'da değil, harp bölgelerine de gönderilerek oradaki hastanelerde istihdam edilmişlerdir. Tıp fakültesi tarafından 8 Nisan 1915

105 Kızılay Arşivi 23-204

106 Kızılay Arşivi 23-161

107 Kızılay Arşivi 44-80

108 Kızılay Arşivi 523-45

109 Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderilen 1 Temmuz 1915 tarihli belgede tıp fakültesi 5. sınıf talebesinden 911 numaralı Mehmet Vasfi Efendi'nin Hilal-i Ahmer emrine verildiğini anlaşılmaktadır. Kızılay Arşivi 23-207. Aynı şekilde Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyetine 7 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen bir diğer belgede Sarayburnu Hastanesinde çalışmakta olan tıp fakültesi 4. sınıf talebesinden 999 numaralı İsmail Hakkı Efendi'nin Hilal-i Ahmer emrine terk edildiği ve bu hususun Sarayburnu Hastanesine bildirildiği anlaşılmaktadır. Kızılay Arşivi 44-91. Buna benzer olarak 10 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen bir diğer belgede de ikinci orduda müstahdem tıp fakültesi 4. sınıf öğrencisi Celil Fahrettin'in Hilal-i Ahmer emrine terk edildiği görülmektedir (Kızılay Arşivi 44-94.).

110 Kızılay Arşivi 44-108

tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen yazıda *Tıp fakültesi eğitim heyeti ile talebesinden 24 Şubat 1915 tarih ve 1753/645 numaralı tezkere-i aliye ile savaş bölgelerine sevk edildikleri bildirilenlerden başka söz konusu tarihten itibaren Cemiyet-i Aliyelerince istihdam edilenler var ise kayıtlarına işaret edilmek üzere isimlerinin bildirilmesi*¹¹¹ istenmiştir. Buradan hareketle öğrencilerin savaş sahalarındaki sargı yerlerinde ve açılan hastanelerde istihdam edildikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı şekilde Başhekim Taha Yusuf Bey tarafından 3 Temmuz 1915 tarihinde kÂleme alınan ve Gelibolu Hilal-i Ahmer Hastanesinin tarihçesi niteliğinde olan belgede tıp fakültesi 5. sınıf öğrencisi 5 kişinin bu hastanede tabip muavini olarak istihdam edildiği görülmektedir.

*Osmanlı Hilal-i Ahmer Gelibolu Hastanesi Heyeti*¹¹²

<i>Taha Yusuf Bey</i>	<i>Ser-Tabip [Başhekim]</i>	
<i>Faik İbrahim Bey</i>	<i>Operatör</i>	
<i>Onur Nazım Bey</i>	<i>Tabip</i>	
<i>Azrail ... Bey</i>	<i>Tabip</i>	
<i>... Efendi</i>	<i>Eczacı</i>	
<i>Hikmet Efendi</i>	<i>Tabip Muavini</i>	<i>Tıp Fakültesi 5. Sınıf Talebesinden</i>
<i>Hamit Efendi</i>	<i>Tabip Muavini</i>	
<i>Muhlis Efendi</i>	<i>Tabip Muavini</i>	
<i>Alican Efendi</i>	<i>Tabip Muavini</i>	
<i>Ahmet Muhtar Efendi</i>	<i>Tabip Muavini</i>	
<i>Asaf Bey</i>	<i>İdare-i memuru</i>	
<i>Süleyman Bey</i>	<i>Ambar Memuru Vekili</i>	

Gelibolu Hilal-i Ahmer Hastanesi Başhekimi Taha Yusuf Bey özellikle gençlikten büyük hizmet beklediğini bu belgede şöyle belirtmiştir:

“19 Nisan 1915 Pazartesi günü akşam üzeri 200 yatak olmak üzere hastanemizi hazırladık. Bütün heyet başhekim odasına toplanarak vatana hizmetin kutsiyeti hakkında lazım gelen izahatı konuşarak ve vazife-i asliyemizi kendimize hatırlatarak ertesi günkü faaliyetimizi müzakere ettik, Hilal-i Ahmer'in bu güne gelinceye kadar icra eylediği insani yardıma bir ilave teşkil etmek üzere çalışacağımızı ve bu gayretin büyüklüğünü ancak gençlikten ümit ettiğimi ve zaten her birinin ahlak ve tabiatla-

111 Kızılay Arşivi 223-28

112 Kızılay Arşivi 523-45

rına vakıf olduğum için her birinin pek çok yararlık beklediğimi ve bu sayede cümlesinin parlak bir geleceğe nailiyetle fenne hizmetlerde bulunacaklarını ve çalışacak zamanın bu zaman olduğunu bir uygun dille anlattım...”¹¹³

Taha Yusuf Bey'in ifade ettiği bu büyük hizmeti ifa eden öğrencilerin sayısını incelemek gerekirse öncelikle tıp fakültesi öğrencilerinin sınıflarının derecelerine göre görev aldığı belirtilmişti fakat bunların kaç kişi olduğu konusunu netliğe kazandırmak oldukça güçtür. Fakültenin ilk sınıfından son sınıfına kadar hepsine ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Bu durumda ancak okulların son yıllarına ait mezun ve kayıtlı öğrenci bilgilerine bakarak bir değerlendirmede bulunabiliriz.

Şam Mekteb-i Tıbbiyesi tabip şubesinden 1909–1915¹¹⁴ seneleri arasında 56 kişi mezun olmuştur. Mezunların belgeleri incelendiğinde 56 doktordan ikisinin 1914, dördünün ise 1915 senesi mezun olduğu görülmüştür. Adı geçenlerin bilgileri şu şekildedir:

Şam Mekteb-i Tıbbiyesi Tabip Şubesi 1915 Senesi Mezunları				
<i>Diploma No</i>	2264	2273	2274	2275
<i>Diploma Tarihi</i>	4 Nisan 1915	25 Mayıs 1915	7 Haziran 1915	7 Haziran 1915
<i>Adı</i>	Ahmet Hamdi	Mustafa	Nedim Kemal	Mustafa Hikmet
<i>Doğum yeri ve tarihi</i>	1886 Şam	1886 Hâlep	1891 Şam	1890 Şam
<i>Okula giriş tarihi</i>	13 Kasım 1909	7 Kasım 1908	8 Eylül 1909	21 Ekim 1909
<i>Okuldan ayrılış tarihi</i>	14 Mart 1915	14 Mart 1915	14 Mart 1915	18 Nisan 1915
<i>Açıklamalar</i>	1915 senesi mezunudur	1915 senesi mezunudur	1915 senesi mezunudur	1915 senesi mezunudur

113 Kızılay Arşivi 523-45

114 BOA MF ALY 80-55

Dersaadet (İstanbul) Darülfünununu incelediğimizde 1914-1915 eğitim-öğretim yılı içerisinde aşağıdaki tablo¹¹⁵ incelendiğinde mülki (sivil) kısımda 828 öğrencinin okumakta olduğu görülmektedir.

Bölümü	Mülki (Sivil) Talebe Toplamı	Askerî Talebe Toplamı	Genel Talebe Toplamı
Dersaadet Darülfünunu Tıp Fakültesi	598	243	841
Dersaadet Darülfünunu Eczacı Mektebi	109	-	109
Dersaadet Darülfünunu Dişçi Mektebi	46	-	46
Dersaadet Darülfünunu Ebe Sınıfları	75	-	75
Dersaadet Darülfünunu Şam Talebesi	Cevap geldiğinde ayrıca gönderilecektir.		

Bu sayılara Şam Mekteb-i Tibbiyesine kayıtlı öğrenciler ile Darülfünun Tıp Fakültesinden mezunlar dâhil değildir. Emre Dölen¹¹⁶ *Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun* isimli eserinde 1914-1915 ve 1915-1916 yılları mezun sayılarını aşağıdaki gibi vermiştir:

	Mezun Sayısı		
	Tıp	Eczacı	Dişçi
1914-1915	185	12	11
1915-1916	117	7	2

Yukarıdaki tabloya göre Darülfünun Tıp Fakültesinden iki yılda 234 kişi mezun olmuştur. Tıp fakültesine kayıtlı 828 öğrenci ile son iki yılda mezun olan 234 öğrencinin toplamı 1.062 kişi yapmaktadır. Buna Şam Mekteb-i Tibbiyesinden mezun 56 kişiyi de eklediğimizde 1.118 kişi olmaktadır. Bu durumda diğer olası

115 BOA MF İST 15-59 (Darülfünun Tıp Fakültesi tarafından Şehr-i Emanete (belediyeye) gönderilen 1914 tarihli gönderilen öğrenci istatistiği)

116 Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 449.

lıkları (Şam Mekteb-i Tıbbiyesine kayıtlı öğrenciler, Darülfünun Tıp Fakültesinin 1914 öncesi senesi mezunları gibi) hesaba katacak olursak yaklaşık 1.500 doktor, eczacı, stajyer ve öğrenci I. Dünya Savaşı'nda başta Çanakkale Cephesi olmak üzere çeşitli cephelerde aktif olarak rol almıştır, yorumunda bulunabiliriz. Dört yıl boyunca birçok cephede süren savaş için bu rakam ortaya çıkan yaralı ihtiyacı karşılamakta çok az kalmıştır.

Öte yandan bu kişilerin muharip (savaşçı) güç olarak değil, cephe gerilerinde hastanelerde çalıştırıldıkları su götürmez bir gerçektir. Nitekim Çanakkale Cephesi'nde şehit olan doktor sayısına baktığımızda 8 kişiden¹¹⁷ 2 kişinin “şehidan¹¹⁸” kaydedildiği görülmektedir. Çanakkale Cephesi'nde öldükleri bilinen doktorlar dışında, çeşitli görevlerde (tabip muavini, asistan, stajyer, hastabakıcı olarak) çalışan *tıp öğrencilerinin de bulunması çok muhtemeldir*¹¹⁹.

Tıp fakültesi ile ilgili en önemli tartışma konularından bir diğeri de okulun 1915 eğitim - öğretim yılında tamamen kapanıp kapanmadığı konusudur. 1915 yılında tıp fakültesinin 1 yıl süre ile kapalı kaldığı¹²⁰ araştırmalarda ifade edilse de adı geçen dönemde iki kişinin diploma alarak mezun olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Tıp fakültesinin Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda 31 Mart 1915 tarihinde iki kişinin diplomalarının tasdik edilerek teslim edildiği anlaşılmaktadır.¹²¹ Bunun yanı sıra yukarıda da bahsedildiği üzere 1914-1915 eğitim - öğretim yılında tıp fakültesi sivil kısmında 828 öğrencinin kayıtlı olması okulda eğitim faaliyetlerinin sürdüğünü göstermektedir. Ayrıca Emre Dölen'in¹²² *Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun* isimli eserinde 1914-1915 eğitim - öğretim yılında 208 ve 1915-1916 eğitim öğretim yılında 126 kişinin mezun olduğunu belirtmesi eğitimin bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla 1915 yılında okulun eğitime tamamen kapandığı bilgisi kesinliğini kaybetmemektedir. Çünkü hem adı geçen eğitim - öğretim yılında mezun öğrencilerin verilmiş olması hem de ekim ayında okulun açılmasının kararlaştırıldığına dair belgeler okulun yıl boyunca kapalı olduğu bilgisinin aksini belirtmektedir.

Araştırmalarda¹²³ tıp fakültesinin 1915 senesi boyunca kapalı olduğu, eğitimin yapılamadığı vurgulansa da arşiv belgelerinde tıp fakültesinin ekim ayında

117 F. Özlen, Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler <<http://www.gallipoli-1915.org/tibbiye.sehit.htm>> (29.06.2012)

118 Cephede çarpışma sırasında gerçekleşen ölümü ifade eder. age.

119 age.

120 F. Özlen, Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler <<http://www.gallipoli-1915.org/tibbiye.sehit.htm>> (29.06.2012)

121 BOA MF ALY 77-94

122 Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Dönemi'nde Darülfünun*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 449.

123 “1915 yılında tıp fakültesinin 1 yıl süre ile kapalı kaldığı” F. Özlen, Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler <<http://www.gallipoli-1915.org/tibbiye.sehit.htm>> (29.06.2012). “Bu koşullar altında 1915-1916 ders yılında tıp fakültesinde öğretim yapılamamıştır.” Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 447.

açılacağı ve bu sebeple 1 ve 2. sınıf öğrencilerinin derslerinden geri kalmaması için buldukları hastanelerden ilişkilerinin kesilmesi istenmiştir. Hilal-i Ahmer Galata Hastanesinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığına gönderdiği 8 Ekim 1915 tarihli yazıda *tıp fakültesinin açılmasıyla Ekim başlangıcında eğitime başlanması kararlaştırıldığından tıp fakültesi 2. sınıf talebesinden olup hastanemizde stajyer sıfatıyla müstahdem olan 1602 numaralı Sami Efendi'nin derslerini takip edebilmesi zmnında fakülte hastanesine nakil ve tayini sıhhiye seferberlik müdürününün 5 Ekim 1915 tarih ve 1831 numaralı muhtırasıyla bildirildiğinden gereğinin yapılması hususu Birinci Kolordu Kumandanlığı Vekâleti Başhekimliği 1026 numaralı ve 6 Ekim 1915 tarihli muhtırasıyla tebliğ edilmekle adı geçen Sami Efendi dünkü gün Fakülteye nakil ve gönderilerek vesikasıyla pazı bandı lef'en iade olunmuştur. Bununla beraber Fakülte üçüncü sınıf talebesinden iken hastanemizde müstahdem 1313 numaralı Ali Efendi hakkında bu muamele icrası tabii bulunduğu hâlde Ali Efendi birkaç gün önce Yakacak Talimgâhı'na gönderilmiş olduğundan pazı bandıyla vesikası dahi lef'en iade edilmesi vesilesiyle bu efendinin Sami Efendi gibi mektebe dönmesi hususunda gerekli teşebbüslerde bulunması¹²⁴ hususunu istemiştir. Bu yazıda vurgulanan, eğitime başlanacağı kararının uygulandığı ve eğitime başlanıldığı bir başka belgede anlaşılmaktadır. Harbiye Nezaretinden Hilal-i Ahmer'e gönderilen 30 Ekim 1915 tarihli belgede tıp fakültesince 1 ve 2. sınıfların eğitimlerine başlandığından bu öğrencilerin hastanelerle ilişkilerinin kesilerek yalnızca eğitimlerine devamları için terhislerine izin verildiği belirtilmektedir. Söz konusu yazıda¹²⁵ *Tıp fakültesince birinci ve ikinci sınıfın eğitimine başlanıldığı cihetle talebenin hem hastanelerde çalışma ve hem de tahsile devam etmeleri uygun görülmediğinden mezkûr birinci ve ikinci sınıfa mensup fakülte ve Tıbbiye-i Askeriye talebesinin hemen müstahdem buldukları hastanelerden ilişkilerinin kesilmesiyle yalnız tahsile devam etmek üzere şimdilik terhis edilmeleri istenmiştir.**

Tüm bu bilgiler ışığında değerlendirmede bulunacak olursak 1915 senesinde tıp fakültesi, gerek okulda hastane açılması gerek öğrencilerin ve hocaların hastanelerde görevlendirilmeleri dolayısıyla bir müddet eğitim ve öğretime ara vermiştir. Ancak bu durum bahsedildiği üzere tüm yıl sürmemiş ekim ayına gelindiğinde özellikle ilk sınıflara mensup öğrencilerin yetiştirilebilmeleri için okul tekrardan açılarak eğitim ve öğretime devam etmiştir.

Hastabakıcılar ve Hastanelerde Gönüllü Çalışan Öğrenciler

Gelibolu Hilal-i Ahmer Hastanesi Başhekimi Taha Yusuf Bey'in ifade ettiği gençliğin büyük hizmetini, diğer okulların öğrencileri de göstermiş, tatil zaman-

124 Kızılay Arşivi 595-1

125 Kızılay Arşivi 23-288

larını yararlı hizmetlerle geçirmek isteyen lise öğrencileri gönüllü olarak hastanelerde görev almak istemişlerdir. İzmit Maarif Müdüriyeti 29 Haziran 1915 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği yazıda *İzmit Sultanisinde (lisesinde) ailesi olmadığı cihetle tatil günlerini mektepte geçirmek mecburiyetinde bulunan bazı efendiler hem vakitleri faydeli geçirmek hem de vatani bir hizmette bulunmak emeliyle tatil müddetince münasip görülecek Hilal-i Ahmer Hastanelerinde çeşitli suretlerde istihdam edilmeleri emelinde bulduklarından kıymetli taleplerine yol gösterilmesi ve kendilerini Dersaadet'te (İstanbul) gönderilmek üzere neticenin bildirilmesi*¹²⁶ istenmiştir.

Bu hizmet talebi sadece liseli öğrencilerle sınırlı kalmamış, okuyazar her yaştan fert elinde geldiğince hizmet etmek için taleplerde bulunmuşlardır. Mersin'den gönderilen telgrafta 27-35 yaşları arasında okuyazar efrat hastabakıcı olmak için hastabakıcı mektebine alınmalarını talep etmişlerdir. 10 Ekim 1914 tarihli telgrafta *27-35 yaşlarında okuyazar silahsız efrattanız. Hastabakıcı mektebine girmek istiyoruz. Kabul buyrulduğu takdirde hükümet-i mahalliye aksi hâlde acizlerine cevap*¹²⁷ verilmesi istenmiştir.

Genelde I. Dünya Savaşı, özelde Çanakkale Muharebeleri ile en çok ihtiyaç duyulan sınıflardan bir diğeri de hastabakıcılar olmuştur. Harp sahalarında yaralanan askerlerle ilgilenen bu kişilerin yeterli sayıya ulaşması için Doktor Besim Ömer Paşa tarafından 1914 Ekim'inden 1915 Nisan'ına kadar Darülfünun konferans salonunda hastabakıcılıkla ilgili dersler verilmiştir. *Bu derslere birçok hanımefendiler acele ederek memleketin o zaman kadınlardan beklediği önemli bir vazifenin ifasına lazım olan malumatı elde ederek hastaneleri malumat ve hizmetlerinden faydalandırmışlardır.*¹²⁸

Bu teorik eğitimden başka 1914 senesinde Kadırga Doğum Kliniğinde tesis olunan 10 kişilik dershanede teorik ve pratik eğitimlerini tamamlayan 10 hanıma diplomaları verilmiş ve başhastabakıcı olarak tayin edilmişlerdir. *İşte bu derslerde hastabakıcılık sanatını öğrenen hanımefendiler I. Cihan Savaşı'nda Çanakkale Harbi boyunca, gerek Hilal-i Ahmer'in gerekse ordunun çeşitli hastanelerinde savaş yaralılarına bakarak çok yararlı hizmetlerde bulundular.*¹²⁹ *Bu hastabakıcı hanımlardan başka yine 1914 senesinde 10 kadar erkek hastabakıcı, merkez-i umumide sınavla ayrılarak*

126 Kızılay Arşivi 27-119

127 Kızılay Arşivi 43-194

128 *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1335 (1919) Senesinde Münakıd (kabul olunmuş) Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330 (1914) - 1334 (1918) Senelerine Ait Merkez-i Umumi Raporu*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1335 (1919), s. 34.

129 Nil Sarı, Zuhâl Özyaydın, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları", II. *Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, VII Dizi-Sayı 131^a, s.168.

Gureba Hastanesine gönderilmişler ve orada barındırılarak uzman doktorlar tarafından bir sene eğitim aldıktan sonra harb-i umumi başlangıcında diplomaları verilip muhtelif hastanelerimize¹³⁰ dağıtılmışlardır.¹³¹ Bu hastabakıcılardan gerekli kadarı Çanakkale Harbi'nden sonra Dobruca'ya sevk olunmuşlardır.

Bu hastabakıcılar yukarıda bahsedildiği üzere çeşitli hastanelerde çalışmışlardır.

Öğrencilerin Silahaltına Alınmalarıyla Eğitim Uygulamalarında Gerçekleşen Değişiklikler

Mükellefiyet-i Askeriye Kanun Muvakkati'nin yürürlüğe girmesi ile şartları taşıyan öğrencilerin silahaltına davet olundukları önceki bölümlerde belirtilmişti ancak öğrencilerin silahaltına alınması, hâliyle okullarına devam edememelerine ve devamsız duruma düşmelerine neden olmuştur. Bazı okul idareleri ise belli bir devamsızlığa ulaşan bu öğrencilerin kayıtlarını silme yoluna gitmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti *Mekatib-i sultaniye talebesinden hizmet-i maksure ile silahaltına alınanların bazı mahallerce kayıtlarını silme yoluna gidilmekte olduğu anlaşılmaktadır bu gibi talebenin mezun (izinli) addedilmeleri ve dönüşlerinde eğitimlerini tamamlama haklarının saklı bulundurulması icap edeceğinden vazife-i askerîyelerinin bitmesiyle dönüşlerine kadar muhafaza-i kayıtları lüzumunu*¹³² belirtmiştir.

Öğrencilerin silahaltına alınması ile ortaya çıkan bir diğer sorun ise liselerin son üç sınıfında (10, 11 ve 12. sınıflar) okuyan öğrencilerin askere gitmelerinden dolayı üniversiteye girecek öğrenci sayısının azalmış olmasıdır. Bunun üzerine Maarif Nezareti; Darülfünunda, üniversitede okuyan öğrenci sayısının artırılması için çareler düşünülmesini istemiştir. Bunun üzerine Darülfünun verdiği cevapta *Maarif Nezareti melfufuyla görüşülen 10 Nisan 1916 tarihli tezkeresinde yazıldığı üzere Darülfünun edebiyat, tabiiyyat, hukuk ve tıp fakültelerine Mülâzemet Rûusu'nu*¹³³ *haiz olmayanların kabul edilmemesi ve iki seneden beri mekatib-i sultaniyenin son sınıf talebesinin cihet-i askerîyeden celp olunması hasebiyle Mülâzemet*

130 Hilal-i Ahmer Darüşşafaka Hastanesinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığına gönderilen yazıda hastabakıcı Abdullah Efendi'nin bu hastanede çalıştığı anlaşılmaktadır. Kızılay Arşivi, 223-52.

131 *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1335 (1919) Senesinde Münakıd (kabul olunmuş) Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330 (1914) - 1334 (1918) Senelerine Ait Merkez-i Umumi Raporu*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1335 (1919), s. 34.

132 BOA MF HFS 5-119

133 Başlangıcından beri Darülfünunun en önemli sorunlarından biri belirli bir düzeyde ortaöğrenim görmüş öğrenci bulunamamasıdır. Darülfünuna girebilmek için sultani veya idadi mezunu olmak veya bu derecede bilgi sahibi olduğunu bir sınavla kanıtlamak zorunlu olmakla birlikte sultani ve idadilerin düzeyleri birbirinden çok farklı olduğu gibi yapılan giriş sınavları konusunda da çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Bu farklılıkları gidermek ve alınan öğrencilerin bilgilerinin eş düzeyde olmasını sağlamak için 26 Mayıs 1913'te "Mülâzemet Rûusu [Bakalorya] İmtihanları Hakkında Nizamname" çıkartılmıştır. Burada günümüzdeki üniversite giriş sınavı sistemine benzer bir sistem getirilmektedir. Dölen, E., *Osmanlı Dönemi'nde Darülfünun 1863-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 353.

Rüüsu imtihanına istenilen derecede talep gerçekleşmediğinden Darülfünun şubelelerine devam edenlerin miktarı az olmasına ve belli olan ihtiyaca binaen memlekette Darülfünun mezunlarının arttırılması maksadıyla ve iki sene müddetle bölümlere mekatib-i sultaniye mezunlarının sınavsız ve o derecedeki özel okul mezunlarının sınavsız kayıt ve kabulleri zımında Mülâzemet Rüüsu imtihanları nizamnamesine ek olarak tanzim kılınan layiha-i nizamiyenin¹³⁴ görüşülerek yürürlüğe girmesini talep etmiştir.

Öte yandan öğrencilerin askere gitmelerinden dolayı bazı okullarda eğitim tamamen durmuş, savaşın ertesi senesinde (1916) sınavlar icra edilememiştir. Ticaret Mektebinden 29 Mayıs 1916 tarihinde İstanbul Maarif Müdüriyetine gönderilen yazıda *Avusturya Macaristan Devleti'nin Dersaadet'te Beyoğlu'nda bulunan ticaret mektebi ali sınıfının ikinci senesi için imtihan olunmak lazım ise de sınıf mezkûrun ilk sınıfında geçen sene (1915) için hâl-i harp dolayısıyla talebe bulunmadığından bil-tabii tedrisat ifa edilemeyerek şu hâlde bu sene için ikinci sınıf olmadığundan imtihan dahi olamayacağı*¹³⁵ belirtilmiştir. Aynı durum birçok okul için olduğu gibi Karesi Sultanisi (Balıkesir Lisesi) içinde geçerlidir. Savaş yılları içerisinde başta Çanakkale Muharebeleri nedeniyle öğrenci sayısı yıldan yıla azalmıştır. Okul müdürü liseye ait salnamede bu durumu şu cümleleri ile ifade etmiştir: *"1916-1917 sene-i dersiyesinde mektep mevcudu: Bu sene-i dersiyede harb-i umumi münasebetiyle 12, 11, ve 10. sınıflarda talebe bulunmadığından sınıflar dokuzdan başlıyor."*¹³⁶ Özetle savaşın yılları içinde getirdiği kayıplar nedeniyle üniversiteye gidecek öğrenci sayısı azalmış ve bazı okullarda sınavlar dahi yapılamamıştır. Çünkü bahsedildiği üzere sınav yapılacak öğrenciler Çanakkale siperlerinde hayatın sınavından geçmekteydiler. Onlar bu sınavı başarıyla geçtiler. Bu sayededir ki bizim kuşağımız böyle bir sınavla yüzleşmek acısını yaşamak zorunda kalmadı.

Aynı şekilde Darülfünun Hukuk Fakültesinde de 1914-1915 yılında eğitimin icra edilemediği ve bu sebeple sınavların yapılamadığını görmekteyiz. Şöyle ki Erzurum'da polis olarak bulunan Nami adında Darülfünun-u Osmani Hukuk Fakültesi 3. sınıf öğrencisi sınavlara girmek için İstanbul'a gelmesine izin verilmesini istemiş, verilen cevap 1914-1915 yılında fakültede eğitim icra edilemediği ve asker olan talebenin de terhis edilmemiş olmasından dolayı eylül ayında sınavların yapılamayacağı olmuştur. Erzurum Valiliğinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda *geçici olarak Erzurum'da bulunan polis memurlarından Nami Efendi tarafından Darülfünun-u Osmani Hukuk Şubesi üçüncü sınıf müdavimlerinden bulunduğundan önümüzdeki eylül zarfında imtihanları icra kılınacağından bahisle Dersaadet'e*

134 BOA MV 242-39

135 BOA MF MGM 9-63

136 Karesi İdadi-Sultani Lisesine Mahsus Salname 1342-1340 (1924-1926), s. 128.

gönderilmesine müsaade edilmesi istida olunmuş ondan sonra terhisi cihetine gidilmek üzere filhakika istidanamesinde yazılı olduğu üzere eylül zarfında imtihanlarının icra olunup olunmayacağı¹³⁷ haber verilmesini istemiştir. 31 Ağustos 1915 tarihinde Maarif Nezaretinden gelen cevapta izin talebini içeren Nami Efendi tarafından verilen istida (dilekçe) üzerine gelen 19 Temmuz 1915 tarihli ve 4 numaralı tabirrat-ı Aliyelerine cevaptır. 1914-1915 sene-i dersiyesinde hukuk fakültesinde eğitim icra kılınmamış ve asker talebe de terhis edilmemiş olduğundan eylülde ara sınav yapılmasına mahal görülemediği havale sonucunda Darülfünun-u Osmani Müdür-i Umumiğinden bildirilmiş¹³⁸ tir.

Anlaşılmaktadır ki öğrencilerin silahaltına alınmaları ara sınavlara girememelerine de neden olmuştur. Silahaltında olan öğrencilerin ara dönem sınavlarına girememelerinden dolayı doğan mağduriyetin giderilmesi için ise 1915 yılının haziran ayında ayrıca bir bitirme sınavı açılmasına karar verilmiştir. Bu kararı, Maarif Nezaretinin 7 Haziran 1915 tarihinde Darülfünuna gönderdiği yazıda Şefik isimli bir öğrencinin dilekçesine cevap vermesinden öğrenmekteyiz. Bahsedilen yazıda *Darülfünun Ulum-ı Hukuk Şubesi 2. sene talebesinden Şefik Efendi'nin ara sınavlarda derslerden bir kısmına giremediğinden haziranda açılacak bitirme sınavı imtihanına kabulünü istida etmiş ve İdare-i Aliyelerinden istidası üzerine yazılan derkenarda açılacak ara sınavların askerlik vazifesi dolayısıyla ikinci ve üçüncü devrelerden istifade edemeyenlere mahsus olduğu bildirilmiş ise de dilekçe sahibinin 1895 doğumlu hizmet-i maksureye tabi efrattan olduğunu beyan etmekte olduğundan bu ve emsalinin haziranda açılacak ara sınavlara kabulünün uygun görüldüğünü¹³⁹ belirtmiştir.*

Silahaltına Alınan Öğrencilerin Okullarına Devamı Hakkında

Öğrencilerin ihtiyat zabıtlığı için Mekteb-i Harbiyede eğitime alınmaları ve dolayısıyla bağlı buldukları okullarda zorunlu olarak devamsızlık yapmaları, 1915 senesi okula devam yönetmeliğinde bazı değişikliklere yol açmıştır. Bu sebeple okula devam edemeyen öğrencilerin devam-devamsızlıklarının okula başvurdukları günden itibaren dikkate alınması hususunda genelge yayınlanmıştır. *Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'na göre ihtiyat zabiti talimini görmelerinden dolayı ticaret mektebi talebesinden bazı efendilerin bu ders yılı başlangıcından beri mektebe devam edememekte olduklarından... Darülfünun ve mekatib-i aliye talebesinin savaş hâli dolayısıyla okullarına dönmeleri veya okula başlamaları geçiken öğrencilerin devamlarının bu seneye mahsus olmak üzere müracaat tarihlerinden itibaren dikkate alınması Nezaret-i*

137 BOA MF ALY 82-53/1

138 BOA MF ALY 82-53/2

139 BOA MF ALY 80/54

*Celilece kararlaştırılarak 14 Nisan 1915 tarihinde genelge ile okul müdüriyetlerine tebliğ olunduğundan ayrıca bir karara ihtiyaç görülmemiştir.*¹⁴⁰ Maarif Nezareti bu konuyla ilgili soru soran Ticaret Mektebine 25 Nisan 1915 tarihinde verdiği cevapta *Darülfünun ve mekatib-i aliye talebesinin savaş hâli dolayısıyla okullarına dönme-leri veya okula başlamaları geciken öğrencilerin devamlarının bu seneye mahsus olmak üzere tarih-i müracaatlarından itibar edilmesi Nezaretçe kararlaştırılarak keyfiyetin tamimen okul müdüriyetlerine tebliğ olduğu dosyanın tetkikatından anlaşılmiş olduğundan bahisle Ticaret Mektebi için ayrıca karar alınmasına ihtiyaç görülmediği Meclis-i Maariften yazılan kararda belirtilmiş olmağla Nezaretin tamimi dairesinde gerekli muamele olunması*¹⁴¹nı istemiştir. Bu yazışmalardan anlaşılmaktadır ki savaş hâli dolayısıyla okul sıralarını bırakarak vatan müdafaasına koşan gençlerin eğitim haklarından mahrum kalmamaları veya herhangi bir kayba uğramamaları için devam-devamsızlık yönetmeliğinde değişikliğe gidilmiştir. Bu değişikliğe göre bu öğrencilerden sağ kalıp da geriye döneceklerin okula devam-devamsızlıkları okula başvurdukları tarih itibari ile dikkate alınacaktır.

Yurt Dışından Gelen Öğrenciler

Daha önce bahsettiğimiz asker olanların mağduriyetlerinin giderilmesi için yıl sonunda açılacak olan bitirme sınavı hakkından savaş dolayısıyla zamanında okullarına gelemeyen öğrenciler de yararlanmak istemişlerdir. Seferberlik ilanı nedeniyle Rusya Devleti tarafından gelişleri engellenen öğrenciler, kara yolu ile gelmek zorunda kalmışlar ve bu durumda bir hayli zaman kaybetmişlerdir. Bu sebepten açılacak olan sınava katılmalarına izinlerini istemişler ve bu talep kabul edilmiştir. 3 Haziran 1915 tarihinde Maarif Nezareti tarafından Darülfünuna gönderilen yazıda *Darülfünun Ulum-ı Hukukiye şubesi ikinci sene talebesinden ... Davut ve Batumlu Abdullah imzalarıyla verilen dilekçede 1913-1914 sene-i dersiyesi devrelerinde kılınan icra-i sınavlarda sınıf-ı mezkûr tahsilini tamamlayamadıklarından hazıranda yapılması kararlaştırılan bitirme sınavına kabulleri talep edilmiş ve mezkûr dilekçede idare-i Aliyelerinde yazılan derkenarda bunların Kafkasya ahalisinden ve Rusya vatandaşı olup Eylül sınavlarına iştirak etmek üzere memleketlerinden çıktıkları esnada hükümetimizin seferberliği hasebiyle Rusya tarafından gelişlerine karşı çıkılmasına binaen kara cihetinden gelmeyi tercih eyledikleri ve fakat bu sırada ikinci devreyi kaybettikleri beyan edilmekte olduğu bildirilmiş olmasına ve savaş hâli dolayısıyla mektebin kapalı olup iki ders için mektebin açılışına kadar beklenilmesi de mağduriyetlerine sebep olacağından dolayı Davut ve Abdullah Efendilerin dahi bitirme imtihanına kabulü uygun*¹⁴² görüldüğü belirtilmiştir.

140 BOA MF. ALY, 79/3

141 BOA MF. ALY, 79/3

142 BOA MF. ALY 80-67

Yine savaş hâli dolayısıyla memleketlerinden okul taksiti için gereken parayı zamanında alamayan öğrenciler içinde kolaylık sağlanmış ve bu öğrencilerin sınavlara kabulüne izin verilmiştir. Mekteb-i Sultani 24 Mayıs 1915 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda *Mekteb-i Sultanide bulunan Rusyalı Müslüman öğrencilere ait içinde bulunulan sene eğitim ücretinin savaş hâli münasebetiyle memleketlerinden gönderilmesi mümkün olmayacağından bahisle okul parasının tecili evvelce Nezaret-i Celilelerinden emr ve işar buyrulmuş ve sözü geçen ücretten borçlu olanların imtihan-ı umumilere kabul edilmemeleri sonradan kararlaştırılmış ise de bu öğrencilerin ücretlerinin gelmesi şu sırada imkânsız bulunmasından dolayı imtihan-ı umumilerde diğer ücretli talebe hakkında tatbik edilen muamelenin bunlara tatbiki caiz olup olmayacağına acilen haber verilmesini istemiştir. 26 Mayıs'ta bu soruya cevap veren Nezaret eğitim ücretinden borçlu olanlar imtihan-ı umumilere kabul edilmemeleri hakkındaki kararın savaş hâli hasebiyle Rusyalı Müslüman öğrencilere tatbiki caiz olmayacağı beyan olunur.¹⁴³* diyerek bu kararın öğrencilere uygulanmayarak sınavlara kabul edilmeleri yönünde cevap vermiştir. Tüm bu uygulamalar göstermektedir ki Maarif Nezareti savaşın eğitim üzerinde gösterdiği tahribatı, var olan yönetmelik ve uygulamaların dışına çıkarak azaltmak için elinden gelen çabayı göstermiştir.

Maarif Nezaretinin bu çabasına diğer bir örneği Rusyalı Abdullah Hilmi Efendi'nin verdiği dilekçeye verdiği cevapta görmektediriz. Savaş hâli dolayısıyla memleketten parasını alamayan ve bu sebeple okuduğu okulu terk etmek zorunda kalan Rusyalı Abdullah Hilmi Efendi Darülmuallimine kabulünü istemiştir. Maarif Nezaretince de bu talep uygun görülerek Darülmuallimine bildirilmiştir. Maarif Nezareti 10 Ekim 1915 tarihinde Darülmuallimine gönderdiği yazıda *Hadika-i Meşveret'in ücretli yatılı öğrencisinden iken hâl-i harp münasebetiyle memleketinden para alamadığından dolayı mektebi terke mecbur olmuş ve Darülmuallimine kabulünü istida eylemiş bulunan Rusyalı Abdullah Hilmi Efendi'nin layık olduğu sınıfa kayıt¹⁴⁴ olunmasını istemiştir.*

Avrupa'da Okuyan ve Okumak İsteyen Öğrenciler

I. Dünya Savaşı'nın başlaması, tahsil için Avrupa'ya gitmiş öğrencileri büyük bir müşkülata sokmuştur. Osmanlı Devleti'nin Müttefik Devletler tarafında savaşa dâhil olması, İtilaf Devletleri olan ülkelerde okumakta olan öğrencilerin okulları ile ilişkilerini kesip ülkelerine dönmelerine neden olmuştur. O sırada Avrupa'da öğrenim görmekte olan öğrencilerden biri olan Faik TONGUÇ yaşadıklarını *Birinci Cihan Harbi'nde Bir Yedek Subayın Hatıraları* adlı eserinde şöyle

143 BOA MF ALY 80-20

144 BOA MF MKT 1212-58

anlatmıştır 1914 yaz ayları Avrupa'da heyecan verici haberler ve hadiseler birbirini takip ediyordu. O sırada Londra'da tahsilde bulunuyordum. Elçilikler ve konsolosluklar kendi tebaalarını mümkün olan çabuklukla memleketlerine dönmeleri hakkında tebligatlar yapıyorlar. Bende vesika almak, memlekete dönmek için üç defa konsoloslüğümüze müracaat ettim... İstanbul'a geldikten bir hafta sonra bağlı bulunduğum Aksaray askerlik şubesine müracaat ederek Harbiye Mektebine kaydoldum.¹⁴⁵ Faik Tonguç tahsilini yarıda bırakarak dönüp savaşa katılan ve bu savaştan canlı çıkıp da hatıralarını yayımlayabilen pek az kişiden biri, kim bilir savaştan kurtulamayıp hatıralarını yayımlama fırsatını elde edemeyenler neler yaşamıştı?

Maarif Nezareti Avrupa'ya tahsil için gitmiş olup da eğitimlerine ara vererek dönmek zorunda kalanların masraflarının karşılanmasını kararlaştırmıştır. 16 Eylül 1914 tarihinde alınan kararda *dairelerce tahsil için Avrupa'ya gönderilen ve savaş hâli münasebetiyle dönmeye mecbur olan talebe masraflarının ödenmesi hakkında Nafia ve Ticaret ve Ziraat ve Maarif-i Umumiye Nezaretleri ile cereyan eden yazışmalar üzerine kâleme alınan kararname suretinin gönderildiğinden bahisle ... mutazammın Maliye Nezaretinin tezkeresi ve melfufu okundu. Kararı: Tahsisatın adı geçen kararname maddelerine uygun olarak ödenmesi münasip ve durum gereği uygun görüldüğünden ona göre gereğinin yapılması*¹⁴⁶na karar verilmiştir.

Bunun yanı sıra eğitimlerine savaşa dâhil olmayan ülkelerde devam eden öğrenciler, savaş dolayısıyla Türkiye'ye dönseler bile bir müddet sonra geri dönebilmişlerdir. *Nezaret-i Celileleri hesabına ait Darülfünunda iken savaş hâli dolayısıyla dönen ve sonradan Lozan'a dönerek orada tahsiline devam etmekte olan Şükrü Efendi*¹⁴⁷ bu öğrencilerden biridir.

Öte yandan savaş hâli Avrupa'ya tahsil için gitmek isteyen öğrencilere de engel olmuş ve bu yönde yapılan müracaatlar savaş hâli dolayısıyla kabul olunmamıştır. Örneğin Aydın vilayetine bağlı İzmir Mektebi Sultanisinde "aliyy-ül âlâ"¹⁴⁸ derece ile mezun olan öğrencilerin Avrupa'ya gitme talepleri reddedilmiştir. Aydın Valiliğinden 2 Eylül 1915 tarihinde -ki bu tarih Çanakkale Muharebelerinin aktif olarak devam ettiği ve Avrupa ülkeleri olan İngiltere ve Fransa ile savaşta olduğumuz tarihtir- Maarif Nezaretine gönderilen yazıda *Bu sene İzmir Mekteb-i Sultanisinden aliyy-ül-a'la derecede diploma alarak yetişen talebeden Mehmet, Mahir, Hüseyin ve Faruk Efendiler tahsil için Avrupa'ya gitmek arzusunda olduklarından ve her birinin hangi fenlere mensup olmak istediği ilişikteki pusulada göste-*

145 Faik Tonguç, *Birinci Cihan Harbi'nde Bir Yedek Subayın Hatıraları*, Bengi Matbaası, Ankara, 1960, s.5-6.

146 BOA MV 192-29

147 BOA MF MH 2197-55

148 Pekiyi derecesindeki not.

rildiğinden adı geçenlerin de Avrupa'ya gönderilecek talebe miyanında gitmelerine müsaade buyrulması¹⁴⁹ istenmiştir. Belgenin iliştiğindeki tabloya baktığımızda, 32 okul numaralı ve hizmet-i maksureye tabi olduğu belirtilen Mehmet Efendi'nin inşaat-ı bahriye okumak istediğı görölmektedir. 47 okul numaralı ve birkaç güne Mekteb-i Harbiyeye sevk olunacağı notu düşölen Mahir ise elektrik mühendisliğı okumak istemektedir. 50 okul numaralı Hüseyin Efendi ise pedagoji eğitimini düşünmektedir. 72 okul numaralı Faruk ise ziraat eğitimi için Avrupa'ya gitmek istemektedir. Maarif Nezareti tarafından verilen cevapta savaş hâli dolayısıyla bu sene (1915 yılı) Avrupa'ya öğrenci gönderilemeyeceğinden yukarıda adı geçen öğrencilere izin verilmeyeceğı belirtilmiştir. Söz konusu cevapta *Ahval-i harbiye dolayısıyla bu sene Avrupa'ya talebe gönderilemeyeceğı cihetle Mehmet, Mahir, Hüseyin ve Faruk Efendilerin Avrupa'ya gönderilmeleri hakkındaki talebin kabul edilmesinin mümkün olmadığı*¹⁵⁰ belirtilmiştir. Ayrıca belgede bu öğrencilerin ikisinin hizmet-i maksureye tabi olduğu ve Mekteb-i Harbiye'ye gönderilecekleri görölmektedir. Her biri memleketin ihtiyaç duyduğu alanlarda kendilerini yetiştirmek isteyen bu başarılı öğrenciler, Avrupa'ya tahsile gitmek yerine yukarıda da belirtildiğı gibi Mekteb-i Harbiye'ye sevk olunmuşlardır. Savaş hâli onları okul sıralarından alıp Çanakkale siperlerine göndermiştir.

Öğrencilerin Yaralı Askerlerin Tedavileri İçin Yaptığı Bağışlar

Bu çalışmada, duyarlılığın gösterilmesi açısından değinilmesi gereken bir diğerkonu da öğrencilerin hayır kuruluşlarına verdikleri desteklerdir. Yaşlarının küçük olması veyahut da askerliğe elverişli olmamak gibi çeşitli sebeplerden dolayı okullarda kalarak savaşın cephe gerisindeki tüm zorluklarını yaşayan öğrenciler, kendi yaşadıkları zorlukları bir kenara bırakarak cephelerde kendileri için savaşarak gazi olup hastanelerde tedavi edilen askerlerin masraflarına katkıda bulunabilmek için bağışlarda bulunmuşlar ve çeşitli hediyeleri Hilal-i Ahmer Cemiyetine (Kızılaya) bağışlamışlardır. Örneğın 24 Mayıs 1915 tarihli belgede *Regaip gecesine denk gelen perşembe günü Üsküdar'da Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi muallime ve öğrencileri hanım efendiler ve hanım kızlar tarafından özel surette tertip ve hazırlanan çeşitli hediyelerin Hilal-i Ahmer Tıp Fakültesi Hastanesindeki -ki bunlar Çanakkale gazileridir- yaralı gazilere dağıtılmak suretiyle gösterdikleri asar-ı himmet (himmet eseri) ve müşfk-anenin (merhametin) şayan-ı tebrik ve teşekkür bulunduğunun gazetelere ilan*¹⁵¹ verilerek duyurulması istenmiştir.

149 BOA MF ALY 82-91/1

150 BOA MF ALY 82-91/2

151 Kızılay Arşivi 263-25

Yukarıda bahsedilen hediyelerin yanı sıra maddi yardımlar da gerçekleştirilmiş, öğretmenleri öncülüğünde paralar toplayan öğrenciler bunları Kızılaya teslim etmişlerdir. 23 Mayıs 1915 tarihinde Vefa Mekteb-i Sultaniden Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderilen yazıda öğrencilerin gazilere duyduğu minnettarlığı okumak mümkündür. *Müdafaa-i vatan uğrunda yaralanan asker kardeşlerimizin emr-i tedavilerine medar olacak bir muavenet-i naçize olmak üzere mektebimiz heyet-i idare ve talimiyesi tarafından ita edilen 580 ve umum (bütün) sınıflar talebesi tarafından toplanan 977 kuruş ki toplam 1557 kuruş eder. Cemiyet-i muhtereminize takdim ve ilişikteki listede yazılı isimlere ayrıntılı bir makbuz itasına himmet buyrulması rica olunur efendim hazretleri.*¹⁵²

Vefa Mekteb-i Sultanisi heyet-i idare ve talimiyesi ile talebesi tarafından Hilal-i Ahmere ita edilen iane (yardım) cetvelidir.

Esami (İsimler)	Para	Kuruş
<i>6 sınıf talebesi tarafından</i>	<i>10</i>	<i>449</i>
<i>7 ve 8 sınıf talebeleri tarafından</i>		<i>271</i>
<i>9 sınıf talebesi tarafından</i>	<i>20</i>	<i>62</i>
<i>11 sınıf talebesi tarafından</i>	<i>10</i>	<i>91</i>
<i>12 sınıf talebesi tarafından</i>		<i>103</i>

Öğrenciler tarafından Kızılaya yapılan yardımlar sadece İstanbul dâhilinde sınırlı kalmamış, İstanbul dışında okumakta olan öğrencilerde bu konuda duyarlılıklarını göstermişlerdir. Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı) aracılığı ile Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderilen yazıda günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Balçık kasabasından Pazarcık Mekteb-i Rüşdiyesi öğrencilerinin bağışlarının Hilal-i Ahmer Cemiyeti hesabına Osmanlı Bankasına yatırıldığı görülmektedir. Belgede *Balçık Konsolos Vekâletinden alınan yazıda Pazarcık Mekteb-i Rüşdi talebesi tarafından Hilal-i Ahmere bağış olarak toplanıp mektep müdürü Ahmet Hilmi Efendi tarafından konsolosluğa gönderilen 103 frank 80 santimin Banka-i Osmani vasıtasıyla doğruca cemiyet-i muhteremelerine gönderildiği işar olunmuş ve meblağ-i mezkûrun 12 Şubat 1916 tarihinde irad-ı kayıt edildiği anlaşılması olmağla makbuzunun hazırlanarak*¹⁵³ gönderilmesi istenmiştir.

Bunlar Anayasa'da da ifadesini bulan milletini seven bir nesil yetiştirmek için en güzel örnekleri teşkil etmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak elbette mümkün ancak burada esas fark edilmesi gereken nokta, Türk milletinin gerektiğinde nasıl

¹⁵² Kızılay Arşivi 313-70

¹⁵³ Kızılay Arşivi 397-193

yekvücut olduğunun görülmesi, kendisi için yaralanan askere şefkat, merhamet ve vefa hissini göstermesidir.

Öğretmenler Silahaltına Alınıyor

Geçici Askerî Yükümlülükler Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle kanun gereğince öğretmenler de silahaltına alınmaya başlamıştır. Takvim-i Vakayi, Tanin, İkdam, Sabah ve Tasvir-i Efkar gibi dönemin gazetelerine ...*geçici askerî yükümlülükler kanununa göre seferberlik münasebetiyle silahaltına davet olunan İstanbul ili eğitim idaresine bağlı tüm öğretmenler, memurlar ve müfettişlerin nüfus cüzdanları ile beraber... Ağustosun 14. günü akşamına kadar idareye müracaat eylemeleri...*¹⁵⁴ konusunda ilanlar verilmiştir ve ilan üzerine öğretmenler müracaatlarını yapmaya başlamışlardır.

Öğretmenlerin askere alınmaya başlaması öğrencilere nazaran daha büyük etkiye neden olacaktır. Çünkü zamanla bazı okullar öğretmensizlikten kapanacak ve birçoğunda eğitim-öğretim faaliyeti düzenli yürütülemez hâle gelecektir. Bunun bir diğer anlamı, savaşa gidemeyecek yaşta olan öğrencilerin eğitimlerinin de öğretmensizlik dolayısıyla savaştan etkilenmeleridir. Örneğin İstanbul vilayeti ile ilgili aşağıdaki 27 Ekim 1914 tarihli tablo, bahsedilen etkinin nasıl boyutlara ulaştığı konusunda bizlere fikir vermektedir.

154 BOA MF. İMF. 41/61

İstanbul vilayeti dâhilinde 4 yaşından 7 yaşına ve 7 yaşından 13 yaşına kadar çocuk sayısını gösterir istatistik cetvelidir.¹⁵⁵

Daire İsimleri	Çocuk Sayısı				Toplam
	4 yaşından 7 yaşına kadar		7 yaşından 13 yaşına kadar		
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	
Beyazıt Dair.	868	804	1699	1516	4887
Fatih Dairesi	3175	2980	5543	4965	16663
Beyoğlu //	1779	1800	3143	2790	9512
Yeniköy //	179	146	319	301	945
Anadolu His.	54	49	107	70	280
Üsküdar //	30	22	55	58	165
Kadıköy //	456	474	871	901	2702
Kartal Kazası	171	166	289	301	927
Beykoz Kaz.	132	164	281	314	891
Şile Kaz.	420	403	872	853	2548
Bakırköy K.	985	555	1467	1363	4070
Toplam	7949	7563	14646	13332	43490

Tablo da Ekim 1914'te İstanbul'da 4 ile 13 yaş arasında 43.490 çocuğun olduğu görülmektedir. Özellikle ilkokul çağındaki çocuk sayısına bakacak olursak 7 ile 13 yaşları arasında toplam 27.978 çocuk olduğu görülmektedir. Aslında bu rakam bize öğretmensizlikten, düzensiz eğitim - öğretimden veya ehliyetsiz kişilerin vereceği eksik eğitimden etkilenecek kişi sayısını vermektedir ki bu tablo sadece İstanbul ili ile sınırlıdır. Osmanlı Devleti'nin sınırlarını düşündüğümüzde bu rakam daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Örneğin Siirt Milletvekili Nasrettin Bey, Maarif Nezaretine 18 Ekim 1914 tarihinde gönderdiği telgrafta seçim bölgesindeki okulların kapalı olduğunu ve çocukların perişanlığını ifade ettikten sonra ...*maddi ve manevi durumu diğer bölgelerle kıyaslanamayacak olan seçim bölgemde, güçlüklerle elde edilen öğretmenlerin dahi (askerlikten) istisna tutulan memurlar gibi istisna...*¹⁵⁶ tutulmasını istemiştir.

¹⁵⁵ BOA MF İST 17/44

¹⁵⁶ BOA MF. MKT. 1202/13

Bahsedildiği üzere ülkenin sınırları içerisinde aynı talihsizlikler yaşanmakta idi. Benzer bir örnek de Ünye'de yaşanmıştır. ... *Ünye'de altı dersaneli ilkokul sınıfının sıh-hate uygunsuz bir binada olduğu ve öğretmenlerinin askere gitmesi hasebiyle tatil edilen iş bu okulun öğretmenleri döndüğünde daha münasip bir yere nakli zaruri görüldüğü...*¹⁵⁷ 20 Nisan 1915 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıdan okulun öğretmensizlik dolayısıyla kapatılarak tatil edildiği anlaşılmaktadır.

Silahlılarına alınanlar arasında akademisyenler de vardır. *Darülfünun Ulum-ı Tabiiyye ve Riyaziye şubeleri kimya muallim muavini iken seferberlik münasebetiyle 22 Eylül 1914 tarihinde bir senelik kısa dönem askerlik hizmetini ifa etmek üzere silahlılarına alınarak bir müddet Harp Okulunda talimden sonra yedek subay olarak Çanakkale'ye gönderilen ağır topçu kısmına mensup Tireli ve 1889 doğumlu Avni Efendi...*¹⁵⁸ bunlardan biridir.

Ülkenin her tarafında benzer durumlar yaşanmaktadır.¹⁵⁹

Askere alınan öğretmenler kapsamında gayri müslim (ecnebi-yabancı) öğretmenler de bulunmaktadır. Bu durumda Türk okullarının yüzleştiği öğretmensizlikten kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Ermeni Patrikliği, ... *45 yaşına kadar olanların şu sırada silah altına davet olunmasından*¹⁶⁰ *dolayı başkent İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan ve patrikhaneye bağlı olan okullarda öğretmen bulunanların tamamı vazifelerini terke mecbur bir hâlde bulunmaktadır. Eğitim-öğretim yılının bitimine birkaç ay kalmış iken görevlerini yerine getirmekte olan öğretmenlerin silahlılarına alınması bin müşkülât ile açılışına muvaffak olduğumuz okullardaki eğitimi sekte dar edeceğinden şu an aktif olarak öğretmenlikle görevli olanların ders yılı sonuna kadar celp edilmemesine müsaade...*¹⁶¹ istemiştir. Buna karşılık ilgili Kanun maddesi incelendiğinde ... *İstanbul ahalisi ile gayr-i Müslim milletten bulunan 1873'ten yukarı doğum tarihli olanlar (yani 32 yaşından büyük olanlar) erbabından olup mükellefiyet yaşında bulunanlar yani 45 yaşına kadar olanlar faal askerlik hizmeti ile mükellef...*¹⁶² oldukları görülmektedir.

157 BOA MF HTF 2-51

158 BOA MF ALY 82-109

159 Elazığ Eğitim Müdürlüğünün 1915 senesine ait ilkokulların teftişine dair raporunun özetinde Kızılkale Mektebi öğretmenlerinin silah altına alınmasından dolayı eğitimi sekteye uğrayan bu okula bir öğretmen vekili gönderileceği BOA MF HTF 2-61

160 27 Aralık 1915 tarihli Kanun ile İstanbul ahalisi ile bilumum gayrimüslim millete mensup ve 1883 evvelki doğumlu erbabından olup askerlik ile mükellef çağda bulunanlar yani 45 yaşına kadar olanlar faal askerlik ile mükellefdirler. BOA İ. DÜİT 76-27

20 Mart 1916 tarihinde çıkarılan kanun ile askerlik mükellefiyeti her ferdin 50 yaşını tamamladığı seneyi takip eden senenin ekim son bulmak üzere uzatılmıştır. BOA İ DÜİT 76-44

161 BOA MF HTF 2-16

162 BOA İ. DÜİT 76-27

Öğretmenlerin askere alınmaları eğitim-öğretim faaliyetlerinin ciddi oranda zararına sebep olmuştur. Öğretmensizlik dolayısıyla okulların kapanması veya vekil öğretmenlik yoluyla eğitim-öğretim faaliyetlerinin ehliyetsiz kişilerce yürütülmesi Maarif Nezaretini harekete geçirmiştir. Bu amaçla öğretmen yetiştiren okulların (Darülmualiminlerin) iptidai kısmında okuyan öğrencilerin yani sınıf öğretmeni olacakların tecilini istemiştir.

Maarif Nezaretinin bu konudaki başvurusunu 11 Temmuz 1915 tarihinde yapmıştır. *İstanbul Darülmualimininin düzenlenmesinden sonra eğitime en uygun şekilde hazır olacak surette gerekli bilgilerle okuldan bu sene mezun olmuş iseler de memleketin geçirmekte olduğu şu an tarihi kendilerine vazife-i askerîyelerinin ifasını icap ettirmekte olduğundan ve ancak memleketin gelecek ihtiyaçları nokta-i nazarından eğitim görevinin ehemmiyeti de bilindiğinden hizmet-i askerîyelerinin teciliyle kendilerinin eğitim-öğretim işlerinde istihdamları okulun kısm-ı iptidai mezunları namına verilen dilekçede istenilmiş ve hâli hazırda mualliminin çoğunluğu silahatında olduğundan ve söz konusu kişilerin hakikaten Darülmualimininin düzenlenmesinden sonra mezun olmaları kendilerinden tedarikat ...da faydalanılmak istenildiğinden müsaade verilmesi¹⁶³ istenmiştir.*

Maarif Nezareti bu yazısıyla eğitim-öğretim hizmetlerine muktedir olacak surette bilgilerle mezun olacak İstanbul Darülmualimini iptidai kısmı mezunlarının, eğitimde istihdam edilebilmeleri için askerlikten tecilleri istenmiştir. Verilen yanıtta ise 1893 ve öncesi doğumlulardan daimi muallimlik yapacakların teciline izin verildiği, 1894 ve 1895 doğumlularının (20 ve 21 yaşındaki kişilerin) teciline izin verilmediği belirtilmiştir. 13 Temmuz 1915 tarihli cevapta *Tedarikat-ı İptidaiye Dairesi 2. Şubesi ifadesiyle gelen 11 Temmuz 1915 tarih ve 1225 hususi numaralı tezkere-i aliye-i nezaret-pnahileri cevabıdır. Mevzu bahis olan İstanbul Darülmualimini iptidai kısmı mezunlarından Mükellefiyeti Askerîye Kanun Muvakkati ahkâmınca muamele görmüş olan 1894 ve 1895 doğum tarihli olanların tecil-i hizmetlerine kanun gereğince izin olamadığından bunlar hakkında istenilenin kabul imkânı görülememiş ve izinliler miyanında bulunanlardan 1893 ve daha evvelki doğum tarihli olanlardan olup da daimi muallimlikle iştigal edecek olanların haklarında gereği gibi ifa ettirmek üzere bu gibilerin tayin edildikleri muallimliklerle künyelerinin gönderilmesi¹⁶⁴ istenmiştir.*

Bu durumda 1893 ve öncesi yani 22 ve üstü yaşta olup da sürekli öğretmenlik yapacakların tecil edildiği fakat 1894 ve 1895 doğumlu yani 20 ve 21 yaşında olanların teciline imkân olmadığı vurgulanmıştır. Bu durum bizi var olan savaşta

163 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-45.

164 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-46.

genç yaşta olanların harp sahalarına gönderildiği sonucuna ulaştırmaktadır. Peki, neden böyle bir karar alınmıştır? Bunun arkasında da tarihî bir sebep yatmaktadır. Çanakkale Muharebelerinden 2-3 yıl öncesinde Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında ağır darbeler almış ve Edirne ancak kurtarılabilmektedir. Bu yenilginin sebeplerini irdeleyen Devlet'in bulduğu nedenlerden biri de ...*gördüğümüz Rume-
li felaketinin sebeplerinden en mühimi de muinsizlik ve saire gibi sebepler dolayısıyla
bir hayli dinç ve dinamik efradın onurlu, şerefli askerlik hizmetinden müstesna tutul-
ması keyfiyeti olduğundan...*¹⁶⁵ dolayı genç yaşta olan kişilerin askere alınmaması olmuştur. Buradan hareketle anlaşılmaktadır ki Devlet, 1915 yılında aynı hataya düşmek istememektedir. Bu durum, belirtildiği üzere içinde yetişmiş kişilerin de olduğu genç yaştaki kişilerin savaş meydanlarına gönderilmesi sonucunu doğurmuştur. Bunun yanı sıra İstanbul'da ilkokul çağında 27978 çocuk olduğu düşünülürse ilkokul öğretmenlerinin tecili kararının ne kadar hayati önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Maarif Nezareti bu yanıtın sonra 1893 ve öncesi doğumluların (22 yaş ve üstü kişilerin) tecili kararının, taşra Darülmualiminlerinden (öğretmen okullarından) mezun olacak kişilere de verilmesini istemiştir. 19 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderilen yazıda *15 Temmuz 1915 tarihli ve 2935/2150 numaraları tezkere-i aliye-i nezaretpenahileri gereğince bu sene İstanbul Darülmualimininden mezun olmuş olan talebeden 1893 ve daha evvelki doğum tarihli bir kıta cetveli acele hazırlanarak gönderileceğinden hizmet-i askerîyelerinin birkaç gün daha tecilleri ve bahsedilen şartlara sahip olmak üzere Edirne, Hüdavendigâr (Bursa), Sivas, Konya, Adana, Hâlep, Kastamonu, Şam, Beyrut, Aydın, Bağdat, Diyarbakır, Trabzon, Musul, Ankara, Van vilayetleri dört senelik Darülmualiminlerinden bu sene ilk defa mezun olan toplamı 200 civarında tahmin edilmekte bulunmuş olan öğrencilerin kimlik bilgileri dahi telgrafla maarif idarelerinden talep edilmiş olduğundan onların dahi müsaadeden faydalanmaları hususunun gerekenlere emr ve tebliğ buyrulmasını*¹⁶⁶ istemiştir.

Maarif Nezareti taşradaki okullardan mezun olacak öğretmen adaylarından 1893 ve öncesi doğumlu tarihli ve sayıları 200 civarında olan kişilerin de bu haktan yararlandırılmasını istenmiştir. Bu kişilerin dağılımları ise şu şekildedir:

165 BOA DH EUM MTK 47-20

166 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-48.

*Maarif-i Umumiye Nezareti
Tedrisat-ı İptidaiye Dairesi Müdüriyeti
2. Şube*

*Taşra Darülmuallimininden bu sene mezun olan
1893 ve daha evvelki doğum tarihlilerin miktarı*

	<i>Muallim Adedi</i>
<i>Edirne Vilayeti Darülmuallimini</i>	24
<i>Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti Darülmuallimini</i>	23
<i>Sivas Vilayeti Darülmuallimini</i>	23
<i>Konya Vilayeti Darülmuallimini</i>	36
<i>Kastamonu Vilayeti Darülmuallimini</i>	23
<i>Aydın Vilayeti Darülmuallimini</i>	26
<i>Ankara Vilayeti Darülmuallimini</i>	31
<i>Hâlep Vilayeti Darülmuallimini</i>	21
<i>Diyarbakır Vilayeti Darülmuallimini</i>	10
<i>Trabzon Vilayeti Darülmuallimini</i>	24
<i>Bağdat Vilayeti Darülmuallimini</i>	14
<i>Şam Vilayeti Darülmuallimini</i>	10
<i>Beyrut Vilayeti Darülmuallimini</i>	16
<i>Toplam</i>	281

*Adana Vilayeti Darülmuallimini: Bu sene bu doğum tarihli mezun olmadığı.
Musul⁶⁷ ve Van Vilayetleri Darülmualliminleri: Cevap vürut etmemiştir (gelmemiş-
tir).¹⁶⁸*

Harbiye Nezareti yayınladığı tamim ile taşra Darülmualliminlerinden mezun olacak bu kişilerin öğretmenliğe dâhil olmak şartıyla tecil edildiklerini duyurmuştur.

167 Musul Maarif Müdürü Celalettin Bey'in 30 Temmuz 1915 tarihli ve 11657 numaralı telgrafı: 19 Temmuz 1915 Darülmuallimin bu seneki mezunlarının 1893 ve daha evvelki doğum tarihlileri 22'dir. BOA MF İBT 550-50

168 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-66.

22 Temmuz 1915

Darülmuaalliminden bu sene mezun olanların tecili hakkında.

Kolordular asker alma beyetleri başkanlıklarına

Tezkere ve telgrafla...

Tamim

Taşra Darülmuaalliminlerinden bu sene mezun olan 1893 ve daha evvelki doğum tarihlilerin muallimliğe girmek şartıyla tecilleri uygun görülmele bir sonraki emre kadar celp ve sevk edilmemeleri.

Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesine Tezkere

Tedrisat-ı İptidaiye Dairesi Müdüriyeti ifadesiyle gelen 28 Temmuz 1915 tarih ve 1416/195314 numaralı tezkere-i aliye-i nezaretpenahileri cevabıdır. Taşra Darülmuaallimininden bu sene mezun olan 1893 ve daha evvelki doğum tarihlilerin muallimliğe girmek şartıyla tecilleri uygun görüldüğünden bir sonraki emre kadar celp ve sevk edilmemeleri tamamen asker alma başkanlıklarına tebliğ edilmiş olmağla olbata.¹⁶⁹

Buraya kadar olan kısımda anlaşılmaktadır ki öğretmen olacak kişilerden 22 ve üstü yaşta olan kişilerin öğretmenlik mesleğine dâhil olmak şartı ile askerlikleri tecil edilmiş fakat 20 ve 21 yaşında olan kişiler daha önce de belirtildiği gibi yeniden Balkan felaketi yaşamamak için tecil edilmemişlerdir.

Bursa Maarif Müdürlüğü, Nezarete gönderdiği dilekçede ... *bütün vatandaşları iptidai bir talim ve terbiyeden geçirmek maksadıyla ilkokulun mecburiyeti tatbik edilmekte ve bunun için yeniden birçok mekatib-i iptidaiye (ilkokul) vücuda getirilmektedir. Hâli hazırda mevcut mektepler için muallim tedariki pek güç bir mesele olduğu hâlde peyderpey açılacak mektepler için muallim bulmak daha güç bir mesele olacaktır. Nezaret-i Celilelerince bu sene Darülmuaallimin mezunlarının tecillerine teşebbüs buyrulması hâli hazırdaki iptidai mekteplerin (ilkokulların) hayatlarını bir dereceye kadar kurtaracak...*¹⁷⁰ diyerek bunlara ilaveten okumakta olan 1893 ve evvelki seneler doğumlu olan öğrencilerinde bu haktan yararlanmasını talep etmiştir. Buna gerekçe olarak ... *1894'ten yukarı (21 ve üstü) bütün Darülmuaallimin müdavimleri de silahaltına davet olundular. Bu takdirde gelecek sene, öteki sene ve hatta üç sene Darülmuaalliminlerden her sene ya dört ya beş kişiden fazla mezun*

169 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-67.

170 BOA MF İBT 550-33/1

çıkarmak mümkün olmayacaktır. Bu da hiçbir zaman memleketin iptidai muallimlerine (sınıf öğretmenlerine) olan ihtiyacını tatmin edemez düşüncesi gösterilerek ... 1893 ve daha evvelki doğumlu bu sene Darümuallimin mezunlarının tecilleri düşünüldüğü bir zamanda aynı tarih doğumlu Darümuallimin müdavimlerinin de tecillerine delalet buyrulması...¹⁷¹ istenmiştir. Verilen cevapta ise Darümuallimin müdavimleri mukaddes askerlik görevini ifa ile mükellef olup bunların tecillerinin mümkün olamayacağı beyan...¹⁷² olunmuştur.

Darümualliminlerde okuyan öğrencilerin yaşlarını inceleyecek olursak ...²⁷ Ekim 1891 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ikinci faslının Darümuallimin hakkındaki mevadını tadilen kÂleme alınan nizamnameye göre... iptidaiye şubesine alınacak öğrenciler 18'den büyük 30'dan küçük olacaktır.¹⁷³ Bu durumda bu şubede okuyan öğrencilerin yaş aralığının 18-30 arasında olduğu görülmektedir. 5 Temmuz 1915 tarihli Darümuallimin ve Darümuallimat Nizamnamesi'nde bu durum değişmiştir. Bu Nizamname'ye göre ...iptidai kısmına 16'dan küçük 18'den büyük öğrenci alınmayacaktır.¹⁷⁴ Şubeye kayıt yaşının bu denli değişmesinin sebebi, okuyan öğrencilerin askere alınmadan tahsillerini bitirebilmeleri düşüncesinden kaynaklanma ihtimali yüksek gözükmektedir. Çünkü Satı Bey'in daha 1909 yılında Maarif Nazırı Nail Bey'e verdiği layihada da ifade ettiği gibi ... en önemli eksikimiz ve en şiddetli ihtiyacımız öğretmen idi...¹⁷⁵

Bu haktan faydalanmak isteyen ve özel okulda çalışan bir öğretmen, Maarif Nezaretine gönderdiği dilekçede ... evvelce gazetelerde yayınlanan resmî ilan gereğince bilumum mekatib-i iptidaiye muallimleri vazife-i askeriyeden tecil edilmiş ve bendeniz ise Maarif Müdüriyetinde kayıtlı muallimlerden olup hâlâ muallimlik vazife-i mukaddesıyla bil-faal mükellef bulunduğum Beşiktaş Ermeni Makruhyan İptidai Mektebi 9 Mart 1914 tarih ve 37 numaralı ruhsatname-i resmîyeye sahip olmakla bendeleri dahi iş bu tecil hakkından istifade etmekte iken asker alma şubesinin müracaatı üzerine Maarif Müdüriyeti özel okul muallimleri tecil hakkını sahip değildir cevabını vermiş ve asker alma şubesi dahi bila- ... hakkımda bakaya muamelesi bulunmaktadır...¹⁷⁶ diyerek durumun düzeltilmesini ve bu haktan yararlanmak istediğini belirtmiştir. Verilen cevapta ise ... tecil hakkındaki kararın devlet

171 BOA MF İBT 550-33/1

172 BOA MF İBT 550-33/3

173 Yazıcı Hüseyin, Osmanlı Devleti'nde Öğretmen Okullarının Kuruluşu ve İşleyişi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, s.71

174 Yazıcı Hüseyin, Osmanlı Devleti'nde Öğretmen Okullarının Kuruluşu ve İşleyişi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, s.72.

175 Mustafa Ergün, Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 1, 1897 s.7. <http://www.egitim.aku.edu.tr/sati1.pdf > (13.08.2012)

176 BOA MF HTF 4-9/1

okullarında çalışan muallimlere mahsus olup özel okul muallimlerini kapsamı caiz olamadığı Harbiye Nezareti Celilelisinin cümle-i işarından bulunmakla...¹⁷⁷ denilerek bu hakkın sadece resmi yani devlet okullarında çalışan öğretmenleri kapsadığı belirtilmiştir.

Öğretmenlerin silahaltına alınmalarından dolayı öğretmen sayısının azalmasından ve bazı okulların öğretmensizlikten kapanmasından ötürü eğitimin mükellefiyet haricinde kalan öğretmenlerle idare edilmeye çalışıldığından bahseden Maarif Nazırı, 1893 (1915 yılı itibari ile 22 yaşındakiler) ve öncesi doğumlular (1915 yılı itibari ile 22 yaşından büyük olanlar) gibi bundan sonra da mezun olacak öğretmenlerin de izinli sayılmaları için bizzat Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın yardımını istemiştir.

*Maarif-i Umumiye Nezareti
Tedrisat-ı İptidaiye Dairesi Müdüriyeti
2. Şube
1767/196336*

Muallimlerin hizmet-i askerîyeleri hk.

*Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine
Devletlü Efendim Hazretleri*

Seferberlik ilanı üzerine mekatib muallimleri dahi vazife-i askerîyelerini ifaya davet olunduğundan muallimlerin miktarı gereği gibi azalarak boş kalan eğitim hizmetleri mükellefiyet haricinde kalan muallimin ile emekliler ve muhacirinden ve askerliğe elverişli olmayanlardan asaleten ve vekâleten tedarik olunan zevata verilerek bazı okulların olabildiği kadar sekteden korunabilmiş ve bu arada muallimsizlik yüzünden birkaç mekatibin de kapatılmasına mecburiyet hasıl olmuş idi. Nezaret-i Celilelerince mekatib muallimin ve müdaviminin mükellefiyet-i askerîyeleri hakkında şimdiye kadar ittihaz olunup hâlâ yürürlükte bulunan kararlar, Darülmuaallimin muallimin ve müdaviminin bu sene Darülmuaalliminden mezun olan ve doğum tarihleri 1893 senesinde veya ondan önce bulunanlardan eğitim hizmetlerine girenlerin izinli efrat meyanına nakline ve geçen eğitim-öğretim yılına ait imtihanların icrası için silahaltına alınmış olan muallimine imtihanların devamı müddetince ve Darülmuaalliminlerde tatbikat-ı dersiye görmekte bulunan muallimlerin de tatbikat-ı dersiye sonuna kadar teciline münhasır olduğundan bazı maarif idareleri bu suretlerle mezun olan mualliminin vazife-i askerîyelerine alınması hâlinde

artık muallim tedariki mümkün olmayacağından şimdiye kadar açık bulundurulabilen mekteplerin de kapanması zaruri olduğunu bildirmektedirler. Malum-ı sami-i nezaretpenahileri olduğu üzere milletin kuvve-i maddiye ve maneviyesinin ortaya çıkarılması seviye-i ilmiye ve ahlakiyemizin yükselmesine ve bu da bilhassa ilkokullarda çocukların ehil ve muktedir muallimler tarafından fikren ve hissen ve bedenem talim ve terbiyesine bağlıdır. Bu emelin ortaya çıkması ve zorunlu eğitime dair olan kanun hükmünün tatbiki zımnında ilkokullar ile onlara muallim yetiştiren Darülmualiminler bilhassa muhtaç-ı himayedir. Hayat... (kelimenin sonu silik) terbiye-i umumiyemiz ile birinci derecede alakası olan bu meselenin olumlu yönde çözülmesi için Darülmualimin muallim ve müdavimleri hakkına ki eski kararın yürürlükte kalmasıyla beraber ilkokullar ile liseler ve ortaokulların sınıf-ı iptidaisi muallimlerinden şimdiye kadar silahaltına alınmamış olanların tecillerinin uzatılması ve askere alınıp hidemat-ı gayr-ı müsellahaya (silahsız hizmete=geri hizmete) ayrılanların ve bu sene Darülmualiminlerden mezun olup tecil edilen 1893 ve daha evvelki doğum tarihliher meyanından her nasılsa silahaltına alınanlara izin verilmesini bilhassa rica ve cevaba intizar olunur. Olbapta emr ü ferman hazret-i men leh-ül emrindir.¹⁷⁸

Maarif-i Umumiye Nazırı
(İMZA)

31 Ağustos 1915

Maarif Nazırının (Bakanın) mektubu 1915 yılında yani Çanakkale Muharebeleri esnasında öğretmenlerin durumuna ışık tutması açısından büyük öneme sahiptir. Şöyle ki eğitimden sorumlu kişinin (Nazır=Bakan) temel eğitim olan ilkokulun ehliyetli kişiler tarafından yürütülmesinin millî bir mesele olduğunu vurgulaması ve bundan dolayı ilkokul öğretmeni yetiştiren Darülmualiminlerin iptidai kısmından mezun olacak kişilerin izinli sayılmalarını istemesi dikkat çekmektedir. Ayrıca mektubun son cümlesine dikkat edildiğinde teciline izin verilen 1893 evvelki doğumlulardan her nasılsa silahaltına alınanlara da izin verilmesini istediği görülmektedir. Verilen cevapta ise 1893 ve daha evvelki doğumlu olup da talimgâha alınan Darülmualimin mezunlarının miktarlarının az olacağından ve bunların talimlerini bitirmek üzere olduklarından dolayısı ile yakında takım komutanlığına gönderileceklerinden terhislerinin mümkün olamayacağı vurgulanmıştır. *Ordu Dairesine: 1893 ve daha evvelki doğum tarihliher ashabından olup talimgâhta*

178 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-70.

bulunan Darülmuallimin mezunlarının miktarı az olacağı gibi bunların çeşitli talimleri tamamlamış ve yakında takım zabıtlığı vazifeleriyle orduya gönderilmeleri kararlaştırılmış olduğundan ordunun ihtiyacına mebni terhisleri uygun olamayacağı beyan ve Maarif Nezareti Celilesine bu yönde bildirilmesi temenni olunur. 27 Eylül 1915¹⁷⁹

Bu durumda şuna da dikkat etmek gerekir: Bahsedilen uygulama, belge tarihleri incelenirse Temmuz 1915'ten sonrası için geçerlidir. Bundan öncesi süreçte Mükellefiyet-i Askeriye Kanun Muvakkati gereğince 20'sini dolduran öğretmenler de silahaltına alınmıştır. Bundan dolayı bazı okullarda eğitimin düzenli sürdürülmesi konusunda sorunlar yaşanmıştır. Şöyle ki birçok okul öğretmen bulamanın verdiği sıkıntıyı yaşamak zorunda kalmıştır.

Çünkü öğretmenlerin de ilgili kanun gereğince askere alınmaları geride kalan öğrencilerin eğitimlerinin aksamasına yol açmıştır. Siirt Milletvekili Nasrettin Bey, 18 Ekim 1914 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği telgrafta seçim bölgesinin maddi manevi sıkıntılarına değinmiş, bunlara ilaveten öğretmenlerin askere alınmalarının çocuklar üzerindeki etkisini anlatmıştır. Bu sebeplerden ötürü zorlukla temin edilen öğretmenlerin iznli sayılan memurlar gibi tecilini istemiştir. Söz konusu telgrafta Nasrettin Bey, *seçim bölgeme döndüğümde okulları kapalı bütün talebeyi sokaklarda perişan buldum. (Yırtık) ... Olan bu yeni yetişmiş masum yavrucaklarla mürebbisiz ve muallimsiz kalmaları (Yırtık) tesiri olmuştur. Ahval-i maddiye ve maneviyesi diğer muhite kıyası kabul etmeyen bu liva muhitinde müşkülâtla elde ettirilebilen muallimlerinin dahi müstesna tutulan memurun (Yırtık) istisna buyrulmasının¹⁸⁰ gelecek açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Yine başka bir okulun 19 Kasım 1914 tarihli yazısında belirttiği gibi ... mektebin iptidai kısmında şu an üç muallimin mevcut olduğu, diğer ikisinin silahaltında olduğu... İki muallimin yokluğundan ve henüz tayin edilmesi gereken iki muidin yokluğundan dolayı ilkokul eğitimi düzenli icra¹⁸¹ edilememektedir. Arşiv belgeleri öğretmenlerin ve yardımcılarının olan muhitlerin askere alındıklarına dair bilgilerle doludur.¹⁸² Bitlis Maarif Müdürü 3 Mayıs 1915 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda ... genel seferberlik hasebiyle muallimlerinin silahaltına alınıp sevklerinden dolayı vilayetteki ilkokulların yarısı kapalı bulunduğu gibi açık olanların bir kısmı da öğretmenlik yeterliliğine sahip olmayan vekiller tarafından idare edilmekte...¹⁸³ olduğunu vurgulamıştır. Bitlis Maarif Müdürünün gönderdiği bu*

179 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-78.

180 BOA MF MKT 1202-13

181 Lokman Erdemir, Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri, Gökkuşbe, İstanbul, 2009, s. 414.

182 ...muitlerden Salim efendinin Harbiye Nezaretinde taht-ı talimde olduğu 21 Kasım 1914... BOA MF HTF 2-3, ...muit Rıza efendinin elyevm (bugün, halihazırda) askerde bulunduğu... iptidai muallimlerden ikisi askerdedir 19 Kasım 1914... BOA MF HTF 2-4

183 BOA MF İST 17-46

yazı ilkokul öğretmenlerinin tecili kararının ne kadar yerinde olduğu göstermesi açısından önemlidir.

Öğrenciler başlığında değinildiği gibi askere alınan öğretmenler de önce talime¹⁸⁴ alınmışlardır. Örneğin Gelenbevi Sultanisi (Lisesi) 26 Ağustos 1914 tarihinde Maarif Nezaretinden aldığı askere giden öğretmenlerin bildirilmesine yönelik yazıya cevaben gönderdiği listede¹⁸⁵ de bu durum görülmektedir.

Açıklama	Askerlik Hizmetinin Hangi Kısmından Olduğu	Doğum Tarihi	Vazifesi	İsmi
Yedek Subay Okulundadır.	Kısa dönemdir.	1889	Hikmet ve kimya	Avni Bey
Yedek Subay Okulundadır.	Kısa dönemdir.	1890	Hesap ve hendese muallimi	Süleyman Bey
Yedek Subay Okulundadır.	Kısa dönemdir.	1891	Terbiye-i bedeniye	İsmail Hakkı Bey
Yedek Subay Okulundadır.	Kısa dönemdir.	1887	Kısm-ı evvel muallimi evveli	İsmail Efendi
Yedek Subay Okulundadır.	Kısa dönemdir.	1887	Kısm-ı evvel muallimi sanisi	Rasim Efendi

*Askere giden kimlerse isimlerinin bildirilmesi hakkında gelen 26 Ağustos 1914 tarihli ve 3730 numaralı tezkere-i alileri üzerine hazırlanan cetvel lef'en takdim edilmiştir. Olbapta irade, efendim hazretlerindir.*¹⁸⁶

Öğretmenler Geçici Askerî Yükümlülükler Kanunu gereğince kısa dönem hizmete tabi olarak yedek subay olarak yetiştirilmek üzere Harp Okuluna sevk edilmişlerdir. Örneğin, ... *İzmit sancağına bağlı Geyve kazası merkez ilkokul öğretmenlerinden iken geçici Askerî Yükümlülükler Kanunu'nun özel maddesine göre yedek subay olmak üzere 28 Mart 1915 tarihinde Harp Okuluna sevk edilen ...*¹⁸⁷ öğretmenlerin varlığı bilinmektedir.

184 ...İzmit sancağına merbut (bağlı) Geyve Kazası Merkez İptidai muallimlerinden iken bu kere mükellefiyet-i askerîye kanun muvakkatinin madde-i mahsusuna tevfikan (göre) ihtiyat zabiti olmak üzere mekteb-i harbiyeye 15 Mart 331 (28 Mart 1915) tarihinde sevk edilmiş... BOA MF İBT 550-15

185 BOA MF. İMF. 42/99

186 BOA MF. İMF. 42/99

187 BOA MF. İBT. 550/15

Bunu yanı sıra İstanbul'da talimde veya askerlik görevinde bulunan öğretmenlerden bazıları müsait zamanlarda okullarda bulunup görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Örneğin ...*Beden eğitimi öğretmeni İsmail Hakkı Bey silahaltına alınmış ise de perşembe günleri izinle okula gelip görevinin bir kısmını ifa etmekte olduğu ve geri kalan günlerde ise matematik öğretmeni Süleyman Efendi tarafından idman yaptırıldığı...*¹⁸⁸ 23 Kasım 1914 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.

Ayrıca belgeler bize öğretmenlerin branşlarına göre askerlik hizmetinde istihdam edildiğini göstermektedir. 10 Eylül 1914 tarihinde Harbiye Nezaretinden Kolordulara gönderilen yazıda ... *ziraat öğretmenleriyle ziraat araçları depo memurlarının ve ziraat araçlarının mahallerine sevkleri ile yükümlü sevk memurlarının seyyar jandarma veya amele taburlarına kayıtlarıyla ziraat işlerinde istihdamları lüzumu...*¹⁸⁹ belirtilmiştir. Bu yazı ile Harbiye Nezareti ziraat alanında ihtisası olan kişilerin bu görevlerde kullanılabilecekleri taburlara kayıt edilmelerini istemiştir. Bunun üzerine 4 Ekim 1914 tarihinde Karesi (Balıkesir) Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda ... *ziraat öğretmenleriyle ziraat araçları depo memurlarının ve ziraat araçlarının mahallerine sevkleri ile yükümlü sevk memurlarının seyyar jandarma veya amele taburlarına kayıtlarıyla ziraat işlerinde istihdam olunmak suretiyle muamele ifası Harbiye Nezareti Celilesinden Kolordu Komutanlıklarına tebliğ kılındığı Ziraat Bakanlığında 16 Eylül 1914 tarihli telgrafta bildirildiğinden emir gereğince seyyar jandarma taburlarına kayıt olunarak oradaki harman makinesi başında ziraat vazifesini ifa etmekte olan Burhaniye Ziraat Öğretmeni Hamdi Efendi'ye...*¹⁹⁰ nasıl maaş ödenmesi gerektiğini sormuştur. Dâhiliye Nezareti ise ...*6 Eylül 1914 tarihli geçici Kanun'un 2. maddesinde bilumum yedek ve müstahfazlıkları esnasında talim veya manevra maksadıyla olmaksızın silahaltına alınanlar ortak görev ahabından olup izinli addolunarak maaşlarının 300 kuruşa kadar olan miktarı tam ve üst tarafı 3'te 1 olarak verileceği belli olmasına göre kanun gereğince ödenmesi icap...*¹⁹¹ ettiği cevabını vermiştir.

Öte yandan bu öğretmenlerden bazılarının diğer askerler gibi celp edildiklerinin haber edilmesi üzerine Ordu Dairesi İkmal Şubesi 17 Kasım 1915 tarihinde kolordulara yolladığı yazıda ... *ziraat muallimleriyle alet-i ziraiye depo memurlarının ve alet-i ziraiyeyi mahallerine sevk ve irsal ile mükellef sevk memurlarının seyyar jandarma veya amele taburlarına kayıtlarıyla ziraat işlerinde istihdamları lüzumu 10 Eylül 1914 tarihinde kolordular kumandanlıklarına tamimem tebliğ edilmişti. Söz konusu memurların bazı mahallerce celp ve sevklerine teşebbüs etmekte oldu-*

188 BOA MF. HTE. 2/5

189 ATASE Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-109.

190 ATASE Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-109.

191 BOA DH UMVM 9-6/2

ğu Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin gelen yazısından anlaşılmakta olduğundan ziraat mevsimi olan şu zamanda yanlış bir uygulama icrasına meydan kalmamak üzere bunlar hakkında eski karar üzere muamele olunmasını tekrardan tebliğ...¹⁹² etmiştir. Bu yazıdan ziraat öğretmenlerinin ziraat mevsimi olan bu zamanda başka yerlere sevk edilmeyerek amele taburlarında istihdam edilmeleri istendiği anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde yaralı askerlerin tedavi edildiği hastanenin dinî işlerinde çalıştırılması için 10 Temmuz 1915 tarihinde gönderilen yazıda ... *Ramazan-ı şerifte hastanemiz yaralılarına vaaz ve nasihatle imamlık yapmak ve gusl ve şehitlerin defninde hazır bulunmak üzere Mekteb-i Sultani öğretmenlerinden Hoca Şükrü Efendi'nin görevli olarak tayini...*¹⁹³ istenmiştir.

Tıp Fakültesi Öğretmenleri

Günümüzde asker alma sisteminde de bireylerin yetenek ve kabiliyetlerine göre askerî görev aldıkları (Örneğin tıp fakültesi mezunlarının askerî hastanelerde askerlik vazifesini ifa etmeleri gibi) bilinmektedir. Seferberlikle beraber tıp fakültesi öğretmenlerinin de askerî hastanelerde veyahut Hilal-i Ahmer (Kızılay) emrindeki hastanelerde istihdam edildikleri bilinmektedir. Bu öğretmenler branşları icabınca savaş alanlarındaki hastanelerde de istihdam edilmişlerdir.

Tıp fakültesi ile Maarif Nezareti arasında geçen yazışmada ... *seferberlik dolayısıyla Kızılayca savaş bölgesine sevk edildiği beyan olunan dış hastalıklar öğretmen yardımcısı Saadettin, iç hastalıklar öğretmen yardımcısı Neşet Ömer ve fizyoloji öğretmen yardımcısı Talha beylerle bu kere savaş bölgesine Kızılay genel müfettişliğine tayin edilmiş kadın hastalıkları öğretmeni Asaf Derviş Bey'in memuriyetleri devam ettiği müddetçe izinli addedilmeleri Bakanlıkça münasip görülmüş...*¹⁹⁴ olduğu anlaşılmaktadır.

Gelenbevi Lisesi ise Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda ... *canlılar bilimi öğretmeni mülkiye doktorlarından Fuat Bey'in bugün okul idaresine gönderdiği tezkerede 17 Eylül 1914 tarihinden itibaren Gümüşsuyu Askerî Hastanesi göz hekimliğine tayin edildiğini ve doğal olarak vazifesine devam edemeyeceğini bildirmiş olmakla bu hususun Bakanlıkça yeni kadro tanziminde dikkate alınmasını...*¹⁹⁵ istemiştir. Bu belgeler göstermektedir ki doktor öğretmen ve günümüzde akademisyen olarak nitelendirilen kişiler, gerek savaş bölgesinde gerekse İstanbul gibi yaralıların sevk edildikleri bölgelerdeki hastanelerde istihdam edilmişlerdir.

192 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-199.

193 Kızılay Arşivi 498-117

194 BOA MF ALY 78-52/2

195 BOA MF İMF 43-82

Akademisyenlerin hastanelerde görev almalarından dolayı Darülfünunda personel sayısı azalmış ve bu eksiklikten dolayı fakülte başkanlığı (günümüz dekanlığı) için seçimde yeter sayıya ulaşılamamış ve seçim yapılamamıştır. İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi 3 Nisan 1915 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazı ile ... *sene başı olmak itibariyle durum ve icap gereğince fakülte başkanlığına öğretmen heyetinden birinin seçimi ve makam-ı devletlerine neticesinin arzı zımında 25 Mart 1915 tarih ve 50 numaralı ve onaya gelen maruzat-ı acizi üzerine öğretmen heyetinin savaş hâli dolayısıyla toplantıyı temin edebilmek için dünkü cuma günü toplanan öğretmen meclisinde, meclisin gerekli üye sayısı olan 24 üyeden 10'u olmadığı; diğer 13'ünde buldukları hâlde mesele tartışmaya konulmuş ve eğitimin tatil bulunması ve savaş hâlinin devamı dolayısıyla seçimin savaşın bitimi ve eğitime başlanabilmek ihtimali imkânı tekrar ettiği zamana değin başkanlık görevinin eskisi gibi tarafımca ifası müşfikane teklif edildiğinin makam-ı devletlerine arzı karara bağlanmış olmakla Bakanlık onayı geldiği takdirde olsurette vazifeye devam edildiği arz...*¹⁹⁶ olunmuştur. Cevaben ise savaş dolayısıyla seçimin yapılamaması sebebiyle ... *başkanlık görevinin eskisi gibi tarafınızca ifası Bakanlıkça tensip kılınmış...*¹⁹⁷tır. Savaş dolayısıyla eğitim kurumlarının işleyişinin de sekteye uğradığı anlaşılmaktadır.

Hastanelerde Gönüllü Çalışan Öğretmenler

Tüm yurdun etkilendiği ve ülkenin kurtuluşu için mücadele ettiği dönemde, kadınlar da yapabilecekleri hizmetlerde faaliyet göstermişlerdir. Kadınlar hastanelerde çalışarak cephede yaralanan askerlerin yaralarını sarmışlardır. Personel ihtiyacının had safhaya ulaştığı bir zamanda bu desteğin manası çok büyüktür.

Ancak hem hastanelerde hem de okullarda çalışan öğretmenlerin hastane içerisindeki çalışma alanlarının sınırlanması gerekiyordu çünkü öğretmenlerden birinin yakalanacağı bulaşıcı bir hastalık öğrencilerin de hastalanmasına neden olabilirdi. Bu sebeple gönüllü olarak Kızılay hastanelerinde çalışan öğretmenlerin bulaşıcı hastalıklar koşullarına sokulmaması için İstanbul Maarif Müdüriyeti, Kızılaya yazı göndermiştir. Bu yazıda ...*kız okulları bayan öğretmenlerinden bazıları Hilal-i Ahmer'de kayıtlı bulduklarını beyan ile müsait zamanlarda hastanelerde vazife-i vataniyelerini ifa etmelerine müsaade edilmesini talep eyleyip mukaddes bir gayeye sahip olan müracaatları memnuniyetle kabul ve desteklenmiş ise de öğrenciler ile daimi temasta bulunmaları hasebiyle öğretmenlerin hastanelerde bulaşıcı hastalıklar koşullarına girip çıkmaları sakıncalı görülmüş olduğundan Hilal-i Ahmer hastanelerine devam etmekte olan muallime hanımların arz olunan koşullara sokulmaması husu-*

196 BOA MF ALY 77-116/1

197 BOA MF ALY 77-116/2

*sunun idarenize bağılı hastane başbekimliklerine tamamen bildirilmesi istirham...*¹⁹⁸ olunmuştur. Bunu yanı sıra bazı öğretmenler Kızılay hastanelerindeki görevlerinden dolayı okullarda görevlerini yerine getiremeyecek duruma gelmiştir. Örneğin ...*Kadıköy Numune Mektebi Hesap ve Hendese Muallimi Faik Şevket Bey'in hastanelere memur edilmesinden dolayı derslerine devam edemeyeceğini ifade eylediği okul müdürlüğünden bildirilmiş...*¹⁹⁹ tir. Aynı şekilde ...*İstanbul Sultanisi Dâhiliye Müdürü Alaeddin Bey'in Hilal-i Ahmer Galata Hastanesinde ilmî hizmetlerinden istifade edilmek üzere gönüllü kabulüne karar verilmiştir...*²⁰⁰

Özetle ülkenin savunulması noktasında tıpkı Millî Mücadele Dönemi'nde de olacağı gibi Çanakkale Muharebelerinde de kadınından erkeğine, yaşlısından gencine herkes mücadele etmiştir. Hani hep söylenen bir vecize vardır: "Bir milletin şerefi cephedeki askerinin sırtındadır." İşte o günün nesli bu sözün manasına vakıf olmuş idi. O şeref için terini ve kanını dökmüştü.

Asker Olan Öğretmenlerin Haklarının Korunması

Çeşitli sınıf ve görevlerle (yedek subay, doktor vs.) askere alınan öğretmenlerden görevde yükselmesi gelenlerin bu haktan mahrum bırakılmamaları gerekmekte idi. Çünkü ...*terfi ve yükselme sırası gelmiş olanların askerde bulunmaları vesilesiyle terfileri icra edilmeyerek mevcut memurların terfi edilmekte oldukları haber alınmış olup hâlbuki askerde olan memurların vazifelerini ifaya bedel mesai eylemekte oldukları bir sırada dairelerindeki terfi hakkından mahrum bırakılmaları askerlik hizmetini yerine getirme hususundaki şevk ve gayret-i fedakaranelerini kıracağı gibi gayretlendirilmeleri ve teşvik edilmeleri gereken mükellefin bu suretle ümitsizliğe ve kedere terk edilmemeleri...*²⁰¹ gerekmektedir.

Bu amaçla Maarif Nezareti, Harbiye Nezaretinden gelen yazıyı ilgili kurumlara göndermiştir. Bu yazıda ... *kısa dönem erbabından veya ihtiyat ve müstahfaz sınıfları mensubundan bulunan memurunin silahlı hâlinde bulunmalarından dolayı terfi ve tefeyyüzdən (yükselmeden) mahrum edilmemeleri lüzumu Harbiye Nezareti Celilesinin yazısı üzerine 27 Haziran 1915 tarihinde dairelere tebliğ edilmiş olmakla ona göre gerekli muamelenin...*²⁰² yapılması istenmiştir. Özetle askerlik hizmetinde bulunan memurların (öğretmenler dâhil) askerlik vazifelerini yerine getirirken şevk ve gayretlerinin kırılması için özlük haklarının korunması istenmiştir.

198 Kızılay Arşivi 590-49

199 Kızılay Arşivi 44-101

200 Kızılay Arşivi 44-128

201 BOA MF MKT 1210-24

202 BOA MF MH 2197-25

Bunun yanı sıra savaş esiri olanlarla harp hâlinde dolayı nerede oldukları bilinmeyen yahut hâl-i harp sebebiyle vazifesinden ayrılmış bulunanlara eski karar dairesinde maaş verilmesi ancak hâl-i harp hasebiyle mahâl-i memuriyetine gidemeyen memurlara tam maaş verilmesine kanunen izin bulunmadığı anlaşıldığından bunlara harcırah kararnamesinin beşinci maddesine göre 30 günü geçecek müddet için yarım maaş verilmesi...²⁰³ kararlaştırılmıştır.

Şehit Öğretmenler

Çanakkale Cephesi'nde birçok öğretmen şehit olmuştur. Fakat bunun tam listesini yayınlayabilmenin imkânı yoktur. Çünkü arşiv kayıtlarında bu tür tutulan bir listeye şu ana dek araştırmacılar denk gelmemiştir. Ancak bazıları gerek hatıralarda gerekse o dönemde çıkan yayınlarda ve arşiv belgelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en bilineni Hasan Ethem'dir. Mustafa Arıkan'ın İsmail Hakkı Baltacıoğlu'ndan aktardığına göre Hasan Ethem ...1912'de Beyazıt Numune Mektebinde muallimdi. 22 yaşlarında, orta boylu, hafif kara sakallı, yağız çehreli, çok sevimli bir insandı. Bütün hayatında yalnız bir şeyi düşünüyordu: çocukları iyi yetiştirmek... Ethem'in bütün hayatında aradığı ve yapmaya çalıştığı şey bu idi.²⁰⁴ Günümüz eğitimcilerine örnek olacak nitelikte bir insan olan Hasan Ethem, ihtiyat zabiti (yedek subay) olarak askere alınmış ve Mustafa Kemal'in (Atatürk) emrindeki 19. Tümen'e bağlı 57. Alay 2. Tabur 6. Bölükte görev almıştır. Bu görevi esnasında da şehit olmuştur. Sonrasında ise ... İhtiyat zabit namzetlerinden (yedek subay adaylarından) İbrahim Ethem Efendi'nin adı "Tarihe Saygı Projesi" kapsamında yenilenen 57. Piyade Alayı Şehitliğine kondu.²⁰⁵ Böylelikle bu şehit öğretmenin adı gelecek nesillerin görmesi ve dersler alması için tarihe kazandırılmıştır.

203 BOA MF HFS 4-45

204 Mustafa Arıkan, "Bir Çanakkale Şehidi ve Mektubunun Başına Gelenler", Gazi Akademik Bakış dergisi, Cilt: 5, Sayı: 9, 2011, s. 213-243. <http://ataum.gazi.edu.tr/e107_files/sayi9/Mustafa_Arikan.pdf>

205 B. Gezen, E. Küçükkuru, *O Vasiyet Yerine Geldi*

<<http://haber.gazetevatan.com/o-vasiyet-yerine-geldi/372783/1/Haber>> (04.10.2012)

قول اردو ۳ آلاى ۵۷ ط ۲ ك ۶ صابعا
نامردى ادھم افندى
(۶ مایس ۱۳۳۱)

*Şehit öğretmenin Harp Mecmuasında (No:22 s.351) yayınlanan fotoğrafı.
Resmin altın Kolordu 3, Alay 57, Tabur 2, Bölük 6 Zabıt Namzedi Ethem Efendi
6 Mayıs 1331 (19 Mayıs 1915) yazmaktadır.*

Çanakkale'den annesine mektup gönderen başka bir öğretmen, mektubunda bir öğretmenin şehadet haberinin yankılarını şöyle anlatmıştır. ... *bu sabrı hocalarının ebediyete intikalini tebliğ ettiğim sınıf talebesi muhafaza edemediler ve yüzlerini sıraların üstüne yatırarak derin derin ağladılar. O günden itibaren bu muallim zabitin şerefli adı da diğerleri gibi kütüphanede şehit uzuvlar için açılan altın kitaba kayd olundu.* Arkadaşı için bunları anlatan öğretmen kendisi için de annesinden şunu istemiştir: ... *anneciğim, şayet bu siper içinde ebediyen kalır, geriye dönmezsem sana çok yalvarırım, benim için ağlama.*²⁰⁶

Her ne kadar çok sınırlı sayıda şehit öğretmenin kimliğine ulaşırsak da şurası bir gerçek ki hemen hemen hepsi benzer şeyleri yaşayarak şehit oldular. Her ne kadar farklı şehirlerden, kasabalardan ve köylerden gelmiş olsalar da geride bıraktıkları şey aynı idi. Onları aynı noktada birleştiren şey ise okul sıralarında yollarını gözleyen öğrencileriydi. Mekteplerde ilmin yanında yurt sevgisini aşıl原因 bu öğret-

206 Ömer Çakır, *Çanakkale'den Mektup Var*, T.C. Eceabat Kaymakamlığı (t.y.), s. 33.

menler yeri geldiğinde en büyük örneği teşkil etmek üzere kendilerini bu uğurda feda etmişlerdi. Artık onlar tarihi öğreten değil, bizzat tarihin kendisi olarak tarih içerisinde en şerefli sayfaları almışlardır.

Vekil Öğretmenler

Yukarıda satır aralarında da bahsedildiği gibi Mükellefiyet-i Askerîye Kanun Muvakkati gereğince öğretmenlerin de silahaltına alınması okullarda öğretmen açığına meydana getirmiştir. Maarif Nezareti askere giden öğretmenlerden oluşan açığı vekil öğretmenlerle doldurmaya çalışmıştır. Örneğin Muğla'nın 1915-1916 senesi teftişatına dair rapor incelendiğinde ... *Denizabad nahiyesi merkezi olan Yerkelik köyündeki iptidai binası harap olup... muallim muavini askere alındığından bir vekil ile idare olunmakta olduğu...*²⁰⁷ görülmektedir. Öte yandan askere alınan öğretmenlerin boş kalan dersleri, ya okul dışından getirilmiş vekil öğretmenler ile ya da okul içindeki diğer öğretmene görev vermek suretiyle doldurulmaya çalışılmıştır. Kabataş Sultanisi (Lisesi) Tarih Öğretmeni Zeki Bey'in askere alınmasından dolayı öğrencilerin dersten mahrum kalmamaları için okul öğretmenlerinden Mustafa Tevfik Bey vekâleten bu göreve atanmıştır. 5 Ekim 1915 tarihli belgede bu durum görülmektedir: *Kabataş Sultanisinin Tarih-i Umumi Muallimi Zeki Bey'in savaş hâli hasebiyle cihet-i askerîyece istihdam edilmekte olmasına binaen adı geçen in yarısı maaşla vekâleten mektep muallimlerinden Mustafa Tevfik Bey'in tayini münasip görüldüğünden ve talebenin dersten mahrum kalmamaları için adı geçen işe başlattırılmış olduğundan bahisle vekâletinin tasdiki mektep mezkûr müdüriyetinden bildirilmiş*²⁰⁸ tir.

Ancak bu uygulamanın da bazı sıkıntıları olmuştur. Şöyle ki askere giden öğretmenlerin iş yükünün okulda kalan öğretmenlerin üstüne kalması, bu öğretmenlerin olağandan daha fazla çaba sarf etmelerine yol açmıştır. Örneğin Ankara Sultanisi (Lisesi) müdür-i evvel vekili ve müdür-i sanisi aynı zamanda devre-i saniye Fransızca Muallimi Celal Bey, Ankara Maarif Müdürlüğüne verdiği dilekçesinde ... *asli görevimden fazla olarak durum gereğince askerde bulunan arkadaşlarımla vazifeleri de acizleri uhdesinde teveccüh etmek suretiyle ders yılı başlangıcından beri beş memur vazifesiyle geceli ve gündüzlü ders, inzibat ve idare-i umur-ı meşarda ve çeşitli görevlerde aralıksız meşgul olmak dolayısıyla kendimde bir müddetten beri şiddetle hissetmekte olduğum asab ve vücut yorgunluğu bütün hüsnü arzuma rağmen son günlerde bendelerini tamamıyla bitap ve hasta çalışamayacak bir hâle getirmiş olduğundan şiddetle muhtaç bulunduğum istirahat ve tedavimin temini zımında...*²⁰⁹ tatil talebinde bulunmuştur.

207 BOA MF HTF 4-7

208 BOA MF İMF 43-41

209 BOA MF TLY 447-15

Öğretmenlerin çoğunlukla askere gitmeleri başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Örneğin imtihan cetvelleri zamanında gönderilememiş²¹⁰, onların yerine gelen vekillerinde cetveller hakkında malumat eksikliği gecikmeyi devam ettirmiştir. Ankara Maarif Müdüriyetinin 14 Mart 1915 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda *Merkez ve ilçelerde altı sınıflı mekatib-i ibtidaiyesinin 1913-1914 sene-i dersiyesine ait olup 27 kıt'a olarak lef'en arz ve takdim kılınan imtihan umumi cetveli okul muallimlerinin seferberlik dolayısıyla silahaltına alınmasından ve yerlerine tayin olunan vekillerin de cetvel mezkûreye ait muamelatı şimdiye kadar ikmal edemediklerinden dolayı tehire uğradığı maruzdur*²¹¹ diyerek gecikmenin sebebini açıklamıştır.

Maarif Nezareti her ne kadar eğitim öğretim faaliyetlerinin devamı için vekil öğretmen istihdam etme yoluna gitse de bu kişilere verilen maaş ayrıca sıkıntı olmuştur. Çünkü vekil öğretmenlere verilen ücretin azlığından dolayı bir müddet sonra askere giden öğretmenin yerine vekil öğretmen bulmakta güçleşmiştir.

Vekil öğretmenlere verilecek ücret konusunda farklı uygulamalar gerçekleştirilmiş olsa da zamanla ücret konusu karara bağlanmıştır. Bu karara göre ... *silahaltına alınan memurine Ağustos 1914 sonuna kadar ihtiyaten silahaltına alınan memurlar gibi yalnız üçte bir maaş ödenmesi ve Eylül 1914 başından itibaren de 6 Eylül 1914 tarihli Kanun gereğince maaşlarının 300 kuruşa kadarının tam ve üst tarafının 3'te 1'inin verilmesi kararlaştırılmış...*²¹²tür. Bu karar gereğince Ağustos 1914'e kadar silahaltına alınan memurlar ki buna öğretmenler de dâhil, maaşlarının 3'te 1'ini, vekilleri ise geri kalan 3'te 2'sini alacaklardır. Eylül 1914'ten itibaren ise Kanun gereğince maaşlarının 300 kuruşa kadar olan kısmının tamamını ve geri kalan kısmının 3'te 1'ini alacaklardır ki bu maaş politikası, vekil öğretmen çalıştırılmasına engel olacaktır. Çünkü böylelikle vekil öğretmenlere verilen maaş, bu görevi yapan kişilere az gelecektir.

İlk kanuna yani 1914 yılının Ağustos'una kadar geçerli olan maaş politikasına göre Galatasaray Lisesinden ... *silahaltına alınan beden eğitimi muallimi Abdurrahman Efendi'nin yerine iş bu derse mahsus olan 500 kuruş maaşın 3'te 2'siyle Kuleli Mekteb-i İdadi Askerisi Beden Eğitimi Muallimi Yüzbaşı Şükrü Bey'in vekâleten tayini Nezaretçe münasip görülmüş...*²¹³tür. Bu belgeye göre askere giden öğretmen maaşının 3'te 1'ini alacak, onun yerine gelen vekili ise maaşın 3'te 2'sini alacaktır.

Eylül sonrasında ise örneğin Kasım 1914'te askere alınan Mustafa Lütfü Efendi'ye 6 Eylül 1914 tarihli Kanun gereğince maaşının 300 kuruşa kadar tamamı

210 BOA MF İBT 536-50/1

211 BOA MF İBT 536-50/2

212 BOA MF MKT 1211-41

213 BOA MF ALY 78-29

ve geri kalanın 3'te 1'inin verilmesi istenmiştir. Maarif Nezareti İzmit Maarif Müdürlüğüne gönderdiği yazıda *Taraklı muallimi Mustafa Lütfü Efendi'nin imzasıyla verilen dilekçede seferberlik dolayısıyla 23 Kasım 1914 tarihinden beri hizmet-i askeriyesini ifa etmekte bulunmasına binaen maaşının yarım olarak ödendiği ve hâlbuki kendisinin efrad-ı ihtiyattan bulunmasına mebni kanunen maaşının 300 kuruş tam ve üst tarafının 3'te 1 olarak verilmesi gerekeceği beyanıyla yanlışlığın düzeltilmesi istirham olunmuştur. Silahaltına alınan memur maaşının ödenmesi hakkında ki 6 Eylül 1914 tarihli Kanun Muvakkati'nin ikinci maddesine göre mumaileyhin görüldüğünden gerekli muamelenin²¹⁴ yapılması istenmiştir.*

Bu maaş politikası sonucu bahsedildiği gibi az maaşlı vekil öğretmenliği yapacak insan gücü bulma konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Şöyle ki ... *asker olan muallimlerin yerine elli ve nihayet yüz kuruştan ibaret olan vekâlet maaşıyla muallim bulunamadığı ve muittlerden biri silahaltına alındığından yerine de vekil bulunmadığından mektebin hâl-i hazırda yalnız bir muitt ile idare edilmekte olduğu...*²¹⁵ yönünde dilekçeler Nezarete gönderilmiştir.

Vekil öğretmenliğe başlayanların ise bir müddet sonra maaş azlığından dolayı istifa ettikleri yapılan teftişlerden anlaşılmıştır. Müfettiş Mehmet Haluk, Mercan Sultanisi (Lisesini) teftiş ettiği ... *altıncı sınıf Lisan-i Osmani Muallimi Fehmi Efendi'nin askerde bulunması hasebiyle yerine vekâleten tayin edilmiş olan Muallim Nihat Efendi, maaşının azlığından dolayı vekâletten istifa ettiğini telgraf ile müdüriyete bildirdiğinden mezkûr dersin açık kaldığı... ve kısm-ı iptidai birinci, ikinci sınıfların muallimlerinin askerde bulunması ve mezkûr muallimliklere şimdiye kadar vekil bulunamaması ve vekâlet maaşlarının az olmasından ileri geldiği...*²¹⁶ni belirtmiştir.

Öğretmen açığının kapatılması için vekil öğretmen seçeneğinin yetersiz kalması yeni uygulamaları beraberinde getirmiştir. *Seferberlik ilanı üzerine okul muallimleri dahi vazife-i askeriyelerini ifaya davet olunduklarından mualliminin miktarı pek ziyade azalarak boş kalan eğitim hizmetlerine mükellefiyet haricinde kalan emekli ile askerliğe elverişli olmayanlardan ve 1894 ve 1895 ve 1896 tarih doğumlu mektep mezunlarından asaleten veya vekâleten tedarik edilen kişilere verilerek şimdiye kadar eğitimin olabildiği kadar sekteden korunmasına çalışılmıştır.*²¹⁷ Buradan hareketle öğretmen açığının kapatılmasında emekli olmuş personelden ve askerliğe elverişli olmayan kişilerden de faydalandığı anlaşılmaktadır.

214 BOA MF İBT 536-61

215 BOA MF HTF 2-5

216 BOA MF HTF 2-8

217 BOA MF MKT 1207-38/2

Ancak bunun öncesinde emekliliği gelmiş olanlar eğitim hizmetlerinde elverişli olamayacakları gerekçesi ile emekliliğe sevk edilmişlerdi ... *İptida-i Muallim Sabıkı Salih Efendi'nin bundan böyle hizmet-i talimiye de istihdamından istifade edilemeyeceği beyanıyla emekli edilmesi ve mumaileyhin müddeti hizmeti 20 seneye geçmiş bulunduğu tetkik neticesinde anlaşılmasından dolayı emekliliğe sevki uygun görülmüştür.*²¹⁸

Fakat ... *sonradan 1894 ve 1895 doğum tarihi senesinde bulunan efradın celp olunmasından ve bu kere 1896 doğum tarihli olanların da davet edilmesinden dolayı artık muallim bulmak imkânı kalmayarak şimdiye kadar açık bulundurulabilmiş okullarında kapanmasına mecburiyet elvereceği kanaati hasıl olmuştur...*²¹⁹ Bu durum yani değişen şartlar, emekli personelin yeniden göreve çağırılmasına sebebiyet vermiştir.

Bu uygulamanın da yetersiz kaldığı görülünce orduda yaraları veya özürleri sebebiyle istihdamlarına imkân kalmamış kişilere görev verilmeye başlanmıştır. Bu uygulamanın sebeplerinden bir diğeri de bu kişilerin yeteneklerine uygun işlerde çalışmaya devam ederek hayatlarına devam ettirebilmelerini sağlayabilmektir. Bab-ı Ali Sadaret Dairesinden Maarif Nezaretine gönderilen 3-6 Kasım 1915 tarihli emirde *muharebelerde hafif surette yaralanarak yaraları iyileşmiş ve fakat bıraktığı izler ve engelli uzuv sebebiyle gelecekte orduda istihdamlarına imkân kalmamış olan subayların merkez ve taşrada hükümet dairelerinde ve diğer kurumlarda herhangi sebeple açılıp yerine diğeri alınmak gereken memuriyetlere dışarıdan kimse kabul olunmayarak yerleştirilmeleri suretiyle rahat yaşamalarını sağlama hakkında Harbiye Nezareti Celilesinden gelen tezkere Meclis-i Vükelada okunduktan sonra subayların ehliyetlerine göre dairelerde istihdamları uygun görülerek bütün dairelere tebliğ-i keyfiyet edilmiş olmakla gereğinin yapılması*²²⁰ istenmiştir.

Maarif Nezareti, gelen yazı üzerine kendisine bağlı kurumlara 18 Kasım 1915 tarihinde gönderdiği yazıda ... *muharebelerde hafif suretle yaralanarak yaraları iyileşmiş ve fakat bıraktığı izler ve engelli uzuv sebebiyle gelecekte orduda istihdamlarına imkân kalmamış olan zabitanın merkez ve taşra hükümet dairelerinde ve diğer kurumlarda herhangi sebeple açılıp yerine diğeri alınmak gereken memuriyetlere dışarıdan kimse kabul olunmayarak yerleştirilmeleri suretiyle hayatlarını devam ettirebilme hakkında Harbiye Nezareti Celilesinden gelen tezkere Meclis-i Vükelada okunduktan sonra zabitan mumaileyhimin ehliyetlerine göre dairelerde istihdamları uygun görülerek bütün dairelere tebliğ edilmiş olduğu beyanı ile Nezaretçe de gere-*

218 BOA MF İBT 536-10

219 BOA MF MKT 1207-38/2

220 BOA MF MKT 1213-20/1

ğinin yapılması 3 Kasım 1915 tarihinde gelen ve 78 numaralı tezkerede emredilmiş olmakla boş durumda subayların gereğince tayinleri ve bu duruma itina olunması lüzumunu tamamen tebliğ...²²¹ etmiştir.

Örneğin ... emekli subay olup *Toptaş ve Beşiktaş Rüştiyeleri resim muallimliklerinde ücretle çalışmakta iken bu kere seferberlik dolayısıyla silahaltına alınmış ve Süleymaniye'de oturan Sabri Bey, Efrad-ı Sıhhiye Depo Taburu kumandanlığına tayin kılınmış ise de vazifesi okulda çalışmaya mâni olmadığı ve keyfiyetin devamı...²²² yani öğretmenliğe devam etmesi uygun görülmüştür. Bu yazıdan askerlikten emekli olmuş Sabri Bey'in resim öğretmenliğinde istihdam edildiği dolayısıyla söz konusu emrin uygulandığı anlaşılmaktadır.*

Savaş hâli en çok merkeze uzak yerler olan köy okullarını etkilemiştir. Köy öğretmenlerinin de askere alınmasından dolayı köylerde eğitim, köy imamlarına kalmıştır. Örneğin Eskişehir sancağının 1915-1916 senesine ait ilkokul müfettişlerinin verdiği rapor incelendiğinde ...*kariyesi (köyü) mektebinin muallimi silahaltına alındığından köy imamının eski usul üzere ders vermekte olduğu ve Kavak köylerinde muntazam mektepler olduğu ve muallimleri silahaltına alındığından köy imamları ile...*²²³ eğitimin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak öğretmenlerin silah altına alınması, eğitim-öğretim faaliyetlerinin bu işe ehliyetli olmayan kişiler tarafından yürütülmeye çalışılması veya bazı noktalarda eğitim faaliyetlerinin tamamen durması sonucunda, eğitim-öğretim faaliyetleri 1915 yılında istenilen nitelikte yürütülememiştir.

Yabancı Öğretmenler

Bu başlıkta bulunan öğretmenlere iki noktada değinilecektir. Şöyle ki Osmanlı vatandaşı olup da savaş çıktığında yurt dışında bulunan öğretmenler ve savaş çıktığında Osmanlı vatandaşı olmayıp da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan öğretmenler.

I. Dünya Savaşı başladığında Avrupa'da bulunan öğretmenler savaş hâli dolayısıyla vazifelerine zamanında dönememiştir. Örneğin *Mercan Sultanisi 800 kuruş maaşla ikinci muidliğe tayin buyrulmuş olan Meradiyan Efendi mektebimiz açıldığı hâlde henüz ispat-ı vücut etmemiştir (gelmemiştir). İdaresine müracaat edilerek kendisinin İstanbul'da olmayıp Paris'e gitmiş olduğu anlaşılmıştır. Savaş hâli dolayısıyla yakın vakitte dönüp işe başlayamayacağı aşikârdır...*²²⁴ Başka bir örnekte İstanbul

221 BOA MF MKT 1213-18

222 BOA MF İMF 43-5

223 BOA MF HTF 4-105

224 BOA MF İMF 43-30

İnas (kız) Sultanisinde (Lisesinde) yaşanmıştır. *İstanbul İnas (kız) Sultanisi Dikiş Muallimesi Mernaviyans Hanım tatilde Avrupa'ya gidip hâlâ dönmediği gibi ne zaman geleceği de bilinmediğinden ve uzun müddet öğrencilerin bu dersten mahrumiyeti mağduriyetlerine sebep olacağından adı geçen dönüşüne kadar münasip bir vekilenin gönderilmesine müsaade buyrulması...*²²⁵ istenmiştir. Ancak 15 Mart 1915 tarihinde dönebilen öğretmen, Bakanlığa verdiği dilekçede buna sebep olarak ... *hâlâ Bezm-i Âlem Valide Sultanisi namıyla adlandırılan İstanbul İnas (kız) Sultanisi (lisesi) dikiş ve biçki muallimeliğinde bulunmakta iken tatil günlerinden faydalanarak Belçika'da bulunan biraderimi ziyaret etmeye gitmiş isem de Harb-i Umumi'nin çıkması hasebiyle şimdiye kadar İstanbul'a dönemedim...*²²⁶ demiştir.

Bu başlıktaki değineceğimiz diğer konu bahsedildiği gibi Osmanlı vatandaşı olmayıp da savaş hâli sürecinde Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde bulunan öğretmenlerdir. Maarif Nezareti Maliye Nezareti'nden aldığı emir gereği yayınladığı genelge ile ülkede çalışan ve savaşta olduğumuz ülkelerin vatandaşı olan memur ve öğretmenlerden lüzumlu olmayanların işlerine son verilmesini istemiştir. 18 Ocak 1915 tarihli yazıda *Düvel-i muhasıma (düşman devletler) ve müttelikleri vatandaşlarının duyun-ı umumiye, reji idaresi ve bunun gibi resmi daireler ile hükümet-i seniyyenin alâkadar bulunduğu müessesat-ı nafia (bayındırlık kurumları) ve şirketlerde hizmet etmeleri hoş karşılanmayacağından bunların durum dolayısıyla memuriyetlerinde devam edilmelerine hükümet-i seniyyece lüzum görüleceklerden başkasının mensup oldukları idarelerden katiyen hesapları kesilerek memuriyetlerinden tard ve ihraçları (çıkarılmaları) gerekli görüldüğünden gereğinin süratle icrası*²²⁷ istenmiştir.

Bunun yanı sıra savaş dolayısıyla ülkelerine gitmiş olan yabancı öğretmenler istifa etmiş kabul edilmişlerdir. Memuriyetlerine ihtiyaç görülenlere ise yukarıda da belirtildiği üzere çalışma izni verilmiş ve memuriyetlerine devam ettirilmişlerdir. Örneğin Meclis-i Vükelanın, Maarif Nezaretinin 23 Aralık 1914 tarihli tezkeresi hakkında verdiği karara baktığımızda *Mezkûr tezkerede sorulduğu üzere Galatasaray Sultanisi (Lisesi) ecnebi (yabancı) muallimlerinden olup savaş hâl dolayısıyla memleketlerine gideceklerinden dolayı istifa etmiş kabul edileceklerden başka şimdiye kadar Fransa vatandaşı olarak mektepte bulunan mualliminden tarih ve Edebiyat-ı Fransiye Muallimi Mösyö Şoze'nin dahi örnekleri gibi memuriyetinin devamı uygun görüldüğü*²²⁸ anlaşılmaktadır.

225 BOA MF TLY 447-67/1

226 BOA MF TLY 447-67/2

227 BOA MF İST 15-69

228 BOA MV 195-99

Bu karardan savaş hâlinde bulunulsa dahi²²⁹ eğitimin aksamaması için bazı yabancı uyruklu öğretmenlerin çalışmalarına devam etmeleri için müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Bu karar zor şartlarda dahi imkânlar ölçüsünde eğitimin zarar görmemesi için çalışıldığının kanıtı olmuştur. Diğer bir örnekte ... *Galatasaray Sultanisi yabancı uyruklu muallimlerinden olup savaş hâli dolayısıyla memleketlerine gittiklerinden dolayı istifa etmiş kabul edilenlerden başka mektep mezkûr muallimliklerinde bulunan Fransa şubesinde Mösyö Bilanşön Kopet, Lamir Lapeye, Ruchal Turn'un eğitimin sekteden (aksaklıktan) korunması için memuriyetlerinin devamı uygun görülmüş...*²³⁰tür.

Bu öğretmenler için Maarif Nezareti İstanbul Emniyet Müdürlüğüne 20 Mayıs 1915 tarihinde ... *Galatasaray Sultanisi (lisesi) ecnebi (yabancı) muallimlerinden olup savaş hâli dolayısıyla memleketlerine gittiklerinden dolayı istifa etmiş addolunanlardan başka Fransa tebaasından olan ve ilişikteki pusulada isimleri yazılı bulunan mekteb-i mezkûr muallimlerinin ayrılarak eğitimin sekteden (aksaklıktan) korunması için memuriyetlerinin devamı Meclis-i Vükelaca uygun görülmüş ve adı geçenlere mektep mezkûr idaresince birer vesika verilmiş olmasına binaen şehrimizde bulunan yabancılar hakkında zaptiyece icra kılınmakta olan takibattan adı geçenlerin istisna edilmeleri hususunda tarafınıza yazısı mektep mezkûr müdürlüğünden bildirilmiş olmakla...*²³¹ şeklinde bir yazı göndererek polis takibinden kurtararak çalışma şartlarını iyileştirmeye çalışmıştır.

Bunun yanı sıra bazı ecnebi öğretmenlerin memuriyetlerinden azledildikleri de anlaşılmaktadır. Örneğin Orduyu Hümayun Başkumandanlık Vekâleti tarafından 7 Eylül 1915 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda ordu, ... *okullara tayinleri seferberlik ilanından sonraya tesadüf eden ve Harbiye Nezareti hukuk müşavirliğinde mahfuz bulunan 17 Aralık 1914 tarihli Meclis-i Vükelanın kararına binaen çalışmalarında mahzur görülmüş muallimler miyanında yalnız taksim Rum Fransız Lisesi eski muallimlerinden Mösyö Lögaf ile Rusya Fransız Lisesi Eski Müdürü Mösyö Büve'nin isimleri yazılı ve diğer ... Hakkında bir emre tesadüf edilmediğinden hakkında bir karar olmadığı takdirde bunun ve emsalinin memuriyetlerinden azillerini...*²³² istemiştir. Buna cevaben Maarif Nezareti 13 Eylül 1915 tarihinde verdiği cevapta ... *Galatasaray Sultanisi Mektebi tedrisatının (eğitiminin) sekteden (aksaklıklardan) korunması için memuriyetlerinin devamı Meclis-i Vükelaca görü-*

229 Fransa bunların başında gelmektedir. Her ne kadar o tarihte Çanakkale'de aktif olarak savaş başlamamış ise de 18 Mart günü Fransızlara ait Bouvet Zırhlısı, Çanakkale Boğazı'nda batacak ve kara muharebelerinde 1915 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Kerevizdere'de Fransızlarla oldukça kanlı muharebeler yaşanacaktır.

230 BOA MV 195-41

231 BOA MF ALY 80-1

232 BOA MF ALY 82-93/1

şüldüğüne dair olan 15 Aralık 1914 tarih ve 324408/157 numaralı tezkere-i samiyede Büve'nin ismi de yazılı bulunmuş olduğu dosyanın tetkikinden anlaşılmış...²³³ olduğunu belirterek azledilmeyeceğini vurgulamıştır.

Öğretmelerin Silahaltına Alınmasından Sonra Sınavların İcrası

Öğretmenlerin askere alımlarının devam etmesi, birkaç celp döneminin aynı anda silahaltına çağrılması, askerî mükellefiyet yaşının 50'ye çıkarılması, okulları öğretmensizlik karşısında yaşadığı sorunlara karşılık yeni çözümler bulmaya itmiştir. Şöyle ki ... *savaş zamanı gerekliliklerinden olarak bazı lise muallimlerinin silahaltına alınmasından ve diğer bazı sebeplerden dolayı bu sene imtihan-ı umumilerinin belirtilen zamandan önce icrasına müsaade olunması...*²³⁴ bazı Maarif Müdüriyetlerince talep edilmiştir. Fakat ... *Mekatib-i Sultaniye Talimatnamesi'nin 111. maddesinde derslere Eylülün birinci günü başlanarak imtihan müddeti hariç olmak üzere eğitime dokuz ay devam olunacağı ve 81 maddesinde de sözlü imtihanlara eğitim süresinin bitiminden beş gün sonra başlanılarak nihayet dört hafta zarfında sona erdirileceği açıkça belirtilmiş olmasına ve müfredat programı gereğince söz konusu dersler dokuz ay tedrisat (eğitim) icrası suretiyle taksim edildiği hâlde zaten geç başlanılmış olan bu sene eğitiminin bir de belirtilen müddetten evvel imtihan icrasıyla neticesiz kalmasına izin verilmesi talimat ve müfredat programı ile temin edilen maksadın münhal (boş) bulunmasına...*²³⁵ sebebiyet vereceğinden bu talep reddedilmiş ve askere giden öğretmenlerinin derslerinin vekil öğretmenlerle belirtilen süreye kadar icra edilmesi istenmiştir. Bu konuda Trabzon Vilayeti Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi 16 Mayıs 1915 tarihli ve 6/103 numaralı kararnamesinde ... *savaş hâlinin zorlamasıyla bütün okulların vaktinde açılmadığı gibi mezkûr Darülmuallimin de ders yılı başlangıcından 39 gün sonra açılarak eğitime başlayabilmiş ise de taşra ahalisinden olan çoğu öğrencinin toplanması içinde hayli zaman kaybolmakla beraber mükellefiyet yaşına dâhil olup seferberlik hasebiyle silahaltına davet ve sonradan terhis edilen bir kısım talebesi de pek geç eğitime iştirak eylemişlerdir...*²³⁶ diyerek okulların geç açıldığını, bununla beraber öğrencilerden bazılarının da askerlik dolayısıyla okula geç başladıklarını belirtmiştir. Devamında ise şehrin Rus donanması tarafından bombalandığından²³⁷ ve dolayısı ile okulun 8 Şubat 1915 tatil edildiğini vurgulayarak ... *sınavların icrası hakkında cereyan eden müzakerede dahi bilumum mekatiplerdeki muallimlerin çoğunluğu umumi seferberlik hasebiyle*

233 BOA MF ALY 82-93/2

234 BOA MF TLY 446-18

235 BOA MF TLY 446-18

236 BOA MF İBT 524-23/1

237 Bu bombardıman esnasında vazifeleri başında öğretmenler şehit olmuştur.

Ayrıntılı bilgi için bkz BOA MF İBT 536-47

silahaltına alındığından yerlerine kısmen vekiller tayin edilerek bunlar vasıtasıyla eğitime devam olunmuş ise de gerek hastalık gerek bombardıman ve sair zorlayıcı sebepler dolayısıyla okullarda genellikle eğitimin pek noksan bir surette cereyan ettiği ve gerçekleşen eğitim süresinin olması gereken müddetin yarısıyla bile denk olmadığı anlaşıldığından okullarda imtihanlarının dahi Darülmualliminler de olduğu gibi programlarının tamamlanmasına kadar tehiri hususu ortaya konulmuş ve ancak bu surette öğrencilerin eğitimlerini tamamlamalarının başarılabilmesinin mümkün olabileceği düşünülmüş ise de okullarda mualliminin büyük çoğunluğu silahaltına alınmış olduklarından ve yerlerine kanundaki şartlara sahip muallim bulunamadığından tayin edilen vekillerin dahi hemen onda dokuzu talim ve terbiyeye yeterli olmayan köy imamlarından ve ehil olmayan mektep talebelerinden ibaret bulunmasına binaen tedrisat (eğitim) ne kadar devam ederse etsin bu gibi muallimlerle istenilen faydanın temini mümkün olamayacağından başka, muharebe dolayısıyla çocukların velilerinin tamamen askerlikle muvazaf tutulduklarından talebenin cümlesi lüzum-ı iâşe ve ...le gibi zorunlu ihtiyaçlarını tedarik ve temin ile uğraşmakta olduklarından²³⁸ eğitimin program gereğince tamamlanması için imtihan müddetlerinin sınırlandırılması hâlinde bile hiçbir faide temin edilemeyeceği cihetle imtihan-ı umumiler hakkında icabından sonra konuşulmak üzere bilumum ilkokulların mayıs on beşinde imtihansız tatili ve gelecek sene eylül başlangıcında hemen açılarak program üzere eğitime başlanması lüzumu tensip kılınmış olmağla keyfiyetin Maarif Müdüriyetinden bilumum okul müdür ve muallimlerine tamimen tebliğat icrası ve Maarif Nezareti Celilesine de yazıyla bildirilmesi hususuna müsaade...²³⁹ buyrulmasını istemiştir. Maarif Nezareti 12 Haziran 1915 tarihinde gönderdiği cevap ile ... ilkokulların imtihansız tatili ile eylülün birinci günü eğitime başlanması hakkındaki Vilayet Tedrisat-ı İptidaiye Meclisinin kararı uygun görülmüş...²⁴⁰tür. Böylelikle Trabzon'da Maarif Meclisinin gerekçeleri doğrultusunda okullar eylülün birinde açılmak üzere sınavsız tatil edilmiştir.

Okullarda sınavların icrası konusunda öğretmen sıkıntısı hat safhaya ulaşınca ... *Mükellefiyet-i Askerîye Kanun Muvakkati'nin 42. ve 147. maddeleriyle sonradan yayınlanan kanun muvakkat gereğince yedek subay adayı olmak üzere bu kere Mekteb-i Harbiyeye sevk edilecekler miyanında bulunan mektep muallimleriyle müdavimlerinin imtihanların bitiminden sonra sevk olunmak üzere derdest başlamış*

238 Aynı durumu Çanakkale ile ilgili müfettiş raporunda da görmekteyiz. Öğrenciler babaları askerde olduklarından dolayı evlerinin geçimlerini sağlamak için çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu yüzden okullarına devam edememişler veya geç başlamak zorunda kalmışlardır. Geçim derdi, eğitim-öğretimin önündeki engellerden biri olmuştur.

239 BOA MF İBT 524-23/2

240 BOA MF İBT 524-23/5

olan bu sene gibi imtihan-i umumileri sonunca kadar tecilleri...²⁴¹ uygun görülmüştür. Bu tecil kararı uygun görüldükten sonra kolordulara tebliğ edilmiştir. Fakat öğretmenlerden bir kısmının tebligattan ... *evvel sevk edildiği ve hâlâ Mekteb-i Harbiye ve talimgâhta buldukları anlaşılmalı olduğundan mektepleri imtihanlarında bulunabilmeleri ve eğitim emeklerinin karşılığını elde edebilmeleri için 2-3 gün zarfında mahallerine gidebilmesi mümkün olan mektep müdür ve muallimleri ile müdaviminin (öğrencilerinin) geliş ve gidiş masrafı kendilerine ait olmak üzere iadesi ve bundan sonraki devre-i tahsiliyeye terkleri münasip görülmüştür...*²⁴² denilerek İhtiyat Zabıt Namzetleri Talimgâhı Kumandanlığından bu kararın uygunluğu konusunda görüşü sorulmuştur. Bunun üzerine adı geçen Kumandanlık tarafından ... *Galata Sultanisi Müdüriyetine Talimgâh Muavini Binbaşı Nihat Bey gönderilerek bu imtihan müddetinin ne kadar devam edeceği sorulmuş ve cevaben altı hafta süreceği cevap alınmış idi. Bilahare Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi Tedrisat-ı Taliye Müdürü Hayri Bey, Talimgâha müracaat ederek iki ay sürecek olan imtihan müddeti zarfında mekatib muallimin ve müdaviminin tecilini talep etmesi üzerine genellikle ihtiyat zabıt namzetlerinin (yedek subay adaylarının) en fazla dört aya yakın bir zamanda üç devrelik talim ve terbiyelerini tamamlayarak kıtaata sevk olundukları cihetle imtihan için tecilleri talep olunan müddetin talim süresinin yarısından fazla olması ve talimgâh müdaviminin çeşitli talimlerde bulunanların hemen yarısına yakın bir miktarının okul müdaviminden bulunması hasebiyle tecil-i hizmetleri kabul edildiği takdirde bütün tertibat ve teşkilatımızı alt üst ederek pek büyük müşkülata sebep olacağından ve meselenin ehemmiyeti sebebiyle mekatib muallimin ve müdaviminin mutlaka tecil-i hizmetleri lazım ise Harbiye ve Maarif-i Umumiye Nezareti Celileleri ...de meselenin görüşülmesi ile imtihan müddetinin ileri bir tarihe alınması bildirilmiş ve cevaben mumaileyh Hüsnü Bey tarafından imtihan müddetinin ileri alınmayacağı söylenilmiş idi. Ki şu hâlde sebep olacağı büyük sıkıntı tehir ... iki ay müddetle bütün mekatib muallimin ve müdaviminin tecil-i hizmetleri muvaffak olamayacağı...²⁴³ cevabı verilmiştir.*

Her ne kadar İhtiyat Zabıt Namzetleri Talimgâhı Kumandanlığı söz konusu kişilerinin tecillerinin çok büyük sıkıntıya sebebiyet vereceği görüşü dolayısıyla tecil kararının uygun olmayacağını belirtmişse de Harbiye Nezareti tecil kararını vermiş ve kolordulara emri göndermiştir. Harbiye Nezareti 22 Nisan 1915 tarihinde Maarif Nezaretine bu kararını yazıyla bildirmiştir. ... *Mekatib-i Harbiyede ihtiyat zabıt namzedi (yedek subay adayı) olmak üzere talim ve terbiye-i askerîye görmekte bulunan mektep muallimleriyle müdaviminin mensup oldukları mekteple-*

241 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-12.

242 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-16.

243 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-16a.

rin imtihan-ı umumilerinde bulunmak üzere üç günde mahallerine gidebileceklerin terhisleri...²⁴⁴ uygun görülmüştür.

Kolordulara gönderilen tecil kararı üzerine Çanakkale'de savaşmakta olan 3. Kolordu tarafından Harbiye Nezaretine bir telgraf gönderilerek ... *60 nefer emrin (tecil kararının) gelmesinden evvel yani nisan başında tamamen sevk edilmiş olduğundan bunlar miyanında mevcut mektep muallim ve müdavimleri terhis olunacaksa yerlerine diğerleri sevk edilmeli...*²⁴⁵ diyerek bu karar sonrasında askerî noktada yaşanabilecek sıkıntılara değinmiştir.

Maarif Nezareti 9 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Nezaretine bir yazı daha göndererek okullarda en az öğretmenler kadar çalışan müdirlerin de (öğretmen yardımcıları) askerlik hizmetlerinin tecil edilmesini istemiştir. ... *Mükellefiyet-i Askerîye Kanun Muvakkati'nin 42. ve 147. maddeleriyle sonradan yayınlanan Geçici Kanun gereğince ihtiyat zabıt namzedi olmak üzere bu kere askerî kıtalara sevk edilecekler miyanında bulunan mektep muallim ve müdavimlerinin imtihan-ı umumilerin sonuna kadar tecil-i sevkleri tensip buyrulmuş ise de kararın, okulların iç işlerinde idare ve düzeni sağlamak vazifesiyle mükellef olan ve hizmetleri itibarıyla muallimler kadar öneme sahip bulunan müdirleri de (öğretmen yardımcılarını da) kapsamı ve onların dahi imtihan-ı umumilerin sonuna kadar sevk ve tecil...*²⁴⁶ edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti 13 Mayıs 1915'te gönderdiği cevapta ... *müdirlerin mektep muallimin ve müdavimi gibi sevklerinin imtihanlarının sonuna bağlı ve tehiri Fatih ve Selimiye Asker Alma Başkanlıklarına yazılmış...*²⁴⁷ olduğunu söylemiştir.

Sonuç olarak Maarif Nezareti eğitimden beklenen ve istenilen faydanın elde edilebilmesi ve eğitim uğruna verilen emeklerin zayi olmaması için öğretmenlerin, öğretmen yardımcılarının ve öğrencilerin genel imtihanlardan sonra silahaltına alınmaları kararını Harbiye Nezaretine kabul ettirmiştir.

Öğretmenlerin Bağışları

Öğretmenler bedenlen yaptıkları görevlerin yanı sıra öğrenciler gibi Kızılaya maddi destekte bulunmuşlardır. Örneğin Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) "Eser-i Hamiyet (Yüce Gönüllük Örneği)" başlığı ile 25 Eylül 1915 tarihinde gazetelere gönderdiği yazıda ... *Beşiktaş'ta Barbaros Numune Mektebi Müdürü Muallim Ahmet Halit Bey tarafından Hilal-i Ahmere teberruan (bağışlanarak) 45 lira*

244 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-20.

245 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-17.

246 ATASE, Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-37.

247 BOA MF ALY 80-60/2

*verilmiş olmağla bu takdire değer cömertlik ve hamiyet örnek olmak üzere ilan...*²⁴⁸ olunmasını istemiştir. Vefa Lisesi Müdürü Akil Bey tarafından 23 Mayıs 1915 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderilen yazıda *...müdafaa-i vatan uğrunda yaralanan asker kardeşlerimizin emr-i tedavilerine medar olacak bir muavenet-i naçize olmak üzere mektebimiz heyet-i idare ve talimiyesi tarafından ita edilen 580...*²⁴⁹ kuruşun kabulünü istemiştir.

Vefa Mekteb-i Sultanisi Heyet-i İdare ve Talimiyesi tarafından
Hilal-i Ahmere ita edilen iane (yardım) cetvelidir²⁵⁰

Esami (İsimler)	Para	Kuruş
Mektep Müdürü Âkil Bey		50
Ulum-ı Diniyye Muallimi Abdullah Efendi		50
Edebiyat Muallimi Necmi Bey		55
Tarih Muallimi Rıza Bey		40
Hikmet Muallimi Nafiz Bey		30
Kimya Muallimi Rıza Bey		30
Coğrafya Muallimi Selim Bey		30
Fransızca Muallimi ... Bey		25
Türkçe Muallimi Alaeddin Bey		25
Hesap Muallimi Fuat Bey		25
Hendese Muallimi Süleyman Şevket Bey		25
Türkçe Muallimi İhsan Bey		20
Terbiye-i Bedeniyye Muallimi İsmail Hakkı Bey		20
Riyaziye Muallim Vekili Galip Bey		20
Usul-ı Defterî Muallimi ... Efendi		20
İngilizce Muallimi ... Efendi		20
Muit Ali Nihat Efendi		20
Muit-i Sani ... Efendi		10
Farisi Muallimi Yusuf Efendi		10
Muit Necip Efendi		10
Ser-Hademe İsmail Ağa		5
Muit Hüsamettin Bey		20
İptidai Muallim-i Evveli Şevki Bey		20

248 Kızılay Arşivi 193-257

249 Kızılay Arşivi 313-70

250 Kızılay Arşivi 313-70/1

Toplumun her kesiminde duyarlılığın had safhaya ulaştığı dönemde öğretmenler de hassasiyetlerini göstermişlerdir. Binlerce yaralı askerın İstanbul'da halkın gözü önünde tedavi olması, bu duyarlılığı en yüksek noktaya çıkaran etmen olmuştur. Çünkü halk savaşın gerçek yüzünü yaralı taşıyan gemilerin İstanbul'a gelmesi ile tanımıştır. Toplumda saygın bir yer edinen öğretmenlerin bu tür davranışlarda bulunarak topluma bir kez daha örnek olması, toplumun verdiği değeri hak ettiğinin bir göstergesi olarak tarihteki yerini almıştır.

Askerlik Harici Görevlerle Cepheye Giden Öğretmenler

Öğretmenlerin Çanakkale kahramanları için yaptıklarının bunlarla sınırlı olmadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. İhtiyat zabiti (yedek subay) veya doktor gibi çeşitli görevlerle cepheye giden öğretmenlerin yanı sıra farklı alanlarda çalışmak üzere de cepheye gittikleri görülmektedir. Bu eserin hazırlanma amaçlarından da biri olarak *saha-i harplerde büyük bir duygu ile çarpışan askerlerimizin bu fedakârlıklarını hafıza-i millette ebediyen yaşatmak ve yeni nesli bu hislerle büyütmek* amacıyla öğretmenlerin cepheye gittikleri bilinmektedir.

Maarif Nezareti, İstanbul Maarif Müdüriyetine 5 Temmuz 1915 tarihinde gönderdiği yazıda ... *saha-i harplerde büyük bir duygu ile çarpışan askerlerimizin bu fedakârlıklarını hafıza-i millette ebediyen yaşatmak ve yeni nesli bu hislerle büyütmek için bir alanda mütehasıs (uzman) erbab-ı kalem ve sanattan oluşan bir heyetin daha yakından ilham almak üzere harp sahalarında dolaşmaları ve gözlemlerinden sonra ve yayınlanması kararlaştırılan Harp Edebî Risalesi'ne derç ve tasviri tensip edildiğinden bahisle irade-i behiyyeleri müfettişlerinden Nazmi Ziya Bey'in²⁵¹ Hazine'nin 27. Cumartesi (10 Temmuz) gününden itibaren nihayet on beş gün müddetle Çanakkale Cephe-i Harbi'nde dolaşmasına müsaade verilmesi Başkumandanlık Vekâleti Celilesinden işar kılınmış ve işar-ı vaki Nezaretçe de uygun görülmuş olmağ- la o müddet için adı geçene izin verilerek Başkumandanlığa lüzum-ı müracaatının kendisine...²⁵² tebliğ edilmesini istemiştir.*

251 Ressam Nazmi Ziya Bey, "İstanbul Edebiyat Heyeti" veya "Heyet-i Edebiye" olarak adlandırılan grupla beraber Çanakkale Cephesi'ne gidiş-dönüş günleri hariç on gün süren bir ziyaret gerçekleştirir. Heyet dönüşten sonra edebî eserler kâleme almış ve bu eserler dönemin gazetelerinde de yer almıştır. Aynı şekilde bu heyetin Çanakkale'yi ziyaretleri esnasında çekilen resimleri dönemin gazetelerinde yer almıştır. Ömer Çakır, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

252 BOA MF MKT 1210-28/2

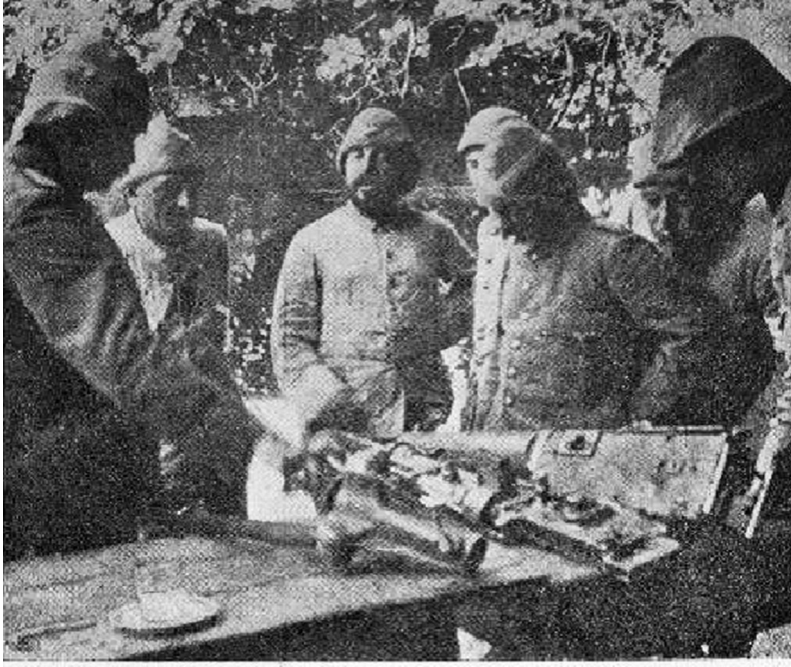
استانبول هېيت اديبى سىر البحرده سىر ايجنره

İstanbul Heyet-i Edebiyesi, Seddülbahir'de siper içinde

هېيت اديبى كلبوليه دشمن درمبلرنه هدف اولاده بؤك شاعرمن مردموم كمال بكلك مقبرهنى زيارت ايدركون

Heyet-i Edebiye Gelibolu'da düşman mermilerine hedef olan büyük şairimiz merhum (Namık) Kemal Bey'in mezarını ziyaret ederken

سد البحر غروب قوماندانی وھیب پاشا دشمنان اگتتام اولان ماكنهلى تفنگارى
استانبول ھيئت ادبيہ سنہ تشھير ايدرکن

*Seddülbahir Grubu Kumandan Vehip Paşa düşmandan ele geçirilen
makinelî tüfêği İstanbul Heyet-i Edebiyesine gösterirken*

Yukarıda görülen bu fotoğraflar Harp Mecmuası'nın 3. sayısının 42. ve 45. sayfalarında yayınlanmıştır. Çanakkale'ye giden heyetin arasında yer alan Mehmet Emin, Yeni Mecmua'da yayımlanan yazısında şunları kaleme almıştır. ... *Çanakkale zaferi bir iki sene sonra hemen unutulabilecek bir olay değildir. Gençlik, daima ondan fedakârlık dersi alacak, o dersin ruhlarına aşulayacağı coşku ve gayretle gerektiği zaman düşman karşısında kan ve kemikten siperler yapmasını bilecek, her zamanda milletinin medeniyet için gelişmeye katkıda bulunması aşkını kalbinde duyacaktır...*²⁵³ Bu sözlerin manası düşünüldüğünde bugün için de geçerli kabul edilebilecek bir yorum olduğu anlaşılacaktır.

Bununla beraber ... *Gelibolu saha-i harbine gidecek olan Heyet-i Edebiye ile Güzel Sanatlar Mektebi yağlı boya ve kara kalem resim muallim muavini İbrahim*

²⁵³ Mehmet Emin, *Çanakkale Savunması Nedir? Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı*, 18 Mart 1915, Haz. Muzaffer Albayrak; Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s.125.

*Bey'in de gidişi Başkumandanlık Vekâleti Celilesiyle cereyan eden muhabere üzerine kararlaştırılmış...*²⁵⁴tır. Harbiye Nezareti Celilesince Kale-i Sultaniye'ye (Çanakkale'ye) gönderilen Heyet-i Edebiye Temmuz'un 9. günü (22 Temmuz 1915) İstanbul'da döneceği beyanıyla Bakanlıktan sözlü olarak alınan ve telakki olunan emre göre millî bayrama denk gelen 10 Temmuz (23 Temmuz 1915) Cuma günü hanımlara, akşamı beylere Darülfünun salonunda adı geçen heyet tarafından Çanakkale harp sahasındaki gözlemlerini ve duygularını anlatan konferans verilmesi kararlaştırıldığından bilinen gün gecesi için salonun Müdafaa-i Milliye Cemiyeti emrine hazır bulundurulması...²⁵⁵ istenmiştir. Anlaşıldığı üzere Çanakkale Cephesi'ni ziyaret ederek gözlemlerde bulunan heyet, duygu ve hislerini yazıya dökmeden önce konferans yoluyla İstanbul halkına aktarmıştır.

Öte yandan Çanakkale'ye gözlem için başka illerden başka öğretmenler de gitmişlerdir. Bursa Lisesi Edebiyat Öğretmeni Muhyiddin Baha ... *milletimizin kahramanlık hikâyelerini gözlemlemek ve dönüşümde talebeye nakil etmek üzere saha-i harbe gitmek istiyorum.*²⁵⁶ diyerek Maarif Nezaretine dilekçesini göndermiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti 3 Ağustos 1915 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda ... *Bursa Sultanisi Edebiyat Muallimi Muhyiddin Baha Bey, milletimizin kahramanlık hikâyelerini gözlemlemek ve bilahare talebeye nakledebilmek üzere saha-i harbe gitmek arzusunu izhar ediyor. Maarif Nezaretince izin verileceğinden Çanakkale saha-i harbine gidebilmesi için icap eden muamelenin ifa...*²⁵⁷ sını istemiştir.

Maarif Nezareti tarafından savaşlardaki kahramanlık hikâyelerinin okul kitaplarına konulması için daha öncede çalışma yapıldığı bilinmektedir. Örneğin Maarif Nezareti, Harbiye ve Bahriye Nezaretlerine 14 Nisan 1914 tarihinde gönderdiği yazıda *Trablusgarp ve Bingazi ile Rumeli muharebelerinde örnek olacak surette yararlık ve fedakârlık ibraz etmiş olan efrat ve zabitanın hikâyelerinin okul kitaplarına koyulmasıyla hem kendilerini ilelebet hatıra-i ümmette yaşatmak hem de fikr-i imtisal uyandırmak arzusu takip edilmekte olduğundan Nezaret-i Celilelerince bu gibi fedakârlar hakkında mevcut olması lazım gelen malumatın ayrıntılı olarak yazılması ve mektep kitaplarının hazırlanmakta olduğundan keyfiyetin mümkün merteye hızlandırmasını...*²⁵⁸ istemiştir. Bu belgeye göre tarih olarak Çanakkale Muharebelerinden önce olan bu savaşlarda örnek olacak kahramanlıkların yetişmekte olan nesillere aktarılması

254 BOA MF ALY 81-44

255 BOA MF MKT 1210-57

256 BOA MF MKT 1210-84/2

257 BOA MF MKT 1210-84/4

258 BOA MF MKT 1198-62

amacıyla okul kitaplarına konulduğu anlaşılmaktadır. Aynı amacın Çanakkale Muharebeleri esnasında ve sonrasında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Cepheye gözlemde bulunmaları için heyetlerin gönderilmesi bunun ispatıdır.

Ateş Hattında Bir Öğretmen

Çanakkale Cephesi'ne giden bir diğer öğretmen ise Necati Bey'dir. Necati Bey'in Çanakkale hikâyesi belgelere göre şu şekilde gelişmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından savaş resimlerinin çekilmesi için Çanakkale harp sahasına fotoğrafçılar gönderilmesi düşünülmüş ve bunun için ilk etapta Ermeni asıllı iki kişinin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Maarif Nazırı, 8 Temmuz 1915 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda ... *Nezaret-i Celilerinden verilen emir ve izne binaen Müdafaa-i Milliye Cemiyeti namına fotoğraf ve sinematograf makineleriyle muharebe resimleri almak üzere sinemacı ve ... Ermeni milletinden Era ve Koçu Efendilerin bu kere Çanakkale'ye gidecekleri haber alınmıştır. Era ve Koçu Efendilerin ahlak ve ... ve bu vatanla olan alakaları derecesi bilinmemesine ve Darülmualimin-i Âliye Fotoğraf Muallimi Necati Bey'in iş bu vazifeyi ifaya ehliyeti çok kâfi derecede yeterli olmakla beraber vatanperverlik ve vazifesinaslığı da bilinmesine binaen adı geçen Koçu ve Era Efendilerin yerine Necati Bey'in gitmesine müsaade buyrulmasını özel olarak rica...*²⁵⁹ etmiştir. Maarif Nazırı açıkça Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından Çanakkale Cephesi'ne iki Ermeni asıllı vatandaşın gönderilmesini istemeyerek onun yerine çalışkanlığı ve vatanseverliği ile bilinen Öğretmen Okulu Fotoğraf Öğretmeni Necati Bey'in gönderilmesini özel olarak rica etmiştir. Savaş koşullarında böyle hassasiyetlerin olması gayet tabii karşılanmalıdır. Çünkü Doğu Cephesi'nde Ermenilerin büyük çoğunlukta Ruslara destek vermeleri ve bunun akabinde çıkarılan Tehcir Kanunu gibi sebeplerin Maarif Nazırı'nı böyle düşündürmüş olması muhtemeldir.²⁶⁰ Fakat devam eden yazışmalarda ... *Necati Bey'in 3. Ordu cephesine*²⁶¹ *gönderilmesi uygun...*²⁶² görülmüştür. Bunun üzerine *3. Orduya sinema, fotoğraf almak için gönderilmesi münasip görülen Necati Bey'in bu bapta ne gibi şartlar altında gönderileceği ve hizmet edeceği bilinmek üzere Müdafaa-i Milliye Cemiyetiyle bir mukavele namenin yapılması...*²⁶³ gerektiği vurgulanmıştır.

259 BOA MF MKT 1210-33/1

260 Burada şunu belirtmek gerekir: Bütün Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne sorun çıkardığını varsaymak hem akla hem vicdana uymaz. Çünkü I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın savaştığı cephelerde birçok vatansever Ermeni'nin görev aldığı ve bu görev esnasında hayatlarını kaybettikleri bilinmektedir. Maarif Nazırı'nın temkinli davranması, o anın verdiği psikolojiye bağlanabilir.

261 3. Ordu cephesinden Sarıkamış harekât alanı kastedilmektedir. Çünkü o tarihlerde 3. Ordu, Sarıkamış bölgesinde bulunmaktadır.

262 BOA MF MKT 1210-33/3

263 BOA MF MKT 1210-33/4

Yazışmalar sonucunda Sarıkamış harekât alanının uzaklığı dolayısıyla masrafların fazla olacağından bundan vazgeçilmiştir. Bunun üzerine ... *Necati Bey Nezaret memuru olup hareket ve muzafferiyet-i askerîyemize dair mektep öğrencilerine sinema gösterme gibi milli bir emel*²⁶⁴ *ile Çanakkale'ye gönderilmesi Harbiye Nezaret-i Celilesinden talep edilmiş ve Çanakkale yakın olmak hasebiyle masrafların üstlenilmesi kararlaştırılmış...*²⁶⁵ tır. Çanakkale Cephesi'ne gitmesi kararlaştırılan Necati Bey için ...*sinema makinesi Darülmuallimin-i Aliye Müzesi namına Selanik Bonmarşesinden satın alınarak Darülmuallimin-i Aliye (öğretmen okulu) ve diğer okul öğrencilerinin faydalanması için gerekli bazı resimler almak...*²⁶⁶ üzere kendisine teslim edilmiştir.

Çanakkale'ye gidecek olan Necati Bey için fotoğraf makinesi alındıktan sonra Maarif Nezareti, Darülmuallimin-i Aliye Müdüriyetine gönderdiği yazıda ... *okul sinemalarında gelecekte öğrencilerin enzar-ı ibret (ibretle seyretme) ve temasına koyulmak maksadıyla mektebiniz fotoğraf muallimi Necati Bey'in Çanakkale Meydan Harbi'ne gönderilmesiyle sinema aldırılması kararlaştırılmış olmasına ve Galata'da Hezaran Hanı'ndaki Gomof Sinema Şirketinin fazla film şeritleri olduğu ve her metresinin beş kuruş bedel ile alınması söz konusu şirket tarafından uygun görüldüğü Necati Bey tarafından ifade edilmesine binaen mezkûr şeritlerden 200 metresinin acilen Nezarete...*²⁶⁷ gönderilmesini istemiştir. Gerekli malzemelerin tedarikinden sonra ...*Çanakkale Cephe-i Harbi'ne sinema almak için gidecek olan Darülmuallimin-i Aliye Fotoğraf Muallimi Necati Bey'e zorunlu masraflarına karşılık olmak üzere toplam 1000 kuruş verilmesi tensip edilmiştir.*²⁶⁸ Bunun üzerine ...*Darülmuallimin-i Aliye fotoğraf muallimi Necati Bey'in tatilde dahi ifa-i hizmet edeceğinden tatil zamanına ait ücretinin kesilmesine mahal görülememiş...*²⁶⁹ tır. Sonuç olarak işlemlerin tamamlanmasıyla birlikte Necati Bey Çanakkale'ye gitmiştir.

İzzeddin Çalışlar "On Yıllık Savaş" ismini verdiği eserinde Necati Bey'in Çanakkale Cephesi'ndeki çalışmalarını şöyle anlatır: *8 Eylül 1915 Film kaydı yapmak üzere ordudan Necati Bey isimli biri geldi. Grup heyeti birkaç farklı pozda filme alındı. 59. Alay tarafından bazı hareketler gösterildi... 10 Eylül 1915 Sabahleyin 4. Fırka (tümen) cephesine gittim. Abdurrahman Bayırı'ndan durumu izledim. Yanımda Tanin gazetesi yazarı Ekrem Bey ve sinemacı Necati Bey vardı. Kayacıkağılı'na bir top ateşi açtık. Filme alındı.*²⁷⁰

264 Necati Bey'in de Çanakkale Cephesi'ne gönderilen diğer öğretmenler gibi ve aynı zamanda bu eserin hazırlanma amacı olan milli bir amaç için gittiği ifade edilmiştir.

265 BOA MF MKT 1210-63

266 BOA MF ALY 81-33

267 BOA MF MKT 1211-34

268 BOA MF MKT 1211-43

269 BOA MF MKT 1209-48

270 İzzeddin Çalışlar, *On Yıllık Savaş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kitap Matbaacılık, İstanbul 2010, s.

Necati Bey'in Çanakkale'de hizmetlerini takdir eden Anafartalar Grubu Kumandanı Mustafa Kemal (Atatürk) 5. Ordu Kumandanlığına aşağıdaki yazıyı göndermiştir.

*Çamlıtekke'den*²⁷¹

30.6.331 [12 Eylül 1915]

13/2591

Beşinci Ordu Kumandanlığına

*Ordu karargâhından gönderilmiş olan Fotoğrafçı Necati Bey tarafından ilişikteki listede yazılı fotoğraf ve sinemalar yanına subay verilerek aldırılmıştır. Adı geçenin harp sahasına kadar giderek resim ve sinemalar elde etmekte gösterdiği gayret ve arzusu şayan-ı takdir olmakla Çanakkale saha-i harbindeki bütün muharebelerde kahramanlık ve fedakârlık göstermiş ümera (binbaşı, yarbay rütbelerinde bulunan subaylar) ve zabitan (subaylar) ile efradın musavvir (resimli) harp resimlerine geçecek fotoğrafların tarafından aldırılması ve gelecekte bu gibi işler için de orduda bir fotoğrafçı bulunmasına hüsn olunacağına (uygun görüleceğine) nazaran adı geçenin daima ordu fotoğrafçısı olarak istihdamının münasip olacağı mütalaasıyla icra-i icabı rica olunur.*²⁷²

*Anafartalar Grubu Kumandanı
Mustafa Kemal (İMZA)*

Yukarıda Anafartalar Grubu Kumandanı Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından 5. Ordu Kumandanlığına gönderilen yazıda Necati Bey'in belirli bir liste ile çalıştığı ve bu listedeki fotoğrafları alabilmesi için de yanına bir subayın verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Necati Bey'in bu resimleri almak için cephe hattına kadar gitmesi, takdir edilmekle beraber daimi ordu fotoğrafçısı olması talep edilmiştir. Anafartalar Grubu Kumandanı Mustafa Kemal'in yazdıkları, Maarif Nazırı Şükrü Bey'in Çanakkale Cephesi'ne Necati Bey'in gönderilmesi konusundaki ricasında ne kadar haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Hatırlanacağı gibi Nazır Şükrü Bey, Necati Bey'in bu işi yapmaya ehliyetli olduğunu belirterek bir nevi ona kefil olmuştu.

Anafartalar Grubu Kumandanının talebi 5. Orduca uygun görülüp Başkumandanlık Vekâletine gönderilmiştir. *Sinema ve fotoğraf çekmek üzere Maarif Ne-*

271 Çamlıtekke, Gelibolu Yarımadası Tarihi Millî Parkı sınırları içerisinde Büyük Anafartalar köyüne yakın bir bölgedir. Bu bölge savaş boyunca Anafartalar Grubu Kumandanlığının karargâhının bulunduğu korunaklı bir alandır.

272 ATASE, Kls. 3438, Dos. 24, Fih. 22.

zaretî namına orduya gönderilen Necatî Bey'in beraberinde getirdiği cam ve filmleri hemen tamamını cephe-i harpte hakiki muharebe resimleri çekerek bitirmiştir. Adı geçenin hiçbir tehlikeye bakmaksızın avcı hatlarına kadar gidip resim çekmek hususunda gösterdiği gayret ve fedakârlık hakikaten şayan-ı takdirdir. Ordunun büyüklüğü ve namının bekâsı yayınlanacak savaş kitaplarına koyulması lüzum görülen nazar ve resimleri çekmek üzere ordunun esasen bir fotoğrafçıya ihtiyacı vardır. Tensib-i devletlerine iktiran edildiği takdirde Necatî Bey'in ordu fotoğrafçısı olarak veyahut yine Maarif Nezaretî namına gönderilmesine müsaade...²⁷³ istenmiştir. Bu talep Başkumandanlık Vekâleti tarafından da uygun görülerek Maarif Nezaretinden Sinema ve fotoğraf çekmek üzere Gelibolu'ya gönderilen Necatî Bey beraberinde getirdiği cam ve filmleri tamamen cihan-ı harpte hakiki muharebe resimleri çekerek bitirdiği ve adı geçenin hiçbir tehlikeye bakmayarak avcı hatlarına kadar gidip resim çekmek hususunda gösterdiği gayret ve fedakârlık 5. Orduca şayan-ı takdir görülmekle adı geçene tebliği ve buradaki (İstanbul'da) işlerin bitiminde tekrar saha-i harbe (savaş alanına) gönderilmek üzere karargâha gönderilmesi rica...²⁷⁴ olunmuştur. Bunun üzerine Maarif Nezaretî Sinema ve fotoğraf çekimleri için Gelibolu saha-i harbine gidip görevini tamamlayarak bu kere dönmüş olan Necatî Bey'in aldığı filmler, piyasa da film bulunamaması sebebiyle henüz müspet olarak çekilemediğinden istifade ari kalmış (boş kalmış) ve film tedarik etmeksizin Necatî Bey'in tekrar saha-i harbe gönderilmesinden bir faide hasıl olmayacağı da derkâr bulunmuş olduğundan Nezaret Celilelerinde boş film var ise evvel emirde buradaki negatif filmlerin müspet hâle getirilmesiyle görülmeye hazır hâle getirilmesi zımında münasip miktarın itası...²⁷⁵nı yani gönderilmesini istemiştir. Bu yanıt karşılık Başkumandanlık Vekâleti Nezaret-i Acizide sinema filmi namına hiç mevcut olmadığı gibi İstanbul'dan tedarikinin imkânsız olduğu anlaşılmalı ve esasen Maarif-i Umumiye okulları namına bila... bu işe memur edilen Necatî Bey'e gerekli malzemenin Nezaret-i Devletlerince tedariki gerekli olacağından Avrupa'dan bir an evvel celbi...²⁷⁶ cevabını vermiştir. Film tedariki olmadan Necatî Bey'in gönderilemeyeceği anlaşıldığından Başkumandanlık Vekâleti 5. Ordu'ya, Necatî Bey'in Gelibolu saha-i harbinde aldığı sinema ve fotoğrafları develop etmekte (banyo ettirmekle) meşgul ve esasen yaralı bulunmakla buradaki işlerin bitiminde bu vazife ile gönderileceği²⁷⁷ ve ... fotoğraf camı olmadığından tedarik edilinceye kadar Harp Fotoğrafçısı Necatî Efendi'nin derhâl gönderilecektir²⁷⁸ cevabını vermiştir.

273 ATASE, Kls. 3438, Dos. 24, Fih. 22-5.

274 BOA MF MKT 1210-33/6

275 BOA MF MKT 1210-33-7.

276 BOA MF MKT 1213-56/1

277 ATASE, Kls. 3438, Dos. 24, Fih. 22-6.

278 ATASE, Kls. 3438, Dos. 24, Fih. 37.

22 Aralık 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti tarafından Maarif Nezaretine bir yazı daha gönderilmiş ve bu yazıda *Ahiren beşinci ordu fotoğrafçısı olarak Çanakkale'ye gönderilen Necati Efendi'nin istihdamına ve bu vecihle önemli askerî manzaralardan başka ordu subaylarının da fotoğraflarını almak ve icabında beşinci ordudan diğer askerî yerlerde de kendisine fotoğraf aldırılmak için savaş sonuna kadar ordu nezdinde kalmasına lüzum ve ihtiyaç görülmüş olmağla Nezaret-i Celilelerince mahsus maaşın kesilmeyerek eskisi gibi ödenmeye devam edilmesine emr ve müsaade...*²⁷⁹ istenmiştir. Bu yazıya karşılık Maarif Nezareti ... *önemli askerî manzaraların fotoğraflarını almak üzere geçen de Çanakkale'ye gönderilmiş olan Necati Efendi orada bir obüs parçası isabetiyle bacağından yaralanmış ve binaenaleyh gerek bu yüzden ve gerek zahmetli yolculukta vücutça zayıf düşmüş olduğu gibi ameliyat esnasında on iki lira kıymetindeki fotoğraf makinesi de parçalanmış olduğundan Necati Bey'e istirahat için birkaç ay müsaade verilmesiyle beraber makine bedelinin dahi tazmini hususunun icap edenlere emr ve tebliğ buyrulması...*²⁸⁰ istemiştir.

Darülmualimin (öğretmen okulu) fotoğraf öğretmeni olan Necati Bey'in Çanakkale Cephesi'ne üç kez gitmiştir. Üçüncü ve son gidişinde ... *kara savaşlarının sona ermesiyle dönen Necati Bey, son görevinde harp sahalarına ait yirmi bir adet sinema filmi çekmiş ve bunları İstanbul'a göndermiştir. Bu filmlerin sinemalarda gösterilmesi için yine negatiften pozitifte aktarılması gerekmektedir. Bu iş için bir Amerikan vatandaşıdan yararlanılmıştır. Mösyö Wilson tarafından negatifler banyo ettirilerek gösterime hazır hâle getirilmiştir. Bakanlık, Necati Bey'in çektiği filmleri talep etmiştir. Bu sinema gösterimlerinin yapıldığına dair bir bilgiyi tespit edemedik.*²⁸¹ Ancak adı geçen bu öğretmenin Çanakkale muharebe alanında fotoğraflar çektiği ve gayretinin üst makamlarca takdir edildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan ... *Necati Bey, savaşın sonuna kadar Maarif Nezareti adına cephelede film ve fotoğraf çekmeye devam etti. Çanakkale'nin ardından Mayıs 1916'da Irak Cephesi'ne gönderildi... Savaş sona erince de Darülmualimin-i Aliye'deki görevine döndü.*²⁸² Necati Bey'in Çanakkale'deki görevi sırasında obüs mermisi parçasıyla bacağından yaralanmış olması uç hatlara kadar gitme cesareti gösterdiğini kanıtlamaktadır. Necati Bey'in türlü fedakarlıklarla ... *orada almış olduğu resimlerden gerçek*

279 BOA MF MKT 1213-56/2

280 BOA MF MKT 1213-56/3

281 Yrd. Doç. Dr. Mustafa Selçuk, *Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezaretinin "Çanakkale Kabrmanlığını Yaşatma" Amaçlı Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Avrasya İncelemeleri dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2012, s. 224. <<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuavid/article/view/1023020061>> (04.06.2014)

282 Ali Özuyar, *Ateş Hattında İlk Kameraman Atlas Tarih dergisi*, Sayı: 6, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 85.

*manzaralara ait ve agridanismanı (büyütme) yapılmış dört adedi... şahaneye (pa-dişaha) arz ve takdim edilmek üzere...*²⁸³ gönderilmiştir.

Sonuç olarak *Türk Askerî tarihinin altın sayfalarını oluşturan Çanakkale Müdafaası bütün cephelere ilham verecek kahramanlıklar ile doludur. Harbiye Nezareti, askerî bu olağanüstü gayretini ve kahramanlığını gelecek nesillere aktarmak için sanatın imkânlarından faydalanarak bir takım çalışmalara imza atmıştır. Savaşın bütün boyutları ile kayıt altına alınması planlanmıştır. Harbiye Nezareti, desteklediği çalışmalardan istediği verimi tam olarak alamamış ise de günümüze ulaşan savaş ile ilgili her türlü malzemenin bu projenin ürünü olduklarını da ifade edebiliriz.*²⁸⁴

283 BOA MF MKT 1213-56/4

284 Yrd. Doç. Dr. Mustafa Selçuk, *Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti'nin "Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma" Amaçlı Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Avrasya İncelemeleri dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2012, s. 234. <<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuavid/article/view/1023020061>> (06.06.2014)

BÖLÜM III

SAVAŞ SIRASINDA MEVCUT OKULLARIN DURUMU

Okulların Hastaneye Çevrilmesi

Çanakkale Muharebelerinin Osmanlı Devleti için taşıdığı önem dolayısıyla bu cephenin ihtiyaçlarının her zaman temin ve tedarik edilmesi gerekmektedir. Hatta bu önem dolayısıyla ortaya çıkan zor koşullarla mücadele eden kurumlara (Hilal-i Ahmer gibi) bağışlarda artışlar yaşanmıştır. Bağışların 1915 yılında önemli artış göstermesi, İstanbul'u tehdit eden Çanakkale Muharebelerinin başkent için ciddi bir tehdit oluşturmasına, dolayısıyla geniş kitleleri ilgilendirmesine bağlanabilir.²⁸⁵

Özellikle baş edilmesi gereken sorunların başında da yaralı askerlerin tedavisi gelecekti. Muhtemel yaralılar için Mart 1915 başına kadar sağlık hizmetleri için alınan önlemlerden olarak faaliyete geçen hastaneler şunlardı: Çanakkale Merkez (350 yataklı), Erenköy (50 yataklı), Ezine (200 yataklı), Umurbey (200 yataklı), Kilitbahir (50 yataklı) ve Eceabat Hastanesi (200 yataklı) olmak üzere toplam 1050 yatak²⁸⁶ kapasitesine sahiptir. Bunlara ilaveten savaş bölgesine yakın korunaklı vadilerde sargı yerleri ve seyyar hastaneler (Kocadere, Soğanlıdere, Ağdere ve Akbaş gibi) açılmıştır. Akbaş iskelesi aynı zamanda yaralı aktarma merkezi olarak çalışıyordu. Gelen bütün gemiler boş dönerken buradan yaralıları alıyor, menzil hastaneleriyle diğer yurt içi hastanelerine taşıyorlardı.²⁸⁷

Muhtemel yaralıların tedavileri için yapılan hazırlıklar sadece cepheyle sınırlı kalmayıp başkent İstanbul'da da önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu sebeple ... *savaş hâlinin meydana gelmesi hâlinde Hilal-i Ahmerce hastane olunması kararlaştırılmış sair mektep binasının Hilal-i Ahmer emrine amade bulundurulması...*²⁸⁸ istenmiştir. Bu okullar ve kaç yataklı hastane olacakları aşağıdaki gibi kararlaştırılmıştır.

285 Seçil K. Akgün ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmerden Kızılaya*, Beyda Basımevi, Ankara 2000, s. 206.

286 *Birinci Dünya Harbince Türk Harbi V. Cilt. Çanakkale Cephesi Harekâtı 1. Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 272.

287 *Birinci Dünya Harbince Türk Harbi V. Cilt. Çanakkale Cephesi 1. Kitap Amfibi Harekât*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s. 433.

288 ATASE, Kls. 2207, Dos. 19, Fih. 6-3.

500 Darülfünun
150 Vefa
200 Kadırga
250 Mülkiye Baytar Mektebi
300 İstanbul Sultanisi

Hilal-i Ahmer (Kızılay)
tarafından
hastane ittihaz edilecek
mektepe ve
mebani (binalar)

Bu okullara durumu anlatan yazılar gönderilmiştir. Örneğin Mülkiye Baytar Mektebine gönderilen yazıda ... *savaş hâlinin meydana gelmesi hâlinde Mülkiye Baytar Mektebinin 250 yataklı hastane hâline getirilmesi kararlaştırılmış olmakla bu hususun icap edenlere emr...*²⁸⁹ edilmesi gerektiği Ticaret ve Ziraat Nezaretine yazılmıştır. Aynı şekilde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Harbiye Nezaretinden Vefa Lisesi için Maarif Nezaretine gerekli teşebbüslerde bulunulması istenmiştir. ... *kararlaştırıldığı üzere Vefa Sultanisinin hastane hâline getirilmesi zımında cemiyetimize teslim edilmek üzere Maarif Nezareti Celilesine müracaat olunmuş ise de adı geçen bakanlık tarafından bu bapta haberlerinin olmadığı beyan edildiğinden söz konusu lisenin ve Mülkiye Baytar Mektebinin hastane hâline getirilmesi hakkında kararın acele olarak Maarif Nezareti Celilesine tebliğ...*²⁹⁰ edilmesi istenmiştir.

Hastane olacak okullar sadece İstanbul'la sınırlı kalmamış başka illerde de benzer durumlar yaşanmıştır. Ankara Maarif Müdürü Muhittin Bey, 3 Ağustos 1914 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği telgrafta ... *seferberlik ilanı dolayısıyla Ankara Darülmualimin (öğretmen okulu) binası askerî hastane olmak üzere tahliyesi hususuna makam-ı vilayetten (valilikten) kesin emir verildiği...*²⁹¹ni belirtmiştir.

Okulların yapılma amaçlarının dışında kullanılması ilk defa yapılacak uygulama olmayacaktır. Balkan Savaşları (1912-1913) esnasında da özellikle İstanbul'daki okullar hastane olarak kullanılmıştır. 18 Aralık 1913 tarihinde İstanbul Maarif Müdüriyeti, Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda ... *İdare-i askerîye tarafından hastane hâline getirilmiş İstanbul Sultanisinin tahliyesi anında hastalara ait yatakların Vefa Sultanisinin teneffüs hanesine (dinlenme bölümüne) nakil edildiği ve alan kalmadığı ve mezkûr yatakların talebenin üzerinde sıhhat nokta-i nazarından fena bir tesir...*²⁹² yapmasından çekinildiğinden bu yatakların okuldan alınmasını istemiştir.

Hastane hâline getirilecek okullar yukarıdaki liste ile sınırlı kalmamıştır. Dönemin gazetelerine (Tanin, Tasvir-i Efkar, İkdam, Sabah) 10 Eylül 1914 tarihinde verilen ilanda ... *harp hâli dolayısıyla bazı mekatib-i sultanîyenin (liselerin) hastane*

289 ATASE, Kls. 2207, Dos. 19, Fih. 6-2.

290 ATASE, Kls. 2207, Dos. 19, Fih. 6.

291 BOA MF MKT 1200-15/3

292 BOA MF MKT 1193-49/1

hâline getirileceği münasebetiyle Dersaadet (İstanbul) mekatib-i sultaniyesinden (liselerinden) yalnız Mercan, Gelenbevi, Davut Paşa Sultanilerinin açılmasıyla eğitime başlanması ve diğer sultanilerin (liselerin) devam eden öğrencilerinin semtleri itibariyle bu mekteplere devam ettirilmeleri...²⁹³ istenmiştir. Ve ... bilumum mekati-bin Eylülün 15. günü açılmasıyla eğitime başlanması...²⁹⁴ kararlaştırılmıştır.

25 Nisan 1915'te müttefik kuvvetlerinin Gelibolu kıyılarına çıkmaya başlamasıyla Kara Muharebeleri başlamış ve bu durumun doğal sonucu ve kaçınılmaz gerçeği ise yaralılar olmuştur. Savaşın başlaması ile artan yaralı miktarının tedavi edilmesi, tekrardan savaşılabilecek duruma getirilmesi oldukça önemliydi. Bunun ilk tesiri tabii ki cephede olmuştur.

Yaralıların Nakli ve İşgal Edilen Okullara Yerleştirilmeleri

Cepheye yakın hastaneler 25 Nisan'ı müteakip gelen yaralılar ile dolmuştur. Muharebeler devam ettikçe yaralı sayısında da paralel oranda artış yaşanmış ve yaralıların başka hastanelere sevk edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu amaçla başta deniz yoluyla olmak üzere yaralı askerler yurdun çeşitli bölgelerindeki hastanelere gönderilmişlerdir.

Nitekim 25 Nisan 1915'ten başlayarak taşınan yaralı miktarını gösteren tabloyu²⁹⁵ incelediğimizde 30 Nisan tarihinde sevkıyatın başladığını görülmektedir.

Akbaş Nakliyat Hastanesinden 25 Nisan 1915'ten Sonra İlk Günlerde Yaralı Nakil Tablosu				
Gün	Subay	Subay Vekili	Efrat	Toplam
25 Nisan	-	-	-	-
26 Nisan	-	-	-	-
27 Nisan	-	-	-	-
28 Nisan	-	-	-	-
29 Nisan	-	-	-	-
30 Nisan	-	-	283	283
1 Mayıs	2	-	350	352
2 Mayıs	17	3	1.911	1.211
3 Mayıs	12	1	1.710	1.723

293 BOA MF İMF 41-16

294 BOA MF İMF 42-16

295 Lokman Erdemir, Çanakkale Savaşı Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri, Gökkuşbu Yayinevi, İstanbul, 2009,

Fakat Çanakkale'den ilk yaralı nakli hususunda ise İngiliz gazetesi "The Daily Telegraph"ın Atina muhabiri farklı bir tarih vermektedir. Muhabir 29 Nisan Perşembe günü altı hasta nakil vapurunun Çanakkale'den 8000'e yakın yaralı getirdiğini belirtir.²⁹⁶ Çıkarılmadan birkaç gün sonra yaralı sevkiyatının başlamasının nedeni, ilk günler içerisinde yaralananların savaş bölgesinde kurulmuş olan hastanelere nakledilmesinden kaynaklanmaktadır. Tarih ilerledikçe taşınan yaralı miktarı artmıştır. Özellikle ciddi muharebe günlerini takip günlerde, örneğin 19 Mayıs Taarruzu gibi.

İlk yaralı kafilesinin Çanakkale'den İstanbul'a doğru yola çıkmasıyla Maarif Nezareti ve Harbiye Nezareti arasında bir dizi yazışma meydana gelmiştir.

Maarif Nazırı (Millî Eğitim Bakanı) Şükrü Bey, Harbiye Nezaretine acele üst notuyla gönderdiği yazıda ... 30 Nisan 1915 İslam mekteplerinin hastane hâline getirilmesi Beyoğlu'ndaki birçok büyük otellerin ve diğer ögelere (milletlere) mahsus yatılı mekteplerin noksansız işgallerinden sonra düşünülecek bir mesele olması lazım gelir. Özellikle İstanbul Sultanisinde 200'e yakın Balkan Harbi şehedasının (şehitlerinin) kimsesiz fakir kız evladı bulunuyor. Gönderdiğiniz beyan ettiğiniz özel memur, bunları sokaklara mı atacaktır? Bu gibi tertibatın evvelce görüşülüp kararlaştırılmadan icra edilmemesini temenni...²⁹⁷ ederek oteller; Rum, Ermeni ve Musevi okulları dururken Türk okullarının işgal edilmesi karşısında tepkisini dile getirmiştir. Buna karşılık ... esasen Balkan Harbi'ndeki liste üzerine okullar kullanılacaktır. Kız mektebi için lütfen bir konak tutulabilir, emr-i samileri vasıtasıyla oteller işgal olunmaz fakat yatılı okullar tatil edilir. Diğer gayr-i Müslim okulları nezaret-i celileleri tarafından işgal olunmuştur. Tabii onlara da sıra gelecektir. Bu gece gelecek yaralıları sokaklarda mı bırakalım?...²⁹⁸ cevabı verilmiştir.

Şükrü Bey ise 30 Nisan 1915 Galatasaray ile Galata'daki İstanbul sultanilerinin hastane hâline getirilmek üzere teslimine emr verdim. Otellerin işgal olunmamasının hangi sebebe dayandığını anlayamamakla beraber birkaç kolordunun askerini içine alacak kadar boş haneye sahip olan İstanbul'da yaralıların sokaklarda kalması ihtimalini sizin hatıra getirmenize şaşırdım. Darüşşafaka Meşihata (Şeyhülislamlık makamına) bağlıdır. Anasır (ögeler) mekteplerinden murat, Rum ve Ermeni ve Musevilere ait yatılı mektepleridir. Kızlara mahsus olan eski İstanbul Sultanisinin alelacele tahliyesi mümkün olamayacağı...²⁹⁹ cevabını vermiştir.

Bu kritik durum Kızılay raporuna şöyle yansımıştır: ... Çanakkale'ye asker ihracını müteakip vukua gelen kanlı muharebat (muharebeler) neticesinde yaralı olan

296 Lokman Erdemir, Çanakkale Savaşı Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri, Gökkuşbu Yayinevi, İstanbul, 2009, s. 340-341.

297 ATASE, Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-9.

298 ATASE, Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-9a.

299 ATASE, Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-7.

beylerle efradın birkaç saate kadar İstanbul'a geleceği ve binaenaleyh bunları yerleştirecek hastanelerin hemen açılması lüzumu sıhhiye-i askerîye tarafından cemiyetimize ihbar ve tebliğ edildi. Bu hususta hiçbir hazırlığımız olmamak ve eşyamızın önemli kısmı Eskişehir'e nakil edilmiş bulunmakla beraber bu ani ihtiyaç karşısında biran tereddüt edilmemiş ve emrin tebliğ edildiği günün akşamı gelen yaralılar Galatasaray ve İstanbul mekteb-i sultanilerine ve Darüşşafaka'ya yerleştirilmiş ve hemen arkasından barınma ve yiyecekleri temin olunmuştur...³⁰⁰

Galatasaray Lisesine yaralıların getirilişini okulda okuyan bir öğrenci şöyle anlatmıştır: 1915 yılının bir sonbahar geci derin uykumuz arasında ve sabaha yakın bir saatte birdenbire uyandırıldık. Hemen kalkmamız, eşyamızı toplayarak aşağıya inmemiz lazım geldiğini muhteremler (öğretmen yardımcıları) haber verdi. İlk şaşkınlık geçince mektebe yaralılar geldiğini ve mektebin hastaneye tahvil edeceğini (dönüşeceğini) öğrendik. Derhâl giyindik. Birçoklarımız sadece elbise ve dış fırçası gibi bazı eşyalarımızı aldık, diğer bütün levazımımızı kendi arzumuzla hastaneye terk ederek aşağıya indik. Gecenin karanlığı içinde o zamanın hasta nakliye vasıtaları olan iki beygirli ve demir tekerlekli arabaların binaya durmadan yaralı nakil ettiklerini gördük. Bu arabaların, gecenin sessizliği içinde giriş yolunun parke taşları üzerinde muttarıt (devamlı) adeta ızdıraplı sesler çıkararak kapılara yanaşmalarını o zamanki talebeler hâlâ elemle hatırlarlar. Ertesi günü öğrendiğimize göre Gülnihal hastane gemisi akşamüstü Çanakkale'den yaralı dolu olarak Kabataş'a yanaşmış ve askerî, sivil hastaneler dolunca mektep gibi büyük binalara da hasta yerleştirmek mecburiyeti hasıl olmuş ve bir kısım yaralılar da bizim mektebe yerleştirilmişler...³⁰¹

O günden sonra Boğaz Muharebeleri gittikçe şiddet kazanmış ve önemi artmış ve yaralı vapurları yekdiğerini takip etmekte bulunmuş olduğundan bir taraftan önceden açılmış Beyoğlu, Galata, Darüşşafaka Hastanelerinden başka Kadırga Doğumhanesi, Cağaloğlu Kız Lisesi ve Tıp Fakültesi ve cihet-i askerîyeden işgal edilerek cemiyetimize teslim edilen Taksim'de bulunan Zapion Mektebi Hilal-i Ahmer hastanesi hâline getirilmiş ve diğer cihetten Eskişehir'e gönderilen eşya ve malzemenin iadeten celbi gereği yapılmıştır...³⁰²

Dr. Kemal Özbay "Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri" isimli eserinde Akbaş ve Ağdere Hastanelerinden nisan ayında 25.065 yaralı, 207 hasta,

300 Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1335 (1919) Senesinde Münakıd (kabul olunmuş) Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330 (1914) - 1334 (1918) Senelerine Ait Merkez-i Umumi Raporu, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1335 (1919), s. 9.

301 Suat Aray, Bir Galatasaraylının Hatıraları, TCDD Basımevi, İzmir, 1959, s. 66.

302 Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1335 (1919) Senesinde Münakıd (kabul olunmuş) Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330 (1914) - 1334 (1918) Senelerine Ait Merkez-i Umumi Raporu, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1335 (1919), s. 9-10.

mayıs ayında ise 16.298 yaralı, 1.192 hastanın tahliye edildiğini söylemektedir. Yine aynı eserde Özbay *hasta ve yaralıların sürekli olarak İstanbul'a tahliyesi karşısında, İstanbul hastaneleri tamamen dolmuştu. Beliren ihtiyacı doldurmak için şehrin muhtelif yerlerine ordu ve Kızılay yardımı ile Balkan Savaşı'nda olduğu gibi resmî ve özel okul, kurum ve binalar hastane hâline*³⁰³ sokulduğunu söyleyecektir. Özetle İstanbul'a gönderilen yaralı miktarının artması hastane hâline getirilmesi planlanan okullara ilaveten yeni okul binalarının da hastane hâline getirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Galatasaray Lisesinde hastalarla ziyaretçiler bir arada. Arkada görülen pankartta "Mekteb-i Sultani" yazmaktadır.³⁰⁴

Galatasaray Lisesinde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Bayrağı Dalgalandırırken

303 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, Cilt 1, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976, s. 233.

304 Fotoğraflar: Suat Aray, *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, TCDD Basımevi, İzmir, 1959, s. 66-67.

Yaralıların Hastanelere Nakledilmesi

Savaşta oluşacak yaralıların nakil konusunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamnamesi'ni incelediğimizde şöyle bir madde göze çarpmaktadır: “*Cemiyetin maksadı bilcümle vasıta ile vakt-i harbde ordulardaki hasta ve yaralıların tahfif-i ızdıraplarına ve tedavilerine muavenet etmekten ibaret bulunmasına nazaran Cemiyet, kara ve deniz askerî sıhhiye heyetinin yardımcısı demek olur... Cemiyet yaralıları nakil ve tedavi etmek için... sıhhiye trenleri ve denizden dahi nakliye ve hastane gemileri ihzar ve tedarik eder.*”³⁰⁵

Yaralı naklinde iki farklı yolun izlendiği görülmektedir. Kara yolu ile sevk edilen yaralıları Uzunköprü'ye, oradan trenler ile nakledilmişlerdir. Deniz yolu ile sevk edilen yaralıları ise Şirket-i Hayriye, Seyr-i Sefain İdaresi veya yüklerini boşaltıp dönmekte olan diğer vapur, taka, mavna ve yelkenlilerle başta İstanbul olmak üzere memleket içindeki diğer hastanelere nakledilmişlerdir.³⁰⁶ Tabii olarak Çanakkale ile İstanbul arasında Marmara Denizi'nde gemi trafiği artmıştır. Bu yaralıları üzerlerinde Hilal-i Ahmer bayrağı taşıyan Gülnihal, Akdeniz, Gülcemal, Edremit gibi vapurlar ve Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 63, 67 ve 70 numaralı vapurları ile nakledilmişlerdir.³⁰⁷

Savaşın şiddeti arttıkça İstanbul'a getirilen yaralı sayısı da doğru oranda artmıştır ve bu durum, bahsedildiği gibi cepheden gelen yaralı askerlerin tedavisi için yeni hastanelerin açılmasını zorunlu kılmıştır. Başka bir ifadeyle diğer okullar da hastane hâline getirilmek üzere işgal edilecektir. 1. Kolordu Komutanı Kızılay'a gönderdiği yazıda ... *İstanbul'da peyderpey teşkil edilen ve edilecek olan yaralı hastaneleri için gerekli levazım ve teferruatla birlikte 2000 yatağın cemiyet-i muhteremeleri tarafından cihet-i askerîyeye temin buyrulması...*³⁰⁸ nı istemiştir. Bu durumda açılan hastanelerin yatak mevcudu aşağıdaki gibi olmuştur.

İstanbul'daki Hastaneler³⁰⁹

Esami (İsmi)	Yatak
<i>Tıp Fakültesi</i>	1500
<i>Beyoğlu</i>	1000
<i>Galata</i>	400
<i>Taksim Zapion</i>	300
<i>Cağaloğlu</i>	300
<i>Darüşşafaka</i>	250
<i>Kadırga</i>	200
<i>Toplam</i>	4050

305 Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl., Ankara, 2002, s. 228.

306 Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı Sırasında İstanbul Hastanelerinde İlk Sağlık Hizmetleri ve Şehitlerin Defni*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17:1 (2012), s.54.

307 fotoğraflar için bk. Ekler.

308 Kızılay Arşivi 73-26

309 Kızılay Arşivi 112-10

Cepheden sürekli yaralı gelmeye devam etmesi hastaneye dönüşen okul sayısını arttırmaya devam etmiştir. *Bu kere hasıl olan ihtiyaç üzerine Moda'daki Frerler ve ... mektebinin hastane hâline getirilmek üzere hemen şimdi ve üç gün zarfında da Acıbadem Mektebinin tahliyeleriyle cihet-i askeriyeye teslimi için icap edenlere o gerekli emir...*³¹⁰ verilmesi istenmiştir. Bu okullardan bir diğeri de ... *Hilal-i Ahmer hastanesi hâlini alan Bezm-i Âlem Valide Sultanisi...*³¹¹dir. ... *Bezm-i Âlem Valide Sultanisi'nde tesis olunan Hilal-i Ahmer hastanesi için mektebin erzakından alınanların bedeli kayıt edilerek ödenecektir...*³¹² Bu belge ile okulların sadece binalarının değil, aynı zamanda eşyalarının da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu konuya ileride ayrıca değinilmiştir.

Akbaş Nakliyat Hastanesinden Nisan, Mayıs ve Haziran 1915 tarihinde gerçekleşen yaralı sevk miktarı cephedeki bu durumu açıkça göstermektedir. Cepheden ilk nakiller kara harekâtının başlamasından beş gün sonra, 30 Nisan'da başlamıştır. O gün 283 kişi İstanbul'a nakledilmiştir. 1 Mayıs'ta 352 kişi, ertesi gün 2 Mayıs'ta ise nakledilen yaralı sayısı üç kat artarak 1.211 kişi olmuştur. 3 Mayıs'ta ise günlük nakledilen yaralı sayısı 1.723 kişiye çıkmıştır. İlk kafilenin gelişinden itibaren üç gün içinde nakledilen yaralı sayısı 3.556 kişidir.³¹³ Çanakkale Savaşı'nda 5. Kolordu Komutanı olan Fevzi Çakmak, günlüklerinde Haydarpaşa İskelesi'ne 30 Nisan'da 470, 4 Mayıs'ta ise 700 yaralının geldiğini belirtmektedir. 7 Mayıs'ta ise Çanakkale'den gelen yaralı sayısı 12.000'e ulaşmıştır.³¹⁴

Bu okullarda savaş süresinde binlerce yaralı asker tedavi edilmiştir. Şöyle ki 25 Nisan-1 Temmuz 1915 tarihleri arasında İstanbul ve çevresindeki hastanelere gönderilen yaralı sayısı 56.394, hasta sayısı 2.358'dir.³¹⁵

Yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere İstanbul'a çok fazla yaralı gönderilmiştir. Bunun sonucunda da İstanbul'da art arda açılan hastaneler ihtiyaca yeterli derecede cevap verememiştir. *Çanakkale sıhhi ihtiyaçları için İstanbul'daki kurumların yetersiz görüldüğünden Gelibolu'da yeni hastanelere lüzum görülmüş ve Gelibolu'da 200 yataklı bir hastane tesis olunarak muntazam bir heyet-i sıhhiye gönderilmiştir.*³¹⁶

310 ATASE, Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-38.

311 Kızılay Arşivi 23-256

312 BOA MF ALY 79-79/1

313 Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*, Gökkuşbu Yayinevi, İstanbul 2009, s. 339.

314 Lokman Erdemir, *Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2012/1, Sayı 15, s.96..

315 Nevin Yazıcı, *Çanakkale Savaşı'nda Türk Kadının Rolü*, Gazi Akademik Bakış dergisi Cilt 5, Sayı 9, Kış 2011, s.250.

316 *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1335 (1919) Senesinde Münakıd (kabul olunmuş) Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumiye Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330 (1914) - 1334 (1918) Senelerine Ait Merkez-i Umumi Raporu*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1335 (1919), s. 10.

Gelibolu'da açılan bu hastane hakkında Başhekim Talha Yusuf Bey, 3 Temmuz 1915'te şunları yazmıştır: *19 Nisan 1915 Pazartesi günü akşam üzeri 200 yatak olmak üzere hastanemizi hazır hâle getirdik... Yaraları ağır, genel durumu vahim olanları tedaviye memur olduğumuz için bütün yaralılar bomba, şarapnel ve obüs gibi tahrip vasıtalarından meydana gelmiş açık, geniş derin yaralara sahiptirler... Gelibolu Limanı'nda yaralı ile dolu bir vapur bulunduğundan yardıma gidip saat dörde kadar meşgul olundu ancak saat bire kadar uyumuştuk ki müthiş bir bombardımana maruz kaldık. Gelibolu'da Hilal-i Ahmerden başka hastane kalmadığı ve bunların bir gün evvel nakil edildiğini tabkikat ile anladık. Hastanemiz eşyasının balya hâline getirilmesine başlanarak dört günde ambalaj tamam oldu. 8 Mayıs 1915 Cumartesi günü ... vapuruna eşyalarımızı yükleyerek pazar günü Şarköy'e ulaştık.*³¹⁷

Yusuf Bey'in yazdıklarından Çanakkale'de uluslararası anlaşmalara aykırı bir şekilde hastanelerin de bombalandığı anlaşılmaktadır. Ki bu durumu, birçok arşiv belgesi de doğrulamaktadır. Bu bombardıman sonucunda hastanenin Şarköy'e taşındığı anlaşılmaktadır.

هلال احمر کایبولی خسته خانه سنده برعملیه جراحیه :
سرطیب دوقتور طلحه یوسف ، انور ، اوپراتور فائق بکار

*Hilal-i Ahmer Gelibolu Hastanesinde Bir Ameliyat-ı Cerrahiye
Ser-Tabip (Başhekim) Talha Yusuf, Enver, Operatör Faik Beyler*³¹⁸

317 Kızılay Arşivi 523-45

318 Fotoğraf: Servet-i Fünun

Okulların İşgal Usulü Hakkında

Okulların işgali esnasında meydana gelen zararlar ise ayrıca bir sorun olmuştur. Maarif Nezareti, İstanbul Maarif Müdüriyetine gönderdiği yazıda ... *seferberlik münasebetiyle idare-i askerîyeye lüzumu olan okul binalarının çoğu yerde zor kullanarak işgal edilmekte ve bu sırada mektep eşyasının kırılıp dökülmesine bakılmamakta olduğu müracaat ve şikâyetlerden anlaşılması üzerine olağanüstü hâl dolayısıyla mektep binalarına ihtiyaç hasıl oldukça veya olacağı hissedildikçe mevki kumandanların hükümet-i mahalliye müracaat ederek bunları tabliye ettirmeleri lazım geleceği yoksa zor kullanarak okulların işgali bu arada birçok zararların verilmesi uygun olmadığı gibi bu halin vak'-ı hükümette aykırı bulunduğu Harbiye Nezaret-i Celilesine yazılmıştı. Bakanlıktan bu kere gelen cevapta okulların maarif memurlarının görüşlerinin alınması ve yardımlarıyla işgal edilerek geleneksel uygulamadan kesinlikle sakınılması tamimen tebliğ edildiği bildirilmiş olmağla bu bapta cihet-i askerîyeden usulü dairesinde müracaat vaki oldukça eğitim araçlarının zardan muhafazası temin olmak şartıyla lüzum görülecek okul binalarının teslimi gerekeceği beyan...*³¹⁹ olmuştur. Maarif Nezareti okulların işgaller esnasında zarar görmemesi için iş birliği içinde görüş ve yardım alınarak işgal edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Özel Okulların İşgali

Bu karar üzerine İstanbul'da bulunan Fransa Frer (papaz) Mektebi Müdürü, İstanbul Maarif Müdürüne gönderdiği yazıda ...*olağanüstü hâl dolayısıyla mektep binalarının ihtiyaç hasıl oldukça (gereklikçe) özel şartlar çerçevesinde tabliye ettirileceği 22 Eylül 1914 tarihli 4086 numaralı ihbarnama ile bildirilmişti. Buna dair birkaç söz söylememe müsaade etmenizi rica ederim. Hakikatte savaş hâli dolayısıyla devlet okulları binalarının tabliyesi her ne kadar bunlar için bir zarar teşkil ederse tabii (doğal) ve mantıkidir (mantıklıdır). Zira bu mektepler ancak hükümetin maddi ve manevi vasıtaları sayesinde hayat buluyorlar. Hâlbuki bu gibi tedbirlerin özel okulları kapsamı bunların mahvına sebep olur. Çünkü bu durumda bulunan devlet okullarının maddi araçlarından mahrum kalıp bilakis (aksine) ailelere, muallimine karşı kahr bulunur. Bununla birlikte özel okulların doğrudan doğruya kapanmaları onlar için zararın birkaç bin liraya ulaşmasına sebep olur. İşte müdür beyefendi, bu küçük görüşlerimi görüşlerinize takdim eylerim...*³²⁰ diyerek özel okulların karşılaşılabileceği durumu anlatmıştır. Bu yazısında okul müdürü, ihtiyaç oldukça okulların işgal edileceğine dair aldığı haber üzerine kendi görüşlerini anlatmıştır. Konuyla ilgili görüşlerinde devlet okullarının işgal edilmesinin bu okullara zarar verece-

319 BOA MF İMF 43-36/2

320 BOA MF İMF 43-36/3

ğine değinmiştir. Bu kararın özel okulları kapsamasının ise zararın ötesinde bir etki yapacağını anlatmıştır. Çünkü devlet okullarının bu şekilde kapanmasının ardından, özel okulların da kapanması ailelerin ve öğretmenlerin bu imkânlardan yoksun kalmasına sebep olacaktır. Ayrıca maddi açıdan da özel okulların büyük oranda zarar göreceğini ifade etmiştir.

İşgallerin Okullara Etkileri

Hastane kurulması amacıyla okulların işgal edilmesi beraberinde birçok sorunu getirmiştir. Örneğin 19 Aralık 1915 tarihinde Galatasaray Lisesi sıhhi teftiştan geçirilmiş ve bu teftiş sonucunda hazırlanan raporda ... *Bu defa Galatasaray Sultanisi hakkında icra olunan sıhhi teftişte mektebin 430'u yatılı ve 260'ı gündüzlü olmak üzere 690 talebesi olup bunlardan yatılı olan 430 öğrenci sekiz yatakhane de bölünmüş ise de yatakhanelerin mevcuda nazaran gayet dar bulunması cihetiyle âdetâ aralarından geçmek imkânsız bir hâle geldiği görülmüştür. Öğrencilerin geceleri sekiz saatlik bir müddeti böyle kalabalık bir surette geçirmeleri oranın havasını çok çabuk sağlığı bozucu hâl almasına ve böyle ... havayı dahi sabaha kadar teneffüs etmek sıhhat-i bedeniyeye üzerinde olumsuz tesir edeceği şüphesiz bulunmasına binaen mezkûr yatakhanelerin sıhhsiz bulunan ... 430 öğrenciden 3'te 1'i ayrılarak bunlar için birkaç odanın tedariki sıhhi gereklilikten bulunduğu...*³²¹ belirtilmiştir. Çünkü Galatasaray Lisesi yatakhanelerinin ve dersliklerinin çoğu Çanakkale Cephesi'nden gelen yaralılara ayrılmıştır. Bunun sonucunda da öğrencileri yatıracak alan oldukça daralmıştır. Yukarıdaki belgede bu durumun öğrencilerin sağlığı hakkında ne kadar olumsuz sonuçlar doğurduğu aktarılmıştır.

Yaralı askerlerin Galatasaray Lisesine getirilmesi sonucunda ortaya çıkan diğer bir sorun, askerlerin doyurulması için okul erzağının kullanılması olmuştur. Çünkü savaş hâli nedeniyle yatılı öğrencilerini doyurmakta güçlük çeken okullar, erzaklarını paylaşmak durumunda kalınca müşkül duruma düşmüştür. Başkumandanlık Vekâletine gönderilen yazıda ... *Hilal-i Ahmer (Kızılay) tarafından Galatasaray Sultanisine getirilen dört yüz civarındaki yaralı gazi askerlerin emri tedavisine iki tabip tahsis edilmiş olduğu cihetle mektebe ulaştırıldıkları andan itibaren geçen 36 saat zarfında ancak 60 kadarının yaraları tedavi edilip diğerlerine bakılmadığından kötü kokudan koşullara girilemediği ve bu müddet zarfında iafeleri ciheti katiyen düşünülmediği için mektepçe tedarik edilip verilebilen şeylerle kefaf-i nefis (bir kimsenin ölmeyecek kadar olan rızkı temin) edilebilmekte ise de bunun devamına mektep bütçesinin müsait olmadığı ve bu sabah saat yedi buçukta vefat eden bir askerinin kaldırılması için üç kere Hilal-i Ahmere müracaat edildiği hâlde*

321 BOA MF HFS 5-82

henüz bir teşebbüste bulunulmadığı mektep mezkûr müdüriyetinden bildirilmiştir. yaralıların ne suretle ...ilecek (belge yırtık) gereğinin acele tebliğ edilmesi...³²² istenmiştir. Okul içindeki hastanede tedavi gören askerlerin ihtiyaçlarıyla yeteri kadar ilgilenilmemesinden dolayı okul idaresi, okul erzakını yani öğrenciler için ayrılan erzağı askerlerle paylaşmak durumunda kalmıştır.

Galatasaray Lisesi ile ilgili sıkıntılar bununla da kalmamıştır. Maarif Nezareti tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen yazıda ... görülen lüzum üzerine ahiren Hilal-i Ahmer (Kızılay) hastanesi hâlini alan Galatasaray Sultani Mektebi binası dâhilinde şimdiye kadar 400 nefer yaralı yerleştirildiği gibi hastane mevcudunun 1000'e erişmesi için vaki olan talep üzerine binanın sol ve orta tarafındaki okuma salonlarının dahi tahliye olunduğu ve mektebin hastane hâline dönüşen bölümü diğer bölümden tahta perdelerle ayrıldı ve şu suretle binanın sağ tarafı ile ortası hastane kısmından olabildiği kadar ayrıldığı beyanıyla iş bu sağ taraf ile orta kısmında bir sınıf-ı iptidaiye öğrencilerinin eğitimine devam ve bütün sınıfların yıl sonu sınavlarının icra olunması hususu mektep mezkûr müdürlüğünden alınan tezkerede işar kılınıp ve suret-i işar Nezaretçe uygun görülerek bu yolda muamele ifası lüzumunu müdüriyet-i mumaileyhaya tebliğ edilmiş olmağla sınıf-ı iptidaiye öğrencilerinin eğitimine zarar gelmemesi ve bütün sınıfın imtihan-ı umumilerinin icrası temin eylemiş olmak üzere ayrılan mahâle başkaca yaralı gönderilmemesinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti merkez-i umumiyesine tebliği...³²³ istenmiştir. Başka yaralı gönderilmemesi talebine karşılık hâlâ yaralı askerlerin Galatasaray Lisesine gönderilmesinden dolayı okulda yer olmamasından, kayıt olmak isteyen öğrencilerin kayıt işlemleri gerçekleşmemiştir. Bu sefer bu durum Maarif Nezareti tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyetine (Kızılaya) bildirilmiştir. Cemiyet-i Aliyelerince hastane hâline getirilmiş olan Galatasaray Mekteb-i Sultanisinde hastaların adedi gittikçe azalmakta ve yeniden de hasta gelmekte olduğu ve hâlâ mevcut olup dört beşi bir koğuş işgal eden hastalar bir araya toplanacak olursa hastane olan kısımdan birkaç koğuşun tahliyesine ve bu suretle mektebe her gün müracaat ettikleri hâlde yer olmamak bahanesiyle kabulleri cihetine gidilemeyen eski öğrencilerden 150 efendinin de kabulüne imkân hasıl olacağı anlaşılmalı ve bu yüzden talebenin nimet-i tahsilden mahrum bırakılmasının da uygun görülmemeyeceği derkâr bulunmuş olduğundan hiç olmazsa yazılmış olduğu gibi 150 efendinin kayıtlarının yenilenmesine dair muamele ifa ettirilmek üzere hastane cihetindeki üst kattaki iki koğuşun orta katta dört dersane ve alt kattan da iki yemekhanenin acele tahliyesiyle mektep idaresine teslimi...³²⁴ istenmiştir. Okulların aynı anda farklı işler için kullanılması, yukarıda anlatıldığı gibi farklı farklı

322 BOA MF KMS 1208-40

323 ATASE, Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-25.

324 Kızılay Arşivi 23-335

sorunlar ortaya çıkarmıştır. Okullar en azından azami seviyede işleyişlerine devam edebilmek için kendilerine yer açılmalarını isterken Çanakkale'den gelmeye devam etmekte olan yaralıların tedavi edilmesi gerekmektedir. Tarih ilerledikçe Çanakkale'de muharebeler daha da kızışıyordu çünkü Osmanlı Devleti karaya ayak basmış düşmanı denize dökmek için taarruz ediyor, bunun sonucunda da çok kısa sürede fazla miktarda kayıp veriyordu. Örneğin 19 Mayıs 1915 gecesi yaklaşık 42.000 Türk askerinin katılımı ile gerçekleşen taarruz çok kısa sürede felakete dönüşecek, gün ağardığında 10.000'e yakın Türk zayıtı siperler arasında yatacağı. Bu zayıtın yaklaşık 3.500'ü şehit iken geriye kalan 6.500'ü yaralı idi ve bu yaralıların tedavi edilmesi gerekmektedir. İstanbul'a gönderilen yaralı sayısı arttıkça yeni binalara ihtiyaç duyulmuş ve başka okullar hastane hâline getirilmek üzere işgal edilmeye devam edilmiştir.

İşgal edilen okullar her açıdan askerler tarafından kullanılmıştır. Binalarının hastane olduğu, eşyalarının hastane idarelerince kullanıldığı ve bina haricindeki arazilerinin (bahçelerinin) kullandığı görülmektedir.

Ancak okul bahçelerinde askerler tarafından yapılan talimler zaten olumsuz koşullarda sürdürülmeye çalışılan eğitim faaliyetleri için daha da olumsuz koşullara sebep olmuştur. Bu sebeple Maarif Nezareti, askerlere okul bahçelerinde talim yaptırılmamasını istemiştir. Harbiye Nezaretine gönderilen yazıda *Darülmualiminde ikame edilen Asakir-i Osmaniye müfrezesi efradının mektep bahçesinde talim yapmalarından meydana gelen gürültü eğitimin istenilen surette gerçekleşmesine mâni olduğundan ve bu durum askerî birliğin subayına bildirildiği hâlde hevesli olunmadığından talimin mektep haricindeki boş arsada yapılması zımında mezkûr müfrezeye tebligat...*³²⁵ gönderilmesi talep edilmiştir. Harbiye Nezareti ise cevabında *Darülmualimine yerleştirilmiş olan müfreme efradına mektep bahçesinde talim yaptırılmayıp bina haricindeki boş arsalarla sevk edilmeleri hakkında gelen 3 Mayıs 1915 tarih ve 323 numaralı tezkere-i devletleri üzerine 1. Orduyu Hümayun Kumandanlığına tebligat-ı lazıma ifa olunmuştu. Bu kere gelen cevapta talim ve terbiyeleri geri olanlarla yeni gelmekte olan ikmal efradının talim ve terbiyesiyle devamlı olarak ilgilenmek lazım geleceğinden bunların birçok vakit kaybederek daima arazi üzerine sevkleri mümkün olamamakta olduğundan talim ve terbiyelerinin eskisi gibi mektep bahçesinde icrasına müsaade olunması işar kılınmış olmakla mektep mezkûr müdüriyetine ona göre ifa-i tebligat buyrulması...*³²⁶ istenmiştir. Anlaşılan o ki okullar sadece yaralı askerler için hastane olarak değil, aynı zamanda acemi askerler için barınak olarak kullanılmıştır. Darülmualimin gibi tıp fakültesine ve daha birçok okula askerler yerleştirilmiştir.

325 BOA MF ALY 79-19/1

326 BOA MF ALY 79/19/2

Bombardımanlara Karşı Alınan Önlemler

Çanakkale Muharebeleri esnasında Müttefik Kuvvetler tarafından uluslararası hukuka aykırı bir şekilde defalarca sivil yerleşim yerlerinin bombalanması bazı tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştı. Bu gibi bombardımanlarda olası zararları en aza indirebilmek için alınacak tedbirlerle ilgili Hariciye Nezareti (Dış İşleri Bakanlığı) 1 Mart 1915 tarihinde Maarif Nezaretine yazı göndermiştir. Bu yazıda Dış İşleri Bakanlığı, *savaş zamanında deniz kuvvetleri tarafından yapılacak bombardımanlar esnasında top atışlarından korunması icap eden bazı binaları ayrıntılarıyla anlatan 1907 Lahay Konferansı'nın 9. Mukavelenamesi'nin 5. maddesinde "Deniz kuvvetleri taraflarından topa tutulduğu zaman tarihi eser ile sanayi binaları ve ulum ve fünun ve hayrat ve hasenata mahsus mahaller, mekânlar ve binaların ve hastanelerle, hastalar veya yaralıların toplandıkları mahallerin aynı zamanda bir askerî amaç için kullanılmamaları şartıyla mümkün olduğu mertebede korunabilmeleri zımnında kumandan tarafından bilcümle gerekli tedbire başvurulacaktır... Bu gibi binalar üzerine çekilecek işarete gelince bütün hayır kurumları ve okullar üzerine "yukarıdakilere siyah ve aşağıdakilere beyaz renkli olmak üzere çap itibarıyla iki üçgene bölünmüş dikdörtgen şekilli büyük ve sert levhalar" asmak lazımdır*³²⁷ diyerek gerekli uyarıyı yapmıştır. Tüm bunlara rağmen Çanakkale şehrinin bombardımanı esnasında okul ve okul içindeki eşyaların birçoğu yanmıştır. Bu konuya dördüncü bölümde ayrıntılarıyla yer verilmiştir.

İşgal Edilen Okullarda Mevcut Eşya

Okulların hastane hâline getirilmeye başlanması ile birlikte birçok zararın meydana geldiği vurgulanmış ve seferberlik dolayısıyla askerîyeye lazım olacak okul binalarının çoğu yerde zor kullanılarak işgal edildiği belirtilmişti. Bu işgaller esnasında birçok okul eşyasının korunamadığı, kırılıp döküldüğü belgelerde görülmüştür.

Örneğin İstanbul Maarif Müdüriyeti, Sahra-i Sıhhiye Müfettişliğine gönderdiği yazıda *Alman Salib-i Ahmer (Kızılhaç) heyeti tarafından hastane hâline getirilmiş olan Şehit Muhtar Bey İnas (kız) Mektebinde eşyanın saklı bulunduğu odalar 14 Haziran 1915 tarihinde mektep resmî mühürüyle heyet-i talimîyye şahitliğinde mühürlenmiş ve kapıların üzerine mektebe ait eşyayı içerdiği büyük yazıyla işaret edilmiş iken akşam askerler tarafından odalardan ikisinin kapıları kırılarak eşyanın alındığı ve mühr-i resmînin kesildiği ertesi gün efrat ve zabıtana icra edilmiş olan tembihatın üzerinden daha bir gün geçmeden oda kapılarının bu suretle kırılması ve eşyanın*

327 BOA MF MKT 1206-12

kullanımı bu mektep eşyasının kesinlikle güvende bulunmadığına...³²⁸ dikkat çekilmiştir. Aynı şekilde *Galata'daki İstanbul Sultanisinden Hilal-i Ahmer (Kızılay) namına alınmış olan yatakların mektep müdürüyle hastane başhekimi arasında kararlaştırıldığı üzere bedellerinin ödenmesi...*³²⁹ istenmiştir. Buna benzer olarak Maarif Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine (İç İşleri Bakanlığına) gönderilen yazıda ... *Ankara Mekteb-i Sultanisiyle Darümualliminin de mevcut karyolaların cihet-i askerîyece hastanelere alınmış olmasına binaen yatılı açılmış olan mezkûr mekteplere kesinlikle ihtiyaç bulunan karyolaların emval-i metruke miyanında (terk edilmiş durumda bulunan) mevcut karyolalardan verilmesi...*³³⁰ istenmiştir. Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda ise *yeni ders yılının başlaması münasebetiyle açılmış ve karyola bulunamamasından dolayı yatılı talebenin kabulü muamelesi gecikmiş olan Darümuallimin ile İstanbul ve Bezm-i Âlem Valide Sultanileri eğitiminin daha fazla gecikmeye uğramaktan korunması için tezkere-i aliye-i ...nde bahis olunan mağazalardaki karyolalara tekalif-i harbiye³³¹ usulüyle el konularak bunların o hastanelerde kullanılmak üzere alınan mektep karyolalarına karşılık Nezarete teslimi hususuna müsaade-i aliye-i nezaretpenahilerinin şayan buyrulmasını...*³³² istemiştir.

İstanbul Sultanisinin konu olduğu diğer bir belgede Maarif Nezareti, Hilal-i Ahmer Cemiyetine (Kızılaya) gönderdiği yazıda ... *İstanbul Sultanisindeki çamaşırhanenin hastane idaresine teslimi mektep müdüriyetine tebliğ kılınmış olduğundan çamaşırların kapalı olarak nakliyle sıbhi gerekliliklere itina olunmasının icap edenlere emr ve tembih...*³³³ edilmesini istemiştir. Yine bir okul eşyası olarak kullanılan kasa için yapılan yazışmada Maarif Nezareti ... *Eczacı ve Dişçi mektebinde mevcut küçük kasa da talebeden alınan ücretler ile sarfiyat-ı vesai ve maaşların ödenmesi esnasında müracaat edemeyen maaş sahiplerinin parası saklanıldığı cihetle kasaya mektepçe ihtiyaç olduğu...*³³⁴ cevabını vermiştir.

Bu konudaki (okul eşyaları) yazışmaların genellikle Maarif Nezareti (Millî Eğitim Bakanlığı) ve okul binalarını hastane olarak kullanan Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) arasında yapıldığı görülmektedir. Okul binalarının ve eşyalarının kullanımına izin veren Maarif Nezareti, bu eşyalar karşılığında makbuz ve kilitli bulunan odalardaki eşyalara dokunulmamasını istemiştir. Örneğin Maarif Nezareti yine Hilal-i Ahmere (Kızılaya) gönderdiği yazıda ... *Mektebi Sultani binasının Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) tarafından işgali tarihinden beri hastane idaresine*

328 BOA MF İMF 75-79

329 BOA MF MKT 1212-54

330 BOA MF MKT 1212-68

331 Savaş zamanında alınan fevkalade vergi, savaş vergisi.

332 BOA MF MKT 1212-64

333 Kızılay Arşivi 23-175

334 Kızılay Arşivi 114-30

her türlü kolaylığın gösterilmiş olduğu tezkere-i valalarının mektep mezkûr idaresine havalesinden önce vuku bulan talep üzerine mektebin büyük tartışma ile erzak ambarının üçte ikisi ve o taraftaki odaların tahliyesiyle hastane idaresine teslim kılındığı tezkere-i valaları üzerine mektep müdürlüğünden yazılan derkenarda beyan ve yalnız hastanenin açılışından beri mektebin yatak ve yemek takımlarıyla daha birçok eşyası hastane tarafından kullanılmakta olduğundan ve tekrar tekrar vuku bulan müracaata rağmen bir teslim ilm-u haberi alınamadığından ve Başbekim Nafiz Bey selefi zamanında alınan eşya-i mezkûra için kendi tarafından ilm-u haber verilmesinin muvaffak olamayacağı cihetle bu hususta merkez-i umumiye müracaat edilmesini ifade eylediğinden bahisle bugün hastanece kullanılmakta olan mektebin demirbaş eşyasının deftere geçirilerek karşılığında mektep idaresine bir makbuz ilm-u haberi...³³⁵ verilmesini istemiştir.

Yine Hilal-i Ahmerden (Kızılaydan) ... *Bezm-i Âlem Valide Sultanisi binasının hastane olarak işgalinden beri mektepte mevcut karyolalar ile yatak ve yorgan ve diğer eşyaların içeriğini bildiren bir kıt'a teslim ilm-u haberinin acele tanzim...*³³⁶ edilerek okul idaresine göndermesi istenmiştir. Bu örnekleri³³⁷ çoğaltmak mümkündür. Bezm-i Âlem Valide Lisesi ile ilgili olarak ... *Bezm-i Âlem Valide Sultanisinin tali ve yatılı kısımları hastane olması için Hilal-i Ahmer'e terk edilmesi üzerine özel memur tarafından mektepte mevcut erzaka ve hatta mektebin kasasına el konulmak istenildiği ve bu babta ısrar edilmekte olduğu anlaşılmiş ve erzağın bedeli ödenmedikçe verilmesine devam olunamaması, kasanın ise mektebe lüzumuna binaen verilememesi zaruri...*³³⁸ bulunduğundan gerekenlere emir verilmesi istenmiştir.

Okul eşyalarının yanı sıra öğrencilerin şahsi eşyaları da hastane idarelerince kullanılmıştır. Bundan dolayı Hilal-i Ahmerden (Kızılaydan) ...*Hastane hâline gelmiş olan İstanbul Mekteb-i Sultanisinde mevcut olup hastane heyeti tarafından el konulmuş olan 155 adet yatak takımıyla 5 yastık ve 5 ..den büyük kısmı talebeye ait şahsi eşyadan olmasına ve bunların kullanıldıktan sonra tekrar talebeye verilmesi muvaffak ve haiz olamamasına binaen yeni ders yılında müşkülata mahal kalmamak üzere eşyalara şimdiden bedel biçilerek bedelinin nakden...*³³⁹ ödenmesi istenmiştir. Aynı konuya ilişkin bir yazışma, Bezm-i Âlem Valide Sultanisi için gerçekleşmiştir. *Geçici olarak hastane olan Bezm-i Âlem Valide Sultanisinde öğrencilere ait olup hastanece kullanılan yatak, yorgan, çarşaf gibi eşya ile kırılan karyolaların*

335 Kızılay Arşivi 114-31

336 Kızılay Arşivi 114-33

337 *Galatasaray Sultanî Mektebinin yatak ve yemek takımlarıyla daha birçok eşyası mekteb-i mezkûrda açılan hastanece kullanılmakta olduğundan bahisle iş bu demirbaş eşyanın deftere geçirilerek karşılığında mektep idaresine bir makbuz ilm-u haber verilmesi istenmiştir.* Kızılay Arşivi 114-35

338 Kızılay Arşivi 114-34

339 Kızılay Arşivi 114-36

emsali gibi hastaneye mal edilerek tazmin edilmesi icap eylemiş olmakla mezkûr eşyanın mektep müdür ve muhasebe memurlarıyla birlikte değer biçilmesi için bir özel memurun tayini...³⁴⁰ istenmiştir.

Eşyalara fiyat biçme konusu ayrı bir tartışma konusu olmuştur. *Geçici hastane olan Bezm-i Âlem Valide Sultanisinde öğrencilere ait olup hastaneye kullanılmış olan eşyanın bedeli bilahare cihet-i askerîyeden alınacak ise de cihet-i askerîyenin ödeyeceği meblağ eşyanın şimdiki kullanılmış hâline göre olup hâlbuki eşya-i mezkûre Hilal-i Ahmere yepyeni bir hâlde teslim edilmiş olmasına binaen aradaki fiyat farkının Hilal-i Ahmerce ödenmesi icap edeceğinden ve fiyat farkının takdiri zımında bir memur-ı mahsusun tayin ve gönderilmesi...³⁴¹ istenmiştir.*

Okul eşyaları ile ilgili olarak Harbiye Nezaretinin de bir talebi olmuştur. Bu talepte *savaş mühimmatı imalatında bazı önemli maksatlar için kullanılmak üzere brom, aseton, fosfor ve kibrit karbona ihtiyaç vardır. İş bu mevattan çeşitli okulların kimyahanelerinde her ne miktar mevcut ise Saraçhane ambarında kimyahane-i askerîyeye gönderilmesinin icap edenlere emr...³⁴² verilmesi istenmiştir.* Bu talep Galatasaray Lisesine, İstanbul Lisesine, Darümuallimine, Darüleytama, Darülfünuna, tıp fakültesine ve eczacı mektebine gönderilmiştir. Bu okullara gönderilen yazıda *mektebiniz kimyahanesinde mevcut brom, aseton, fosfor ve kibrit karbon miktarının ayrı ayrı acilen haber verilmesi...³⁴³ istenmiştir.* Bu yazı üzerine adı geçen okullar kimyahanelerindeki mevcut kimyevi miktarların listelerini göndermişlerdir. Örneğin İstanbul Lisesi, 50 gr. brom, 2750 gr. aseton, 750 gr. fosfor olduğunu; kibrit karbonun olmadığını söylemiştir. Darülfünun ise dört kilo kadar aseton ve 300 gr kibrit karbon mevcut olduğunu bildirmiştir. Eczacı ve dişçi mektebinde 1150 gr. brom, 1500 gr. aseton, 100 gr. fosfor ve 1000 gr. kibrit karbon bulunduğu gönderdiği listeden anlaşılmıştır.

Okulların Açılması ve Tahliye Edilen Okullar

1915-1916 eğitim-öğretim yılının yaklaşması ile Maarif Nezareti, okul binalarına ihtiyaç duymuş ve bazılarının tahliye edilerek teslim edilmesini istemiştir. Çünkü aşağıda da anlatıldığı gibi üç yıldan beri düzenli eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülememektedir ve bunun önüne geçilmesi gerekmektedir. Bu amaçla okulların bir önce tahliye edilerek iadelerini istenmiştir. Böylelikle okullarda gerekli tamiratlar yapılarak eğitim-öğretim faaliyetlerine hazır hâle getirilecektir. Bu durumu Maarif Nazırı Şükrü Bey bizzat Harbiye Nazırı ve Başkomutan

340 Kızılay Arşivi 114-44

341 Kızılay Arşivi 23-279

342 BOA MF MKT 1210-29/1

343 BOA MF MKT 1210-29/2

Vekili Enver Paşa'ya yazarak anlatmıştır. ... *harp hâli dolayısıyla hastane hâline getirilmiş olan yatılı okullarda eğitime başlanabilmek üzere yaralı gazilerin bazı büyük otellerle Rum ve Ermeni okulları ve kurumlarına nakil edilmeleri hakkındaki izniniz üzerine sıhhiye dairesi ile cereyan eden yazışmalardan olumlu bir netice elde edilememiş ve açılmalarına birinci derecede ihtiyaç görülen Galatasaray, Kadıköy ve Bezm-i Âlem Sultanileriyle Darülfünununun tabliyesi emrinde ... müsait bir cevap alınamamıştır. Bilinmektedir ki savaşta olduğumuz devletlerin hiçbirinde eğitim kurumları işgal edilmiş olmayıp askerî sıhhi ihtiyaçlar özel binaların işgali suretiyle tatmin edilmekte ve eğitimin zarardan korunması emrinde her türlü fedakârlık gösterilmektedir. Sonradan İtalya'dan dönen Bakanlığımız müşaviri ... oralardaki gözlemleri ve tetkikatı da maruzatımı tamamen doğrulamaktadır. Zaten önceki savaşlar ve devam etmekte³⁴⁴ olan savaş dolayısıyla memleketimizde üç seneden beri eğitimin düzenli cereyanı temin edilememiş olduğu ve bilhassa şehit ve göçmen evladından birçoğunun bu kurumlarda ibata ve işeleri (barındırma ve beslenmeleri) emrindeki lüzum ve zaruret nazar-ı dikkate alındığı takdirde okulların tabliyesi hususundaki temenniyatın acele olarak kabul olunacağını ... ümit eylerim. Sonradan kapatılan ve adetleri on bire ulaşan İtalyan okullarının ve Beşiktaş'ta Defterdar'da bulunan İtalyan Hastanesinin heyet-i sıhhiyeye işgaliyle arz olunan devlet okullarında mevcut ve miktarı ancak 1500 raddelerinde bulunan yaralının buralara nakil edilmeleri de mümkün ve bir muavenet-i mahsusa (özel yardım) olmak üzere bugün hâlâ kullanılmakta olan karyolaların ve yatak takımlarının da cihet-i askerîyeye gönderilmesi kararlaştırılmış olmağla ilim kurumlarının bir an evvel tabliyesi...³⁴⁵ Nazır (Bakan) Şükrü Bey tarafından şahsen istenmiştir. Maarif Nazırı Şükrü Bey'in bu talebine aşağıdaki karşılık verilmiştir.*

344 Maarif Nazırı Şükrü Bey'in, burada eğitim sisteminin "üç seneden beri düzenli işlememesinin" sebebi olarak Balkan Savaşları ve başta Çanakkale Muharebeleri olmak üzere I. Dünya Savaşı'nı ifade ettiği anlaşılmaktadır.

345 Kızılay Arşivi, 23-252/1.

*Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesine yazılan 4 Eylül 1915
tarihli ve 3353 numaralı tezkere suretidir*

30 Ağustos 1915 tarihli ve 1444/196295 numaralı tezkere-i nezaretpenahileri cevabıdır.

Yaralı hastanesi olmak üzere işgal edilen okullardan açılması gerektiği yazılan Galatasaray, Kadıköy ve Bezm-i Âlem Sultanileriyle Darülfünun binaları hakkında aşağıdaki gibi açıklanmış olan tarz arz olunur.

1. Galatasaray Sultanisinin hâlen yatak mevcudu 1500 ve ihtiyaç hâlinde 2000'e yükseltilmesi kararlaştırılmış olup hastane hâline getirilememiş olan binanın diğer kısmı ile yeni çarşıda İtalyan Ticaret Mektebi ve iptidai kısmı birleşerek pansiyon şekli verildiği surette gelecek sene eğitiminin gündüzlü olarak temin-i devamı mümkün olacağı için İstanbul'da ikametgâhı olmayan talebenin de eskisi gibi mektep binasında besleme ve iskânları mümkün olduğu edilen tetkikattan anlaşılmıştır.

2. Kadıköy Sultani binasının tahliyesi kararlaştırılmıştır.

3. Bezm-i Âlem İnas Sultanisinin hâl-i hazır mevcudu 470, Darülfünun binasının ise 500 yatak olup esasen inas (kız) kısmının alt tarafı tahliye edilmiştir.

Keza bu binaların da eylül ikinci yarısında tahliyesi kararlaştırılmış olup ekim başında eğitime başlanılacağı ve tezkere-i nezaretpenahilerinde işaret buyrulduğu üzere karyola ve yatakların da beraberce alındığı maruzdur ol bapta.³⁴⁶

Aslına mütaliktir. 5 Eylül 1915

Harbiye Nezaretinin verdiği bu cevaptan Galatasaray Lisesinin kullanılmakta olduğu ve kullanılmaya devam edileceği, Kadıköy Lisesinin tahliye edileceği, Bezm-i Âlem Valide Lisesi ve Darülfünunun ise eylül ikinci yarısından sonra Maarif Nezaretine iade edileceği anlaşılmaktadır. Bu durumda Maarif Nezareti bu taleple sadece Galatasaray Lisesini geri alamamıştır. Bunun üzerine Maarif Nezareti

346 Kızılay Arşivi, 23-252.

başka okulların da tahliye edilmesini istemiştir. Jandarma Umum (Genel) Kumandanlığına (Komutanlığına) 10 Ekim 1915 tarihinde gönderilen yazıda Üsküdar'da Paşa Kapısı'nda bulunan Merkez Rüştüyesi binası jandarmalar tarafından işgal edilmiş olup mektebin bayram ertesi açılması kararlaştırılmış bulunduğundan yapılması gerekli tamirata başlanılmak üzere okulun şimdiden tahliyesi lüzumunun icap edenlere emr ve tebliğ...³⁴⁷ edilmesi istenmiştir.

Okulların açılma zamanının gelmesi ile birlikte Kadıköy Rum Cemaati Kilise ve Mektepleri Heyet-i İdaresi Reisi Yanni Koha, 26 Eylül 1915 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda ... *Rum cemaatine ait Kadıköy'de Rıza Paşa mahallesinde bulunan bir adet kız mektebine yaralı Osmanlı askerleri ve mahâl-i mezkûrda aynı yerde bulunan bir adet erkek mektebi ile Yel Değirmeni'nde ve Kalamış'ta bulunan iki adet küçük erkek ve kız mekteplerine Osmanlı askerleri yerleştirilmiş olup bu kere ise ilkokulların açılma zamanı gelmiş olduğundan yaralı Osmanlı askerleri için kullanılmakta olan kız mektebi yine bu suretle kullanılmak üzere alıkonulup erkek ve kız bin kişiye erişen talebemizin talim ve terbiyeden mahrum kalmamaları için diğer mekteplerimizin lütfen tarafımıza teslimine himmet buyrulması zmnında Harbiye Nezareti Celilesi nezdinde...³⁴⁸ teşebbüste bulunulmasını istemiştir.*

Bunun ve daha birçok okulun tahliye edilmesi talebi karşısında Harbiye Nezareti ... *zorunlu ihtiyaçlara binaen zorunlu olarak işgal edilmekte olan bütün okulların bilhassa Darülmuaallimin ve Darülmuaallimatın (erkek ve kız öğretmen okullarının) imkân meydana gelmesinde ilk olarak tahliye olunacakları ancak şimdilik tahliyelerine imkân bulunmadığını...³⁴⁹ belirtmiştir.* Bu yazıda kız ve erkek öğretmen okullarının öncelikli olarak tahliye edileceğinin belirtilmesi ayrıca önemlidir. Çünkü bahsedildiği üzere öğretmenlerin birçoğu cephelerde savaşmaktadır ve memleket büyük bir öğretmen ihtiyacı içerisindedir. Bu sebeple ilk olarak öğretmen okullarının tahliye edilecek olması çok anlamlıdır.

Öte yandan Balıkesir Lisesinin işgal edileceği haberinin gelmesi üzerine eğitimin zarar görmemesi için bu karardan vazgeçilmesi istenmiştir. *Balıkesir Sultaniyesinin çevresindeki yatakhane ile Darülmuaallimin binasının cihet-i askerîyece işgal edilmek istenildiği beyanıyla gerekenin yapılması liva-i mezkûr Maarif Müdüriyetinden alınan 10 Eylül 1915 tarihli telgrafnamede bildiriliyor. Yeni ders yılının gelmesi münasebetiyle her tarafta derslere başlayabilmek üzere gerekli yollara girildiği ve hatta İstanbul'da önce hastane hâline getirilmiş olan okul binalarının dahi eğitimin zarardan korunması maksat-ı maarifperveranesiyle Nezaret-i Celilelerince tahliye-*

347 BOA MF MKT 1212-59

348 BOA MF HTF 2-81

349 BOA DH UMVM 69-8

sine uygun görüldüğü hâlde şimdi vilayet de okul binalarının tekrar işgaliyle eğitim işlerinin sekteye uğramasına taraf-ı ali-i nezaretpenahilerinden de icap edenlere tebliğini ve derslere başlandığı şu sırada artık mektep binalarının işgalinden vazgeçilmesi...³⁵⁰ istenmiştir.

Maarif Nezareti buna benzer bir istekte daha bulunmuştur. *Göztepe ile Feneryolu arasında bulunan Erenköy erkek numune mektebi hâline getirilmek üzere mukavele ile kiralanın ve sıra ve perde vesaire gibi gerekli malzemelerin tedarik ve tamamlanarak temizlettirilmekte bulunmuş olan Topçu Feriki Hüseyin Paşa Köşkü'nde iki gün evvel müracaat eden bir yüzbaşı muvaffakiyetle 49. Tümen 154. Alay 1. Tabur namına işgal edildiğini gösteren bir varaka gösterilmiş olduğu İstanbul Maarif Müdüriyetinden ifade ediliyor, evvelce cihet-i askerîyenin işgali altında iken sonradan tahliyesine 1. Kolordu Kumandanlığından emir verilmiş ve tahliyeden sonra mektep için mukavelenamesi yapılarak her türlü malzemesi tamamlanmış olan bu binanın bundan sonra tekrar işgal edilmek istenilmesi uygun olmayacağından işgalden vazgeçilmesi lüzumunun lazım gelenlere emir ve tebliğ...³⁵¹ edilmesi Harbiye Nezaretinden istenmiştir.*

Maarif Nezareti söz konusu okulla ilgili olarak 14 Ekim 1915 tarihinde Erenköyünde büyük fedakârlıklarla tesis ve açılmış bulunan erkek ve kız numune mektepleri binası olan Hüseyin ve Rıdvan Paşa Konaklarının cihet-i askerîyece işgaline teşebbüs edilmesi mezkûr mekteplerin kapanması sonucunu meydana getireceğine ve hâlbuki Erenköyünde İngilizlere ait iki köşk ile birçok diğer boş köşkler var iken mektep hâlini alan yerlerin işgal edilmesi uygun olamayacağına ve esasen okulların beşinci derecede işgal edilmesi kabul edilen kararlar icabından bulunmasına binaen lütfen mezkûr binaların işgallerinden vazgeçilmesi hususunun icap edenlere emir...³⁵² verilmesi istenmiştir.

Tüm bu yazışmalar göstermektedir ki 1915-1916 eğitim-öğretim yılının gelmesi üzerine Maarif Nezareti, okulların bakım ve onarımlarını tamamlayarak onları eğitim faaliyetlerini yürütmeye uygun yerler hâline getirmek istemektedir. Ancak askerî ihtiyaçlar karşısında bu amaca tamamen ulaştığı söylemek güçtür. Çünkü bazı okulların tahliyesine Harbiye Nezareti tarafından izin verilmemiş ve bu okullar bünyesinde hastaneler yaralı askerleri tedavi etmeye devam etmiştir. Bunun yanında bazı okul binalarının hem hastane hem okul olarak kullanıldıkları görülmektedir.

350 BOA MF MKT 1211-67/2

351 BOA MF MKT 1211-70

352 BOA MF MKT 1212-70

Savaşın İnşa Edilmesi Planlanan Okullara Etkileri

Genelde I. Dünya Savaşı, özelde Çanakkale Muharebeleri sadece mevcut okulları etkilemekle kalmamış savaş hâli dolayısıyla yeni okulların da inşaları gecikmiştir. Çünkü devlet ekonomisinin büyük bir kısmı askerî kaynaklara ayrılmıştır. Muğla şehri ile ilgili tutulan bir kayıta bu durum görülmektedir. Bu kayıtlara göre Şahidi Mektebi, *Sekibaşı Mektebi ve Dibektaş Mektepleri birleştirilerek yeni muntazam bir mektep inşası için yedi yüz lira tahsisat koyulmuş ise de savaş hâli dolayısıyla inşası gecikmiştir.*³⁵³ Aynı kayıtlarda Ula İnas İptida-i Mektebi karşısında “mülahazat” yani açıklamalar kısmında *yeni bir mektep inşası için yardım olarak 100 lira tahsisat verilmiş ise de savaş hâli dolayısıyla inşası gecikmeye uğramıştır.*³⁵⁴ Aynı kayıtlarda başka bir okulun karşısına ise *yeni bir mektep inşası zımında 300 liralık tahsisat verilmiş ise de harp hâli dolayısıyla inşası sekteye uğramıştır...*³⁵⁵ notu düşülmüştür. Aynı durumun Elazığ şehrinin teftişatı raporunda da olduğu görülmektedir. Bu raporda ... *yeniden mektep inşasına teşebbüs edilmiş ve malzeme hazırlanmış ise de seferberlik ilanı üzerine tehir edeceği...*³⁵⁶ vurgulanmıştır. Söz konusu raporda aynı durumu anlatan başka cümlelerin de bulunduğu görülmüştür.

İstanbul'da da okulların inşaatına dair ihtiyaçları belirlemek üzere tespiti giden memurlar okulun işgal edildiğini görmüştür. Bu durumu yazı ile İstanbul Maarif Müdüriyetine bildirmişlerdir. *Üsküdar Paşakapısı ve Harmanlık Numune Mekteplerinin inşaatı için ihtiyaçlarının neden ibaret olduğu hakkında araştırılarak hazırlanması icap eden keşif varakası için adı geçen okullara kadar gidilmiş ise de binalarının askerîye işgali altında bulunmasından bir iş yapılamayarak dönüldüğü*³⁵⁷ belirtilmiştir.

Savaşların ülke ekonomilerine getirdiği yükler en çok eğitim sistemini etkilemektedir. Çünkü sağlık, gıda ve askerî ihtiyaçların zorunluluğu ve masrafları bu dönemlerde artmaktadır. Ekonomisi kötü ülkelerde artan bu ihtiyacı karşılamamanın yükü eğitim sisteminin omuzlarına kalmaktadır. Eğitim sistemi gerek insan, gerek maddi kaynakları ile savaşın bütün olumsuzlarından etkilenmektedir. Bu konuda da görüldüğü gibi savaşın ülke ekonomisine getirdiği yük, inşa edilmesi planlanan okul binalarının inşasının gecikmesine neden olmuş ve belki de ilerleyen yıllarda I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle bu okullardan bazıları inşa edilememiştir.

353 BOA MF MGM 9-47

354 BOA MF MGM 9-47

355 BOA MF MGM 9-47

356 BOA MF HTF 4-61

357 BOA MF HFS 5-7

Savaşın Sosyal Hayata Olan Etkilerinin Okullara Yansımaları

Yukarıda da bahsedildiği gibi savaşın ekonomi üzerindeki yük ve ithalat ile ihracatın düşmesi üzerine piyasada ürün bulmanın zorlaşması, hayatı pahalılaştırmıştır. Toplum içinde varlığını sürdüren ve onunla sürekli etkileşim hâlinde bulunan okullar da hayat pahalılığından etkilenmiştir.

Şöyle ki Nişantaşı Lisesi, Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda okulun bir senelik yakacak (odun, kömür) ve aydınlatma için (gaz vs.) masrafları için ayrılan 25 bin kuruşun fiyatların pahalılığından dolayı yetmeyeceğinden 15 bin liralık ek tahsisatın gönderilmesi istenmiştir. Çünkü piyasada bu ürünleri bulmak güç olduğundan fiyatları artmıştır. Buna karşılık ... *Nişantaşı Sultanisi odun, kömür ve gaz vs. için verilen 25 bin kuruşun bu sene fiyatların yüksekliği hasebiyle yetmeyeceği anlaşıldığından ek olarak 15 bin kuruşluk tahsisat havalenamesinin acele olarak tanzimi...*³⁵⁸ kararlaştırılmıştır.

Savaş her alanda olduğu gibi okullarda kalan öğrenciler üzerinde de etkisini göstermiş ve okullarda iâşe sıkıntısı baş göstermiştir. Bu sebeple yatılı okullardan, okullarda kalacak talebenin olağanüstü koşullar nedeniyle iâşelerinin temini istenmiştir. Maarif Nezaretinin **“gayet mühim”** yani çok önemli işaretiyle 25 Şubat 1915 tarihinde yayınladığı tamimde *İstanbul Maarif Müdüriyetine; Darülmualimin, Darülmualimat, İstanbul Sultanisi, Galatasaray Sultanisi, Bezm-i Âlem Valide Sultanisi, Kadıköy Sultanisi, Nişantaşı Sultanisi Müdüriyetlerine!*

*Hâl-i harpten doğması muhtemel olağan üstü hâller üzerine eğitimin tatili hâlinde bakacak kimsesi olmayarak mektepte beslenip barındırılması lazım gelen çocuklar ve görevli miktarının doğru olarak haber verilmesi ve bunların hiç olmazsa bir aylık iâşeleri için un, pirinç, şeker, sadeyağ gibi levazımın ambarda mevcudu yok ise ihtiyaç hâlinde kullanılmak üzere hemen tedariki ve malumat verilmesi*³⁵⁹ istenmiştir.

Okullara iâşe temini ile ilgili gönderilen belgenin tarihine dikkat edilecek olursa Çanakkale Boğazı'nda müttefik donanmasının 18 Mart'tan önce yapmış olduğu iki saldırıdan³⁶⁰ birine denk geldiği görülmektedir. Büyük bir savaşın ayak seslerinin iyiden iyiye hissedildiği bir dönemde Maarif Nezaretinin yatılı öğrencileri kapsayacak tedbirlere başvurduğu yorumunda bulunmak yerinde olacaktır. Fakat özellikle kara muharebelerinin başlaması ile bu önemlerin de yeterli olmadığı görülecektir. Çünkü piyasada bahsedilen gıda malzemelerini temin edebilmek oldukça güç hâlde gelecektir. Galatasaray Lisesi öğrencilerinden Suat ARAY hatıralarında bu koşulları

358 BOA MF MH 2197-20

359 BOA MF MKT 1206-12

360 18 Mart öncesinde müttefik donanması tarafından 19 ve 25 Şubat tarihlerinde iki kez saldırı düzenlenmiştir.

gözler önüne sermektedir. *Harp diğer sahalarında da kendini hissettiriyor, birçok maddelerde sıkıntı çekiliyor, bilhassa şeker (o zamanın parasıyla yani okkası 3 kuruş iken) 300 kuruşa kadar çıkıyordu. Pahalanan diğer bir madde de gaz idi... Nihayet ekmekle beraber birçok maddeler de vesikaya bağlanmıştı. Fakat bilhassa ekmek kalitesi çok bozulmuştu. Simsiyah, su içinde bir hamur parçası hâline gelen ekmek, biraz sonra mısır karıştırılmak ve tavalarda pişirilmek suretiyle acayip sert, hazmı güç bir halita olarak halka dağıtmaya başlandı. Biz de Galatasaray'da senelerce bu ekmeği yedik.*³⁶¹

Bazı okullarda ise yukarıda bahsedilen gıda malzemeleri dahi bulunamadığından öğrencilerin geceleri aç yattıkları dahi olmuştur. Örneğin Maarif Nezaretinin 2 Kasım 1915 tarihinde Belediyeye yazdığı yazıdan Nişantaşı Sultanisinde (lise-sinde) yeterli ekmek tedarik edilemediğinden öğrencilerin bir gece aç kaldıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıda *yatılı okulların ekmek ihtiyaçlarının nazarı dikkate alınması hakkındaki gerçekleşen işara cevaben kÂlem-i mahsus ifadesiyle gelen 30 Ekim 1915 tarihli ve 536 numaralı tezkerede bu okullara gerekli ekmeklerin her daire muhiti dâhilindeki çeşitli fırınlardan tedarik edilerek alınması lüzumunun belediye daireleri müdüriyetlerine yazılmış olunduğu hâlde... Nişantaşı Sultanisine dün gece yeterli miktarda ekmek tedarik edilmeyerek öğrencilerin aç kaldıkları haber verilmiş ve bu halin devamı tarafımızca da tasvip olunamayacağından Nişantaşı Sultanisinde Meşrutiyet Mahallesi'ndeki fırının sahibi Remzi Efendi'ye okul namına her gün bir çuval un verilmesi suretiyle ekmek ihtiyacının azaltılması rica ve diğer okulların ekmek aldıkları fırının isimleri araştırılmakta olup onlarında peyderpey bildirileceği*³⁶² söylenmiştir. Böylelikle aynı durumun bir daha yaşanmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Yabancılara Ait Okullar

Osmanlı eğitim sistemini incelediğimizde çok karmaşık yapıda olduğu görülmektedir. Azınlıklar kendi okullarını açabilmekte, farklı farklı kurumlar (örneğin Şeyhülislamlık Makamının medreseleri yönetmesi gibi) eğitim-öğretim faaliyetleri yürütebilmektedir. Bunlara ilaveten çeşitli ülkeler de Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kendi okullarını açabilmektedir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile kendileriyle savaşta bulunduğumuz ülkelere ait okullar düşmanlık sebebiyle kapanmaktan kurtulamamıştır.

İstanbul Valiliği tarafından Dâhiliye Nezaretine (İç İşleri Bakanlığına) gönderilen 4 Kasım 1914 tarihli yazıda ... *kendileriyle siyasi ilişkilerimiz kesilmiş bulunan Rusya, İngiltere, Fransa, Sırbistan hükûmetlerine ait okullar ve hastane gibi kurum-*

361 Suat Aray, *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, TCDD Basımevi, İzmir, 1959, s. 59.

362 BOA MF MKT 1212-49

ların düşmanlığın devamı müddetince kapatılması lazım geleceği görüşü Nezaretçe de uygun bulunmakta ise bu kurumlara asker ikamesi için el konulup konulmaması arz...³⁶³ olunmuştur. Özetle İstanbul Valiliği, savaş dolayısıyla siyasi ilişkilerimiz kesilen ülkelere ait okullara ve hastanelere el konulup konulmamasının görüşülmesi istenmiştir.

Dâhiliye Nezareti (İç İşleri Bakanlığı) ise 19 Kasım 1914 tarihinde bütün vilayet ve sancaklara üst notuyla gönderdiği yazıda ... *düşman devlete mensup eğitim kurumlarının lağvedilerek öğrencilerin ve çalışanların sınır dışına çıkarılması ve diğer ülke vatandaşlarının ise şimdilik hareketine müsaade olunmaması...*³⁶⁴ nı istemiştir. Bu karar gereğince ülke sınırları içerisindeki yabancı okullara el konulmaya başlanmıştır.

Musul vilayetinden 24 Kasım 1914 tarihinde Dâhiliye Nezaretine (İç İşleri Bakanlığına) gönderilen yazıda ... *düşman devletlere ve vatandaşlarına mensup bilimum eğitim kurumlarının lağvedilmesi ve tahliyesiyle, binalarının icabına göre hükûmetçe kullanılması hakkındaki karar üzerine Dominiken rahiplerinin Musul'da bulunan erkek ve kız mektepleri tahliye ettirilerek bu babta hazırlanan ve Maarif Müdüriyetinden gönderilen zabıtname ile hükûmete devri lazım gelen eşyanın miktarını gösteren defterin bir nüshası...*³⁶⁵ nın gönderildiği bildirilmiştir. Gönderilen zabıtnamede ise ... *40 neferden ibaret olan talebelerle müdür ve muallimlerin okuldan çıkarılmış...*³⁶⁶ olduğu belirtilmiştir. Tahliye ettirilen okulun eşyaları da hükûmete devredilmiştir. Okuldan el konulan eşyaların listesi de gönderilmiştir.

363 BOA DH EUM 5. Şb. 80-20

364 BOA DH EUM 5. Şb. 4-37/1

365 BOA DH EUM 5. Şb. 4-37/2

366 BOA DH EUM 5. Şb. 4-37/5

Eşya Adı	Adedi
Çocuklara mahsus sıra tahtası	36
Çocukların oturmasına mahsus tahta	35
Yazı tahtası	9
Yazı masası	1
Muallimlere mahsus yazı masası	5
Tahta iskemle	10
Ayakkabıya mahsus tahta	1
Çocukların oturmasına mahsus ayaksız tahta	50
Boyalı kitap dolabı	2
Küçük ... yazı hurufat (harf) göstermek için tahta	8
Türkçe hurufatlı (harfli) yazılı levha	11
Tarih-i tabiiyi (dünya evrimini anlatan bilim) numune levhalar	19
...	4
Muallim oturmasına mahsus iskemle	1
Levha sehpası	1
Küçük katide çocuklara mahsus taş yazı tahtası	19

Aynı şekilde İstanbul vilayeti de Maarif Nezaretine 5 Aralık 1914 tarihinde gönderdiği yazıda ... *İfası Meclis-i Vükela kararı gereğinden bulunan düşman devletlere veya vatandaşlarına mensup eğitim kurumları ile diğer kurumlara maarif idaresi müfettişlerinin memur edildiği ve tahkikat neticesinde hazırlanacak defterinin gönderileceği...*³⁶⁷ yani düşman devletlere ait okulların araştırılacağını ve bu okulların listesinin hazırlanarak gönderileceğini belirtmiştir. Bu belgeden de anlaşılmalıdır ki millî eğitim müdürlükleri bu okulların araştırılması için müfettişleri görevlendirmiştir.

27 Şubat 1915 tarihinde ise Basra Maarif Müdürlüğü tarafından gönderilen yazıda da ... *Amarâda yalnız Fransızlara ait erkek ve kız mektebi mevcut olup evvelce cihet-i askerîyece...*³⁶⁸ işgal edildiğini bildirilmiştir. Muğla'dan 12 Şubat 1915 tarihinde gönderilen telgrafta ...*liva dâhilinde yabancılara ait okul olmadığı...*³⁶⁹ Maarif Nezaretine bildirilmiştir.

367 BOA MF MKT 1203-35

368 BOA MF HTF 2-38

369 BOA MF HTF 2-23

Maarif Nezareti de bu kararın tüm ülkede uygulanması için emirler göndermeye devam etmiştir. Mayıs 1915'te Van vilayetine gönderilen yazıda ... *vilayet sınırları içerisinde bulunan yabancı okulların isimlerini gösteren defter gönderilmiştir. Gerek bu defterde mevcut olsun gerek sonradan açılmış olunsun düşman devletlere veya vatandaşlarına mensup kurumların binasıyla, eşyasına el konulması...*³⁷⁰ istenmiştir. Buna benzer olarak Erzurum Maarif Müdüriyetinden 31 Ağustos 1915 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen yazıda ... *Erzurum'da bulunan cihet-i maarifçe el konulan Fransız kurumlarının isimleriyle enva (çeşit) ve müştemilatı ve bunlara ait eşya hakkında yapılan muameleyi içeren pusula takdim kılınmış... Kapusin rahiplerine mahsus iki mektep emsali gibi hastane hâline getirilerek cihet-i askerîye...*³⁷¹ idaresinde bulunduğu bildirilmiştir. Bu belgeden anlaşılacağı üzere el konulan yabancı okullar hastane olarak da kullanılmıştır. Aynı şekilde ... *Samatya'daki Analipsiz Rum Mektebi üç sınıftan oluşup mektep binası asker tarafından işgal edilmiş olduğu cihetle 13 çocuktan ibaret olan talebe o isimle yad olunan kilise müştemilatından küçük bir odaya nakil edilerek...*³⁷² eğitimine devam ettiği bildirilmiştir.

El konulan bu okulların Türk okullarına çevrildiği de bilinmektedir. Örneğin İstanbul'da bulunan Sen Pulşer isimli Fransız Okulu, Şehit Muhtar Bey Kız Mektebi hâline getirilmiştir.³⁷³ Çanakkale Cephesi'ni Heyet-i Edebiye ile ziyaret etmiş Ali Canip de bu durumu hatıralarında; *Çanakkale'den döndük. Harp dolayısıyla memleketten çıkardığımız Fransızların Modada'ki Sen Josef Koleji, Darülmuallemin-i Aliye-Yüksek Öğretmen Okulu olmuştu. Ben de bu mektebe edebiyat muallimi oldum.*³⁷⁴ diyerek anlatmıştır. Aynı şekilde ... *Galata'da Perşembe Pazarı'ndaki İngiliz mektebi binası mektebinize verilmiş ise de içindeki eşyanın Darüleytama alınması kararlaştırıldığından Darüleytam namına müracaat edecek olan memura eşyanın hemen teslim...*³⁷⁵ edilmesi gerektiği Şems'ül Mekatibe bildirilmiştir. Maarif Nezaretinden İstanbul Maarif Müdüriyetine gönderilen yazıda da ... *Bakırköy ve Yeşilköy'de bulunan Fransız mekteplerinde mevcut bulunan eşya ve eğitim araç-gereçlerini alarak devlet okullarına dağıtım işine ilköğretim müfettişlerinden Nuri Bey'in memur edilmiş olduğu...*³⁷⁶ bildirilmiştir.

Maarif Nezareti, Darüleytama gönderdiği yazıda ise ... *Beyoğlu'nda bulunan Moskof (Rus) mektepleriyle Fransızların Beyoğlu'ndaki Cizvit mektebi ve mekte-*

370 BOA MF HTF 2-61

371 BOA MF HTF 2-9

372 BOA MF HTF 2-41

373 BOA MF HTF 2-63

374 Rıza Filizok, *Ali Canip'in Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No. 114, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2001, s. 30.

375 BOA MF MKT 1204-13

376 BOA MF MKT 1204-58

biyle bunun şubesi ittihaz olunan Parmakkapı'da bulunan 14 numaralı hane Darüleytama tahsis olunduğundan mezkûr binalarla eşyalarına el konularak icabı üzere kullanılmaları...³⁷⁷ yönünde talimat vermiştir. Özellikle dikkat edilecekse olursa Maarif Nezareti yabancılara ait okul binalarının ve eşyalarının dağıtımında Darüleytama öncelik verildiği görülecektir. Bunun sebebinin şehit çocuklarının genellikle Darüleytamda barındırılmaları olduğu söylenilebilir.

Sonuç olarak savaşta bulunduğumuz devletlerin (İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya) yurdun hemen hemen her yerinde (Trablusşam, Basra, Van, Muğla, Suriye, İstanbul gibi) bulunan okullarına ve eğitim kurumlarına el konulmuş ve bu okullar hükûmetin isteği yönünde ya okul olarak ya da hastane olarak ve yahut askerî amaçla kullanılmışlardır. Eşyaları da ihtiyacı olan Türk okullarına dağıtılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi bu konuyu içeren belgelerle³⁷⁸ doludur.

Osmanlı Devleti'nin bu yöndeki uygulaması, savaşta bulunan bir ülkenin savaştığı ülkelere yönelik savunma refleksi olarak değerlendirilmelidir. Çünkü I. Dünya Savaşı gibi büyük bir mücadelenin içinde bulunan bir devletin, düşman devletlere ait kurumlara kendi bünyesinde izin vermesi ve faaliyetlerine göz yumması beklenen bir davranış değildir.

377 BOA MF MKT 1209-93

378 *Suriye'de düvel-i mubasımaya ait olup derunundaki (içinde) rahip ve rahibelerin ayrı mahallerde ikamesiyle (oturmasıyla) bilumum müessesatı tedrisiye, sıbhiye, eytahane, manastır ve emakin-i saireye (diğer mekânlarla) şimdiden vaz-ı yed edilerek (el konularak) suret-i münasibe de (uygun surette) istimal (kullanma) lüzumu-na... BOA MF HTF 3-16*

...kain (bulunan) mukaddema (önceden) İngiliz mektebi olan binaya gittim. Mezkûr mektep bu kere polis mezkûr merkezi tarafından işgal olunmakta... BOA MF HFS 5-18

...İşgal eylediğimiz binada mevcut eşyadan müfettiş Mehmet Hilmi Bey marifetiyle Mahmut Şevket Paşa numune mektebine verilenden başka nereye ne gibi eşya verildiğinin cevvel... BOA MF İMF 75-15

BÖLÜM IV

SAVAŞ BÖLGESİNDE EĞİTİM

Savaş Bölgesinde (Çanakkale’de) Okullar

Eğitim sisteminin ülke sınırlarının tamamında savaştan etkilendiği gerçeğinden hareketle şurası da bir gerçek ki en büyük zararı savaş sahaları ve yakın bölgeler görmektedir. Çünkü savaş alanlarında normal olan bombardımanlar eğitim kurumlarında telafisi imkânsız yıkımlar meydana getirmektedir. Şöyle ki Çanakkale Muharebeleri esnasında uluslararası anlaşmalara rağmen özellikle savaş bölgesinde (Çanakkale’de) birçok yer, uluslararası anlaşmalara aykırı bir şekilde bombalanmıştır. *Maydos (günümüz Eceabat) hastanesi düşman bombardımanıyla yanıp bununla beraber 50 zabıt ve 2500 yaralı tutuşup yanmadan evvel kurtarılmaya muvaffak olunduğu gibi bir kısmının Kilitbahir yoluyla Kale-i Sultaniye’ye alındığı ve ne yazık ki kalmaya gayr-i muktedir bazı yaralıların yandıkları ve resmi evraklar ile malzemenin yitirildiği...*³⁷⁹ kayıtlara geçmiştir. Sivil yerleşim yerlerine yapılan bombardımanlar Osmanlı Devleti tarafından protesto edilmiştir.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Erkekler Merkezi 30 Nisan 1915 tarihinde Dersaadet (İstanbul) Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği yazıda Eceabat’a yapılan bombardımandan ve bunun sonuçlarından bahsetmiştir. *Dün düşman, içinde binlerce masum biçaregânın iskân edildiği Maydos (Eceabat) kasabasının Muarız (Saroz) Körfezi’nden şiddetli bombardıman edildiği ve ilk güllelerin Hilal-i Ahmer bayrağı taşıyan askerî hastaneye düşerek yüzlerce biçaregân yaralı ile henüz sayıları bilinmeyen ve fakat yüzlere erişmekte olduğu tahmin edilen çoluk çocuğun vefatına sebebiyet vermiştir. Hastane mevki-i şehrin batı istikametinde ve şehir dışında bulunmasına nazaran düşmanın bu hareketi kasten seçmiş medeniyete uygun olmayan ve ... hunhuraneden (zalimlikten) ibaret olmağla Hilal-i Ahmer bu gaddar teşebbüsü protesto eylemek üzere ve...-i nezaretpenahilerine müracaatı medar-ı iftihar bulur...*³⁸⁰ diyerek hastanenin kasten bombalandığından bunun protesto edilmesini istemiştir.

379 ATASE, Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-10.

380 Kızılay Arşivi 270-41

Bombardımanlar sadece savaş meydanı olan Gelibolu Yarımadası'na değil, Çanakkale şehir merkezine de yapılmıştır. ... *bombardıman neticesiyle Kale-i Sultaniyé'de (Çanakkale) bulunan memurin ve abalînin köylere göçe mecbur kaldığı ve cümlesinin acıklı ve yardıma muhtaç bir hâlde bulunduğu anlaşılmış...*³⁸¹tır.

*Çanakkale'nin Tarihe Geçen Minaresi
(Düşman donanması tarafından hedef seçilmemesi için boyanmış camii minaresi)*³⁸²

381 Kızılay Arşivi 71-4

382 Fotoğraf: Harp Mecmuası sayı: 10, sayfa 160.

*İngiliz gemisi Q. Elizabeth tarafından top ateşi sonucunda zarara uğratılan
Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasındaki kasabadan bir cadde³⁸³*

Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Maarif Müdüriyeti, Maarif Nezaretine 5 Ağustos 1915 tarihinde gönderdiği yazıda bombardıman sonucunda Çanakkale şehrinde yangın çıktığını ve yangında mekteb-i sultani (lise) binasının yandığını anlatarak taşınabilen eşyaların Umurbey'e taşındığını yazmıştır.

383 <<http://cas.awm.gov.au/item/H16637>> (09.10.2012)

*Kale-i Sultaniye Maarif Müdüriyeti
Adud 64/181*

Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesine

Hülasa: Mekteb-i Sultani içindeki eşyaya dair.

Bilindiği üzere Kale-i Sultaniye (Çanakkale) şehrine düşman mermileri düşmeye başladığı zaman Nezaret-i Celileden gönderilmiş olan yetim çocukların tesviye ilm ü haberleriyle Dersaadet'e (İstanbul'a) gönderilmeleri ve mektebin dahi birdenbire asker tarafından işgal edilmesi dolayısıyla mevcut eşya bizzat memurin ve mevcut öğretmenlerin mesaisiyle alelacele ve merkez kumandanın, gelen askerîin soyutlanacağından bahisle heyet-i idare ve mualliminin hemen dışarı çıkması için şiddetli emirleri sırasında üç oda içine ve hatta cihet-i askeriyeden usul üzerine mazbatalar mukabilinde alınan eşya, merkez hastanesi memurin-i mahsusası ile birlikte yemekhaneye koyulmasıyla kapıları mühürlenmiş ve Nezaret-i Celilelerinden gönderilmiş olan yeni sıralarla yemekhane sıralarının yer işgal etmelerinden dolayı cihet-i askeriyenin gösterdiği lüzum üzerine bir kısmı hastaneye ayrılan Rum mektebinin altına taşınmış ve bir kısmı tıflı mektebinde ve diğer az bir kısmı Mekteb-i Sultaniye'de kalmış ve bundan sonra mektepten doğal olarak uzaklaşmış ve sonradan 30 Nisan 1915 tarihinde şehrin düşman tarafından atılan yanıcı mermilerle baştan ayağa yanmakta bulunduğu gün Bahr-i Sefid Boğazı Umum Kumandanlığınca şehirden memurin ve ahâlinin çıkması ve hiç bir sebeple şehre giremeyeceği emri verilmiş ve o akşam mektebin dört tarafındaki binaları yerle bir eden genel yangından pencereler ve taban tahtalarından bir kısmı ateş alınca üç mühürlü oda içindeki eşya kapıları kırılarak askerler ve jandarmalar tarafından dışarı çıkarılmış ve bu gibi olağanüstü hâlde zararlar, bir çok kırılıp dökülmeler ve zayıat ile beraber dışarı çıkarılıp yığın yapılan eşyadan birçok kısmı o aralık düşman kıvılcımlarıyla yanıp gitmiş ve olay gecesinde alaturka saat dört buçukta Mutasarrıf Beyefendi ile birlikte Karacaören'e ferda-yı vak'ada erkân-ı hükümetle Bergo'sa (Umurbey'e) gidiş ve iki gün sonra Mutasarrıf Beyefendi'nin müsaadeleriyle Kale-i Sultaniye'ye (Çanakkale'ye) gelerek mektepte yangından arta kalan eşyadan alet ve miyarad-ı kimyeviye ve bazı alet ve elvah-ı hikemiye (felsefe levhaları, tabloları) düşman uçaklarının tehditleri ve bombaları altında sekiz sandık içine birleştirilerek diğer nakli mümkün eşya ile birlikte yirmi iki arabaya bindirilerek Bergo'sa (Umurbey'e) ve

taşınması mümkün olmayan veya naklinde büyük menfaat görülmeyen geri kalan eşya dahi iki oda içine koyularak kapıları çivilenerek hıfz-ı samedaniye (Tanrı korumasına) bırakılarak Bergo'sa (Umurbey'e) dönülmüş ve Bergo'sun (Umurbey'in) küçüklüğü ve yer bulunamaması hasebiyle eşya-i mezkûre medresede ve jandarma kumandanlığı ve jandarma dairesi olan hanelerde ve daire-i belediye ve maarif idaresinde ve Mutasarrıf Beyefendi'nin hanesinde ve diğer mahallerde mecburi olarak dağınık muhafaza edilmiş ve bu suretle olayların sonucu beklenmekte ise de hâlâ Bergo'sta (Umurbey'de) bulunan hükümet-i merkeziyenin Biga merkez kazasına nakli lüzumunun bildirmesi ve şiddetle hissedilmekte olan mecburiyet sebebiyle neticenin işar-ı vaki dairesinde kabulü ihtimali dolayısıyla bugün Kale-i Sultaniye'de (Çanakkale) sultani mektebinde mevcut eşya ile tıflı mektebinde ve Rum mektebi altında muhafaza yeni sıraların Bergo'sa (Umurbey'e) nakli akla getirilse de evvelâ Bergo'sta (Umurbey'de) kesinlikle yer mevcut olmaması ve mekteb-i sultaniyedeki ağır camekânlar ve dolaplar vesaire ki bir kısmının taşınmasının mümkün olmaması ve diğer kısmının naklinde büyük bir menfaat olmaması ve yeni sıraların nakli ise mutlaka sevk olmağa ve bu eşyanın dahi marangoz ve ameleye ihtiyacı belli olduğu hâlde şu an şehirde ahalîden kimsenin bulunmaması, zaten yolda ve nakilde harap olan sıraların Bergo'sa (Umurbey'e) ve Bergo'sta (Umurbey'de) dağınık bulunan eşya ile beraber on beş saatlik mesafe olan Biga'ya, nakilleri bütün bütün perişan olacakları ve hâlen burada bile yerlerin iyi olmamasından dolayı yavaş yavaş değer ve sağlamlığını kaybetmekte bulunmaları ve genellikle nakliyatın beş altı bin kuruş bir masrafla meydana gelebileceği ve şu günlerde düşman uçaklarının ve gemilerinin harbinde çok çok bomba ve aşırma suretiyle mermi atmakta olmaları hasebiyle hükümetin Biga'ya nakli hâlinde önceden beyan edilmiş eşya-i mevcuda için ne yolda hareket edileceğinin Nezaret-i Celilelerinden sorulması ve zayıttan korumak için içlerinde alet ve miyarad-ı kimyeviye ve elvah-ı tabiye (doğa tabloları) bulunan altı adet büyük sandık ile bir miktar çamaşırın henüz kullanılır bir hâlde iken Dersaadet'e (İstanbul'a) gönderilmesi lüzumunun Nezaret-i Celilerinden arzı mektebi sultaniye (lise) müdüriyetinden gelen tezkerede bildirilmiş olmağla ne yolda ifa-i muamele edileceği sorulur. Ol bapta emr ü ferman hazret-i men leh-ül emrindir.³⁸⁴

Kale-i Sultaniye Maarif Müdürü

5 Ağustos 1915

Savaş bölgesine yakınlığı sebebi ile şehir merkezinde okulun hastane olduğu ve eşyaların başka okula taşındığı yukarıdaki belgeden anlaşılmaktadır. Bu durum Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Maarif Müfettişliğinin Maarif Nezaretine gönderdiği yazıdan da anlaşılmaktadır. Bu yazıda ... *Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Sultaniyesinin cihet-i askeriyeye işgaline ve yatakhane ve mutfak ve yemekhane eşyasının usul gereğince alınan mazbatalar mukabilinde cihet-i askeriyeden alınması dolayısıyla mektebin diğer eşyası üç oda içine koyularak kapılarının mühürlendiği ve sıralar askerî hastane ittihaz edilen Rum mektebinin altına taşıtıldığı ve sultani mektebinin kısm-ı iptidaiyesine mahsus tıfıl mektebi sıraları ve eşyası dahi mektep mezkûrun iki odası içine...*³⁸⁵ yerleştirildiği belirtilmiştir.

Okulların işgali, kanunen zorunlu olan ilkokul eğitiminin bu şehirde aksamasına yol açmıştır. Çanakkale'nin 1914-1915 yılı teftiş raporu incelendiğinde bu durum görülmektedir. Bu raporda bazı ilçelerinde durumlarına değinilerek Çanakkale'nin eğitim açısından bu savaştan nasıl etkilendiği anlatılmıştır. ... *Bergos (Umurbey) nahiyesi merkezindeki mektebin askerler tarafından işgal edilmesi üzerine ufacak bir odada eğitim icra edilmek üzere mektebin aralık ortasında açıldığı... Kumkale nahiyesi harp sahası olduğundan dolayı eğitimin icra edilemediği... Tedrisat-ı İptidaiye (ilköğretim) Kanunu'ndaki zorunlu eğitime bu liva da icra edilememesi askerî idarenin mektepleri işgal eylemesi ve güç hâl ile bulunabilmiş köylerde mevcut talebenin ancak yerleştirilebilmesi ve babaları asker olmak dolayısıyla kimsesiz kalan ailenin dayanağı olan çocukların özellikle köylerde işleriyle meşgul olmalarından...*³⁸⁶ dolayı olduğu tespiti yapılmıştır. O sırada Çanakkale Sultanisi 1. sınıf öğrencisi olan Seyfullah, 29 Eylül 1914 tarihinde annesine gönderdiği mektupta bu durumu ... *mektebimizi alıyorlar, hastane olacakmış, bizide İstanbul'daki mekteplere dağıtacaklarmış...*³⁸⁷ diyerek anlatmıştır. Çünkü *I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Çanakkale'deki diğer okullar gibi Çanakkale Sultanisi de harp ve işgal nedeniyle 1914 yılında kapanmıştır.*³⁸⁸

Savaş yıllarında eğitim adına olumsuzlukların yaşandığını söylemek tamamen doğru değildir. ... *Çanakkale'de okul binalarının yapımında öne çıkan isimlerinden biri, Çanakkale Savaşları sırasında 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığına atanan ve 18 Mart 1915'te "Çanakkale geçilmez!" dedirten deniz zaferinin kahramanı Cevat Paşa'dır (1870-1938). Cevat Paşa, Çanakkale'de bulunduğu 27 ay içinde amele taburlarını çalıştırarak birçok okul yaptırmıştır.*³⁸⁹

385 BOA MF TLY 446-85

386 BOA MF HTF 2-42

387 Emrullah Nutku, *Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış*, Özyurt Basımevi, s. 8

388 Selçuk Uygun, *Çanakkale'de Eğitim ve Okullar Tarihi: (1839-2009)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2009, s. 48.

389 Selçuk Uygun, *Çanakkale'de Eğitim ve Okullar Tarihi: (1839-2009)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2009, s.68.

Cevat Paşa ... Çanakkale merkeze bağlı Çınarlı, Saraycık, Sarıcaeli, Kurşunlu, Ulupınar ve Eceabat'a bağlı Yalova Köyü'ndeki okulları yaptırdı. Çanakkale merkezde 18 Mart İlköğretim Okulunun ise açılmasını sağladı. Çanakkale'de toplam 7 adet okul yaptırmıştır.³⁹⁰ Görevde bulunduğu süreye bakılırsa savaşın cereyan ettiği dönemlerde yaptırdığı bu okullar eğitime ne kadar önem verdiğini apaçık göstermektedir.³⁹¹

18 Mart İlköğretim Okulu

390 Burada belirtmek gerekir ki bu okullar sıcak cephe savaşı bittikten sonra yapılmıştır. Anlaşılmaktadır ki cephe gerisindeki askerler okul yapımında çalıştırılmıştır. Bu durum, sonraki yıllarda okullaşmanın sağlanmasında olumlu etki oluşturmuştur.

391 Ahmet Yurttakal, *Cevat Paşa'nın Çanakkale'de Yaptırdığı Okullar*, <[http://www.geliboluyuanlamak.com/179_Cevat-Pasa'nin-Canakkale'de-Yaptirdigi-Okullar-\(-Ahmet-Yurttakal-\).html](http://www.geliboluyuanlamak.com/179_Cevat-Pasa'nin-Canakkale'de-Yaptirdigi-Okullar-(-Ahmet-Yurttakal-).html)> (09.10.2012)

*Saraycık Köyü İlköğretim Okulu*³⁹²

Savaş yıllarında Çanakkale’de işgal edilen bir diğer okul ise Nedime Hanım Mektebi’dir. ... *I. Dünya Savaşı sırasında amele taburları tarafından işgal edilen okul binası mütarekeden sonra askerîye tarafından açılan 6 dershaneli “Muftelif Mevki-i Müstahkem Numune Mektebi”nin hizmetine girmiştir.*³⁹³ Bunlardan bir diğeri de Biga Merkez’de bulunan Sakarya İlköğretim Okuludur. ... *Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Savaşlarında okul binası bir ara hastane olarak hizmet vermiştir.*³⁹⁴

Çanakkale Muharebelerinin, Çanakkale’deki eğitim kurumlarına etkisini Selçuk Uygun, “Çanakkale’de Eğitim ve Okullar Tarihi (1839-2009)” isimli eserinde şöyle anlatmıştır: ... *I. Dünya Savaşı’nda Çanakkale stratejik bir bölge olduğundan, başta Çanakkale Sultanisi olmak üzere birçok eğitim kurumu olumsuz etkilenmiştir. Birçok okulda eğitim-öğretime ara verilmiş, öğretmenler gönüllü olarak askere yazılmış ve okullar kapanmıştır. Okul binaları ise asıl işlevlerinin dışında hastane,*

392 Okul fotoğrafları: Ahmet Yurttakal, *Cevat Paşa’nın Çanakkale’de Yaptırdığı Okullar*, <[http://www.geli-boluyuanlamak.com/179_Cevat-Pasa'nin-Canakkale'de-Yaptirdigi-Okullar-\(-Ahmet-Yurttakal-\).html](http://www.geli-boluyuanlamak.com/179_Cevat-Pasa'nin-Canakkale'de-Yaptirdigi-Okullar-(-Ahmet-Yurttakal-).html)> (09.10.2012)

393 Selçuk Uygun, *Çanakkale’de Eğitim ve Okullar Tarihi: (1839-2009)*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 175.

394 age. s. 181.

*karargâh merkezi vb. amaçlar için kullanılmıştır. İşgale uğrayan bölgelerdeki okullar ise işgalciler tarafından başka amaçlar için işgal edilmiştir. Bu olumsuz etkilerin yanında az da olsa bazı olumlu gelişmeler de yok değildir. 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığına atanan Cevat Paşa tarafından amele taburlarına numune mektepleri inşa ettirilmiştir. Bu eğitim kurumları, anıt eğitim yapıları olarak hâlen ayaktadır. Çanakkale Savaşlarının etkisiyle özellikle bölgenin işgali yıllarında, gayrimüslimler de okullarını genişletme ve güçlendirme çabası içerisine girmiştir. Ancak onların bu çabaları, uzun soluklu bir politika olarak sürdürülememiştir. Çünkü kendilerini destekleyen dış devletlerin desteği ortadan kalktığında bu durumdan birçok azınlık okulu da olumsuz etkilenmiştir.*³⁹⁵

Savaş Bölgesinde (Çanakkale'de) Öğretmenler

Öğretmenlerin Çanakkale Muharebelerinden nasıl etkilendikleri geçmiş bölümde açıklanmıştı. Ancak Çanakkale'de görev yapmakta olan öğretmenler açıklanan etkilerin yanında, savaşın içinde bütün zorlukları da yaşamak zorunda kalmışlardır.

Örneğin ... *Kale-i Sultaniye (Çanakkale) şehrine düşman mermileri düşmeye başladığı zaman... mektebin dahi birdenbire asker tarafından işgal edilmesi dolayısıyla mevcut eşya bizzat memurin ve mevcut öğretmenlerin mesaisiyle alelacele ve merkez kumandanın gelen askerın soyutlanacağından bahisle heyet-i idare ve mualliminin hemen dışarı çıkması için şiddetli emirler...*³⁹⁶ verilerek okuldan uzaklaştırılmıştır. ... *ve ahiren 30 Nisan 1915 tarihinde şehrin düşman tarafından atılan yanıcı mermilerle baştan ayağa yanmakta bulunduğu gün Bahr-i Sefid Boğazı Umum Kumandanlığınca şehirden memurin ve ahalinin çıkması ve hiçbir sebeple şehre giremeyeceği emri...*³⁹⁷ verilerek halk gibi öğretmenlerde şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu belgelere öğretmenler görev yaptıkları okulların eşyalarını kurtarmak için fazladan mesai ile eşyaları taşıyıp kurtarmaya çalışmışlar ve sonrasında ise emir gereği şehri yani okullarını ve evlerini terk etmeye mecbur kalmışlardır. Sıkıntı bununla da kalmamış, bombardıman esnasında evlerini ve eşyalarını da kaybetmişlerdir.

Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Mekteb-i Sultanisi Müdürü Mehmet Nazmi Bey ... *Kale-i Sultaniye (Çanakkale) şehrinin bombardımanı esnasında kendime ait eşyadan büyük kısmını kaybettiğim ve beş ay silahaltında bulunduğum cihetle...*³⁹⁸ diye başladığı yazısında ailesi ile birlikte çok zor durumda kaldığını belirterek

395 age. s. 198.

396 BOA MF MKT 1210-61/1

397 BOA MF MKT 1210-61/1

398 BOA MF MKT 1212-72

biriken maaşlarının yeni görev yeri olan Diyarbakır'a gönderilmesini istemiştir. Bunun gibi Nişantaşı Sultanisi Fransızca öğretmeni İsak Bozaldı'de Çanakkale bombardımanının mağdurlarındandır. Adı geçen öğretmen 16 Aralık 1916 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği dilekçesinde ... *düşmanların Çanakkale'ye taarruzları esnasında elbise gibi çok zaruri eşyamızı alarak ailemle oradan İstanbul'a gelebilmiştim. Evvelce bir İngiliz mektebi olup hükümet-i seniyyece müsadere (yasak bir şeyin kanuna göre zabtı) edilerek imkân dâhilinde kullanılan Galata Kulesi arkasında Camcı Sokağı'nda on beş numaralı binada bir odaya yerleşmiştik... Kardeşim Çanakkale'de askerdir. Hayat şartlarının malum-ı ahval dolayısıyla güçlüğü içinde ailece duçar olmakta olduğumuz elem ve ıstıraba ümit ettiğimiz gelecek için tahammül ediyoruz. Ancak artık geçinebilecek kadar da bir iktidarım kalmamıştır. Cüz'i bir maaşla kalabalık bir ailenin zorunlu ihtiyaçlarını bile tatmin edilemeyeceği aşikârdır. İçinde bulunduğum bu sıkıntı, bir müddetten beri veremediğim iş bu oda kirasını ödemekten hükümet-i seniyyece afv buyrulursam belki biraz tahsis edebilecektir. İşte zat-ı samilerinizden bu hususu rica ederim. Çanakkale'de terk ettiğimiz iki evimizi zabitan aileleri işgal etmişlerdir. Biz bu evlerden hiçbir suretle faydalanamıyoruz. Buna karşı olmak için değil ancak hükümetin bir memuru olmak ve göçe mecbur edilmiş ve sıkıntıya uğramış bulunmak dolayısıyla vaki olduğu vecihle bendenizin de hükümet korumasından faydalanma arzusunu istirham eylerim...³⁹⁹ diyerek içinde bulunduğu zor durumda hükümetten yardım istemiştir. Aynı şekilde ... *Gelibolu İnas (kız) mektebi muallime-i evveli iken savaş dolayısıyla dolayısıyla şu an İstanbul'da bulunmakta olan Fatma Hanım çocuklarıyla birlikte derin bir ihtiyaç ve sefalet içinde bulunduğunu müracaatında beyan etmiş ve gecikmiş maaşlarından münasip bir miktarın kendisine tesviyesini...⁴⁰⁰ yani ödenmesini istemiştir.**

Görüleceği gibi Çanakkale bölgesinde öğretmenler, harp bölgesinde çalışmanın zorluklarını çekmişler, bunun sonucunda görev yerlerini terke mecbur kalmışlardır. Ya okullarına ya da evlerine askerîyece el konulmuştur. Buna bir de düşman bombardımanı da eklenince zararları daha büyük olmuştur. Eşyalarını geride bırakarak gittikleri yerde geçim sıkıntısına düşmüşlerdir. Buna ilaveten savaş zamanı şartları dolayısıyla hayat pahalılığının da artması, büsbütün perişanlıklarına neden olmuştur.

Savaş Bölgesinde (Çanakkale'de) Öğrenciler

Savaş bölgesinde (Çanakkale) eğitimlerini sürdüren öğrencilerin var olan savaştan daha fazla etkilenmeleri doğal bir durumdur. Bu öğrencilerden bazıları savaş bölgesinde olmalarından dolayı göç etmek durumunda kalmışlar, bazıları

399 BOA MF MKT 1221-72

400 BOA MF İBT 550-11

okulların askerîye tarafından işgal edilmesinden dolayı eğitimlerine başka şehirlerde devam etmek durumunda kalmışlardır.

Savaşın kronolojisi içinde incelediğimizde Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Maarif Müfettişliği 1 Kasım 1914 tarihinde, Maarif Nezaretinden şehrin bombalanma ihtimaline karşı harp bölgesinden gelen 78 öğrencinin bir an önce Dersaadet'e (İstanbul) nakillerini istemiştir. Maarif Nezareti ise Harbiye Nezaretinden aldığı cevap üzerine Çanakkale'nin bombalanma tehlikesi olmadığından eğitimin aksamaması için öğrencilerin oldukları yerde kalmalarını istemiştir. Kale-i Sultaniye Maarif Müfettişliği 1 Kasım 1914 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği telgrafta "*Dâhiliye Nezaretinden (İç İşleri Bakanlığı'ndan) gelen telgrafnamede şehrin bombardıman edilmesi ihtimaline binaen çoluk çocuğun münasip mahallere nakli emr edilmekte bulunduğundan mekteb-i sultanide mevcut savaş bölgesinden 78 parasız yatılı talebenin bir an evvel diğer okullara gönderilmek üzere Dersaadet'e (İstanbul'a) nakli şu uygun zamanda muvaffak olacağı derkâr bulunmakla bu hususta telgrafta talimat verilmesi ve talebenin nakilleri hâlinde tahsisatlarının gönderilmesi veyahut her ne suretle hareket edileceğinin hemen bildirilmesi*"ni istemiştir. Maarif Nezareti bu konuyu Harbiye Nezaretine danışmış ve 4 Kasım 1914⁴⁰¹ tarihinde verdiği cevapta *Çanakkale için bir tehlike olmadığı Harbiye Nezaretinden (Millî Savunma Bakanlığından) bildirildiğinden sultani (lise) talebesinin işçilerinin temin edilerek eğitimin sekteden muhafaza*⁴⁰² edilmesini istemiştir.

4 Kasım 1914 tarihinde Çanakkale'nin bombalanma tehlikesi olmadığı belirtilse de ilerleyen tarihlerde Çanakkale şehri ve savaş bölgesine yakın kesimler (Eceabat gibi) defalarca bombardımana tutulacaktır. Örneğin Çanakkale Mutasarrıflığından 1 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine (İçişleri Bakanlığına) gönderilen telgrafta Çanakkale'nin bombalandığı ve sivil halktan 3 kişinin şehit olduğu ve 3 kişinin de yaralandığını belirtilmiştir. *Düşmanın dünkü bombardımanıyla bugün uçaklarıyla attığı bombalarla ahaliden 3 kişinin şehit 3 kişinin de yaralı olduğu anlaşılabilmiştir. Yangının bu sabah söndürülmüş olduğu bilgilerinize sunulur.*⁴⁰³

Bombardımanlar sadece savaş alanı ile sınırlı kalmamış, yakın çevrede bombalanmıştır. Ve bu bombardımanlarda çocukların da öldüğü anlaşılmıştır. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kale-i Sultaniye Erkekler Merkezinin 30 Nisan 1915 tarihinde Dersaadet Hilal-i Ahmer Riyasetine gönderdiği telgrafta *Dün düşman,*

401 Bu tarihten bir gün önce 3 Kasım 1914 tarihinde Çanakkale Boğazi'nin giriş istihkâmları bombardıman edilmiş ve Seddülbahir Kalesi'nde 81 er, 5 subay şehit olmuştur.

402 BOA MF MKT 1202-41

403 BOA DH ŞFR 469-36

İçinde binlerce masum biçaregânın iskan edildiği Maydos (Eceabat) kasabasını Murarız (Saroz) Körfezi'nden şiddetli bombardıman edildiği ve ilk güllerin Hilal-i Ahmer bayrağı taşıyan hastane-i askerîye düşerek yüzlerce çaresiz yaralı ile henüz sayıları bilinmeyen ve fakat yüzlere eriştiği tahmin edilen çoluk çocuğun ölümüne sebebiyet vermiştir. Hastane mevkiî şehrin batı istikametinde ve şehir dışında bulunmasına nazaran düşmanın bu hareketi kasten seçmiş⁴⁰⁴ olduğu belirtilerek bu zalimliğin protesto edilmesini istemiştir.

Sivil yerleşim yerlerine yapılan bombardımanlar sonucu halk zor durumda kalmış ve göç etmek zorunda kalmıştır. Maliye Nezareti Muamelatı Nakdiye Kâlemi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği yazıda *Bombardıman neticesiyle Kale-i Sultaniye'de (Çanakkale) bulunan memurin ve ahalinin köylere göçe mecbur kaldığı ve cümlesinin acıklı ve yardıma muhtaç bir hâlde bulunduğu anlaşılmış ve memurine gelecek maaşlarının yarısının ödenmesi bugünkü telgrafla Kale-i Sultaniye muhasebeciliğine tebliğ kılınmış olmakla ahalinin sevgi ve yardıma muhtaç kısmına da cemiyet-i valalarınca mümkün olan yardımda bulunulması hususunun lazım gelenlere bildirilmesi*⁴⁰⁵ istenmiştir. Göçe mecbur kalmış bu insanların en büyük sıkıntılarında bir diğeri de hastalarının tedavileri olmuştur. Çünkü Çanakkale'de ilaç bulmak kolay olmamaktadır. Çanakkale Hilal-i Ahmer Merkezince Hilal-i Ahmer Riyasetine gönderilen yazıda *Çanakkale etrafındaki köylere yerleşen fukara-i muhacirin-i hastegânın (hastaların) tedavisine mahsus olmak üzere tertip edilen ilaç listesi ekte...*⁴⁰⁶ gönderilerek yardım istenmiştir.

Şurası da bir gerçek ki zorunlu yapılan göçler aileleri perişan etmekle kalmamış, öğrencilerin de düzenli eğitim hayatından mahrum kalmalarına sebep olmuştur. Örneğin Girit'ten Çanakkale'ye göç edip Arslanca Mahallesi'ne yerleşen Fatma isimindeki kadın, Çanakkale'ye yapılan bombardıman sonucunda evi yandığından müstahkem mevki kumandanı Cevat Paşa'dan kızının eğitiminin yarım kalmaması için yardım istemiş ve kızının İstanbul'da yatılı bir okula ücretsiz kaydını talep etmiştir. Fatma Hanım Cevat Paşa'ya yazdığı mektubunda *Beş on sene önce Girit'ten gelerek Kale-i Sultaniye'nin (Çanakkale'nin) Arslanca Mahallesi'nde tedarik edebildiğim bir hanede ikamet etmekte iken mezkûr hanemde bu sefer düşmanın alçakça saldırısıyla yanmış olduğundan bila-medar tayin Saraycık köyüne gelerek bir damda ikamet etmekteyim. Şu hâlimize rağmen vatanımızın hüsn-ü müdafaa ve muzafferiyet-i fevkaladesi karşısında zerre kadar bile mütesir olmayıp yalnız bir evladım ki kerime-i cariyenizin okuma konusundaki arzusunun tatile uğramasına dayanamadığından refakatimde olarak İstanbul kız yatılı mekteplerinden birine gönderilerek parasız kabulü*⁴⁰⁷ konusunda yardım istemiştir.

404 Kızılay Arşivi 270-41

405 Kızılay Arşivi 71-4

406 Kızılay Arşivi 72-157

407 BOA MF MKT 1210-45/1

Bu talep üzerine Cevat Paşa Maarif Nezaretine, ailenin durumunu anlatan ve kızın İstanbul'da bir okula kabul edilmesine dair bir yazı göndermiştir.

*Kale-i Sultaniye
Mevki-i Müstahkem Karargâhı
25 Haziran 1331
[8 Temmuz 1915]*

Maarif Nezareti Celilesine

Dil-teşnegan-ı zülal-i irfandan az zamanda iki yerde feleğin darabat-ı kahredan vuruşlarına uğramış biçare kadının hazin bir mevzu üzerine yazmış olduğu bir istidanamesini aidiyet-i tammesi hasebiyle takdime vasıta (aracı) oluyorum. Tahkikata (araştırılmamıza) nazaran (göre) kerimesi (kızı) 12-13 yaşlarında imiş, derece-i tahsili (eğitim derecesi) meçhul (bilinmeyen) bu kızcağzın arzuları Dersaadet (İstanbul) leyli inas (yatılı kız) mekteplerinden birine icra-i kaydı (kayıt edilmesi) mümkün ise inayet-i kerimanelerinin lutfen bi-dirig (esirgemeyen) kadının kerimesiyle birlikte İstanbul'a sevki için emr-i nezaretpenahilerinin taraf-ı azizeye tebliğ buyrulmasını rica ile arz-ı ihtiram eylerim efendim.⁴⁰⁸

*Bahr-i Sefid Boğazı Mevki'i Müstahkem Kumandanı
Mirliva*

Cevat Paşa'nın yazısı üzerine Maarif Nezareti kızın yaşının 7'den büyük olması durumunda kabul edileceğini belirtmiştir. Maarif Nezareti 14 Ağustos 1915 tarihinde Cevat Paşa'ya verdiği cevapta *Yeni eğitim-öğretim yılına Eylül'de süratle başlanacağından durumu anlatılan kızın yaşı 7'den büyük ise o zaman yatılı bir mektebe kabul edilebileceği*⁴⁰⁹ ni söylemiştir. Bu konuda yazışmaların sonrasına ulaşamadığı için söz konusunu kızın İstanbul'a gidip gidemediği öğrenilememiştir.

Başka şehirlere gitmeyecek ve Çanakkale'de kalarak ve şartlara direnecekler için durum daha zor bir hâl almıştır. Birçok çocuk, savaş ve bombalamalar nedeniyle yetim kalmış ve imdatlarına yine Müstahkem Mevkii Kumandanı Cevat (Çobanlı) Paşa yetişmiştir. ... 1915'te Çanakkale Muharebeleri sırasında yetim kalan çocuklar için Hastane Bayırı'nda Hasan Rami Paşa Sokağı ile Kaya Sokağı'nın kesiştiği yerde

408 BOA MF MKTE 1210-45/2

409 BOA MF MKT 1210-45/3

yani Hasan Rami Paşa'nın arazisi içinde yer alan mevkide (bugün özel idare binasının bulunduğu yer) Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa (1870-1938) tarafından Muhtelit Mevki-i Müstahkem Numune Mektebi açılmıştır...⁴¹⁰ Cevat Paşa Çanakkale'de görev yaptığı zaman içerisinde 7 tane daha okul⁴¹¹ inşa ettirmiştir.

Cevat Paşa'nın ise eğitime ne kadar değer verdiği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Komutanlığı esnasında amele taburlarına okullar inşa ettiren Cevat Paşa, okuma arzusunda olan kızın da isteğini geri çevirmemiş ve kızın yatılı ve parasız bir okula yerleştirilmesi için aracılık yaparak Maarif Nezaretine durumu uygun bir dille anlatmıştır. Cevat Paşa'nın ismi bugün uğruna ter ve kan döktüğü Çanakkale'nin okullarında ve en büyük mahallelerinden birinde yaşamaktadır. Çanakkaleliler Cevat Paşa'nın Çanakkale için yaptıklarını unutmamışlar ve hatırasını zihinlerde yaşatmaktadırlar.

Öğrencilerin hatıralarını okuduğumuzda Çanakkale Muharebelerinin etkilerini birinci ağızdan dinleme fırsatını buluyoruz. Bunlardan Çanakkale Sultanisi 1. sınıf öğrencisi Seyfullah⁴¹² annesine gönderdiği mektupta ... *mektebimizi alıyorlar, hastane olacakmış, bizi de İstanbul'daki mekteplere dağıtacaklarmış. Hocalarımızın çoğu da askerlik hizmetine gidiyorlar, büyük sınıflar da gönüllü yazılacakmış. Bugün Türkçe hocamız sınıfa geldi ama çok kalmadı, bize veda etti. Bize; "zamanı gelince cephede yapılacak vatan hizmetinin mektepte yapılan hizmetten daha kutsi olduğunu" söyledi...*⁴¹³ diyerek Çanakkale'den gönderildiklerini anlatmıştır. Çanakkale Sultanisi 1. sınıf öğrencisi Seyfullah Efendi'nin bahsettiği durum arşiv belgelerinde de görülmektedir. Maarif Nezareti tarafından 7 Nisan 1915 tarihinde Gelenbevi Sultanisine gönderilen yazıda Çanakkale Sultanisi beşinci sınıf talebesinden Yusuf Sırrı Efendi'nin vesikası bilahare celp olunmak üzere şimdilik mektebinize kabul⁴¹⁴ olunmasını istemiştir.

Ancak zamanla İstanbul'a çok öğrenci gönderilmiş olmasından ve İstanbul'da okulların çoğunlukla hastane hâline getirilmesinden dolayı gelen öğrencileri kabul edebilecek kapasitede okul kalmamıştır. Bu durumda öğrenciler diğer şehirlere gönderilmişlerdir. Örneğin İstanbul Sultanisi Müdürü, Maarif Nezareti-

410 Selçuk Uygun, *Çanakkale'de Eğitim ve Okullar Tarihi: (1839-2009)*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 178.

411 Ayrıntılı bilgi için bakınız Selçuk Uygun, *Çanakkale'de Eğitim ve Okullar Tarihi: (1839-2009)*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2009 ve Ahmet Yurttakal "Cevat Paşa'nın Yaptığı Okullar" www.geliboluuyuanlamak.com

412 Adı geçen öğrenci *Yüksek Kaldırım'da Fransızlardan alınan St. Benue Lisesine yerleşen İstanbul Sultanisine, küçüğü Ata, Kadıköy stadyumu yanındaki Taş Mektebe nakledilmişlerdi. Emrullah Nutku, Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış*, Özyurt Basımevi, s. 8

413 Emrullah Nutku, *Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış*, Özyurt Basımevi, s. 8

414 BOA MF TLY 447-74

ne gönderdiği yazıda ...*hâlen Çanakkale'den gelen talebe bile yerleştirilememiş*⁴¹⁵ olduğundan bahisle öğrenci kabulünde yaşadıkları sıkıntıyı dile getirmiştir. Bu durumda bahsedildiği gibi öğrenciler başta Edirne olmak üzere diğer yakın şehirlere gönderilmiştir. Edirne Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen telgrafta Çanakkale'den Edirne'ye gelmiş öğrencinin İzmir'e gitmek istediğinden bahsedildiği belgede bu durum görülmektedir. *Çanakkale Sultanisinden naklen gönderilen 6. sınıf talebesinden 200 numaralı Mehmet Ali Efendi (Çanakkale numarası 158'dir.) İzmir'de bulunan eniştesinin silahaltına alınması üzerine kız kardeşinin kimsesiz kaldığını öne sürerek tasdikname verilmesini talep etmekte ve İzmir Sultanisinde de eğitimin tatil edilmiş olması ihtimalinden ve burada tahsile devamı lazım geleceğinden bahisle ... rağmen talebinde ısrar etmektedir. Buraya geçici olarak ve emaneten gönderilen bu öğrenciye izinsiz tasdikname verilmesi uygun görülmemekte ve esasen öğrencinin isteği için gerekli bilginin ve belgenin burada mevcut bulunmamakta olduğundan yapılacak muamelenin bildirilmesine inayet ve tasdiknamenin verilmesine izin verildiği takdirde Çanakkale'den bu efendiye ait evrakların alınmasına ve gönderilmesine*⁴¹⁶ izin istemiştir.

Bir başka belgede Çanakkale'den Edirne'ye gönderilen öğrenci, annesinin İstanbul'da bulunmasından dolayı İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. İstanbul Sultanisi'nde yer olmadığı gerekçesi ile tahsiline Edirne'de devam etmesi gerektiği cevaben bildirilmiştir *Kale-i Sultaniye'den gelen talebeden Reşat Ruhi Efendi'nin en çok şikâyetçi olduğu göz hastalığının gözlükle giderilebilir hafif bir miyoptan ibaret bulunduğunu doktorlar ifade etmekte ve gerek gözlerinde ve genel sağlık durumunda Edirne'de kalmasını mâni bir hastalık ve zayıflık belirtisi mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Arkadaşları arasında zekâsıyla taşkınlığı kendini belli eden Ruhi Efendi ile bizzat görüşülmüş ve kendisinin sık sık bahis ettiği göz ağrısından ziyade validesinden ayrılmasından muzdarib bulunduğu anlaşılmış olmakla İstanbul'a gönderilmesi için çok yalvaran Ruhi Efendi hakkında yapılacak muamelenin tayin ve bildirilmesi*⁴¹⁷ istenmiştir. Bu belgenin altına Maarif Nezaretince İstanbul Sultanisinde yer olmadığı için adı geçen öğrencinin Edirne'de tahsile devam etmesi gerektiği notu düşülmüştür.

Çanakkale'den Edirne'ye giden öğrenciler bir de hatıra fotoğrafı⁴¹⁸ çekirmişlerdir.

415 BOA MF TLY 446-13

416 BOA MF TLY 447-53

417 BOA MF TLY 446-90

418 Servet-i Fünun Gazetesi, Numara: 1253, s.13

Çanakkale'de Cevat Paşa gibi eğitime destek olanların kişisel çabalarına rağmen eğitim-öğretim, birçok noktada savaş ve işgaller nedeniyle tamamen durmuş ve savaş koşulları nedeniyle birçok öğrenci okula devam edememiştir. 1915 yılı Çanakkale'nin teftiş raporunu incelediğimizde Kumkale gibi harp bölgelerinde savaş nedeniyle, Çanakkale Merkez gibi harp sahası olmayıp savaş alanına yakın yerlerde işgaller dolayısıyla eğitimin durduğu gözlenmiştir.

ادرنه سلطانيسنده مسافر چناق قلعه طلبه سی

Edirne Sultanisinde Misafir Çanakkale Talebesi

Maarif-i Umumiye Nezareti Dairesine Mahsus Müsvedde

Kale-i Sultaniye sancağının 1915-1916 eğitim-öğretim yılı tefişatına dair.

Biga merkezindeki Darülmuallimin 1915 senesinde açılmayan otuz iptida-i mektebi parasıyla gündüzlü olarak 9 Ocak 1916 açılmış ise de 1916 senesinde yatılıya çevrileceği ve nezaretçe yalnız bir muallim tayin olduğundan diğer derslerin vekâletle idare edilmekte bulunduğu ve ders aletlerinin 1916 senesinde tamamlanacağı ve bir sonraki sene de gündüzlü Darülmuallimat (kız öğretmen okulu) açılacağı...

Biga kazası merkezinde 1916 senesinde bir numune ibtidaiyesi açılacağı ve binasının tamamlanma aşamasına geldiği, kız ilkokulunda muallimeliğin vekâleten idare edilmekte olduğu ... eşya levhaları mektebin askerler tarafından ... işgalinde zayiata uğradığı ve 1916 senesinde eğitim araçlarının da köy ve kaza mektepleriyle beraber tedarik olunacağı...

Karabiga nahiyesindeki kız iptidai mektebinin eğitim araçlarının bu sene tedarik edileceği...

Lâpseki kız mektebi binası bir hanenin alt katında eski küçük odadan ibaret olduğu...

Çardak nahiyesi merkezindeki iptidaisi cihet-i evkafça idare olunmakta bulunduğu ve bir kız mektebi açılması için Evkaf Nezaretiyle yazışmaların devam etmekte olduğu...

Umurbey nahiyesi merkezindeki mektebin askerler tarafından işgal edilmesi üzerine ufacak bir odada eğitim icra edilmek üzere mektebin aralık ortasında açıldığı...

Ezine kazası merkezinde inşaata başlanan altı dershaneli iptida-i binasının Eylül'e kadar son bulacağına beklendiği...

Kumkale nahiyesi mevki-i harp olduğundan dolayı eğitimin icra edilemediği...

Geyikli nahiyesi merkezinde 1916 senesi bütçesine biri erkeğe ve diğer kıza mahsus olmak üzere iki mektep konulduğu...

İlkokul kanunundaki mecburi eğitimin bu livada icra edilememesi idare-i askerîyenin mektepleri işgal etmesi ve güç hâl ile bulunabilmiş köylerde mevcut öğrencilerin ancak yerleştirilebilmesi ve pederleri asker olmak dolayısıyla kimsesiz kalan ailenin dayanağı olan çocukların özellikle köylerde işleriyle meşgul olmalarından bulunduğu...⁴¹⁹

Yukarıdaki belgeyi incelediğimizde savaş nedeniyle okul inşaatlarının gecikmeye uğradığı, bazı okullarda öğretmenliğin vekâletle idare edildiği, bazı okulların asker tarafından işgal edildiği, Çanakkale Muharebe alanı olan bölgelerde (Kumkale gibi) eğitim tamamen durduğu son olarak öğrencilerin babalarının askerde olmalarından dolayı köy işleriyle meşgul olmaları ve bu sebepten ötürü okula devam edemedikleri görülmektedir.

Sonuç olarak savaşın Çanakkale eğitimi için sonuçları ağır olmuş, savaştan sonra da teşebbüslere rağmen açılmayan okullar olmuştur. Selçuk Uygun, “Çanakkale’de Eğitim ve Okullar Tarihi: (1839-2009) isimli eserinde savaş sonrası yılları aşağıdaki gibi anlatmıştır.

15 Ekim 1920’de Kal’a-i Sultaniye mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine bir dilekçe gönderilmiştir. Bu dilekçede özetle şu bilgiler geçmektedir: Harp dolayısıyla Çanakkale merkezinde Müslümanlar için faaliyette bulunan ne idadi ne ali düzeyde mektep kalmıştır. Buna karşılık yerli ecnebi milletler yoğun bir şekilde okullarının gelişimlerini hızlandırarak eğitim-öğretimlerini yaygınlaştırmaktadır. Hatta mevcut mektepleriyle yetinmeyip yeni mektepler açmaktalar. Bu durum Müslüman ahalinin ileri gelenlerini endişelendirmektedir. Bu hâl böyle giderse Müslüman halk dağılarak diğer milletler karşısında azınlık durumuna düşecektir. Müslüman halkın kendisini koruyup geliştirebilmesi için şu anda harap hâlde bulunan ve küçük bir fedakarlıkla asli şekline getirilebilecek Mekteb-i Sultani binasının yabancı bir işgale fırsat vermeden hemen tamir edilerek açılması için müsaade buyrulması ehemmiyetle nezarete arz olunmaktadır. Okulun tamiri ve tekrar açılmasıyla ilgili bu dilekçeye ilişkin yazışmalar sürüp gitmiş, bir türlü olumlu cevap alınmamıştır... Şehrin ileri gelenlerinin Mutasarrıflık aracılığıyla Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 27 Aralık 1920 tarihli yazı özetle şöyledir: 1914 senesinden beri merkez livada mektepsizlik yüzünden çocuklarımız eğitimsiz kalarak cahilane bir hayat sürerken Müslümanların dışındaki yerli halkın mekteplerini gayretle ıslah ve geliştirmenin ötesinde yeni yeni mektepler inşa edip açarak eğitimlerini sürdürmeleri biz İslam ahalisini derin düşünceler içerisinde bırakmaktadır. Harp dolayısıyla geçici kapatılmış, işgal ve başka nedenlerden dolayı harap hâline gelen livanın tek sultani binasının az bir masrafla asli hüviyetine kavuşturulması için gereken girişimde bulunulmuştur. Bütçede para olmadığı cevabı alınmıştır. Oysaki sultaninin kapalı olduğu yıllarda bütçeden ayrılması gereken parası olması gerekir. Bu paranın

binanın tamiri için verilmeyip özel idare bütçesinden tamir edilip açılması tavsiyesi bizi üzmüştür. Bütün liva dâhilinde özel idareye ayrılan bütçeden 40 kûsur mekteb-i idadi kurulabilmiş, pul vs. masrafları bütçe ancak karşılamaktadır. Uygun, belgelerle anlattığı bu durumda şu tespitlerde bulunmuştur: *Halk okulun değerini kavramış ve çocuklarını okutmaya heveslidir. Devlet de bütçe yetersizliğinden dolayı istemesine rağmen okulu açamamaktadır. Çünkü savaş nedeniyle zayıf düşmüştür. Azınlık ise bu süreçte kendi okullarını modernize etmiş ve çocuklarına en iyi şekilde eğitim imkânları sağlamıştır.*⁴²⁰

Savaş Bölgesinde (Çanakkale’de) Azınlıklar

Çanakkale’yi incelerken özellikle incelenmesi gereken bir diğer zümre de bu bölgede yaşamakta olan azınlıklardır. Çünkü Türkler savaştan korunmaları için göç ettirilirken gayrimüslimler casusluk faaliyetlerinin önüne geçebilmek adına göç ettirilmişlerdir. Bunun sebebi ise Balkan Harbi’nde bu halkın düşman kuvvetlere casusluk ettiklerinin bilinmesidir. ... *Müstahkem mevki kumandanlığının hazırladığı rapora göre Eceabat, Kirte (günümüz Alçıtepe) köyü halkının bir kısmı Rum olup ayrıca Eceabat ile Kabatepe arasında dam adı verilen kulübe-lerde Rumlar oturmaktaydı. Kirte köyü denize açık ve istihkâmlara yakındı. Balkan Savaşı döneminde bu köyden adalarda Rumlar ile ışıkla haberleşildiği öğrenilmişti. Özellikle Rum halkının durumu göz önünde tutularak, casusluk ve sabotajlara karşı gerekli önlemlerin alınması gerekiyordu...*⁴²¹ Önlem olarak Çanakkale civarındaki gayrimüslim halkın Çanakkale dışına çıkarılmasına karar verilmiştir. Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünden Edirne, Hüdavendigâr (Bursa) vilayetleriyle Karesi (Balıkesir) ve Çanakkale Mutasarrıflıklarına gönderilen 23 Haziran 1915 tarihli emirde, *Marmara havzasında sahilde ve sahilden bir saat mesafede bulunan köylerde Rum ahalinin dâhile çıkarılması Başkumandanlık Vekâleti Celilesince kesinlikle gerekli görülmesine binaen vilayetiniz/livanız kıyılarındaki köyler hakkında ona göre muamele olunması ve sonucunun bildirilmesi*⁴²² istenmiştir.

Bu emir üzerine söz konusu mahallerde tahliyeler başlamıştır. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünden Kale-i Sultaniye Mutasarrıflığına gönderilen yazıda, *15 Mayıs 1915 Çanakkale’den ihraç edilen gayr-ı Müslimlerin Karesi’ye (Balıkesir’e) nakilleri zaten Gelibolu Rumlarının o çevreye sevkî dolayısıyla meydana gelen izdihamı attıracağından bundan sakınarak Çanakkale’dekilerin*

420 Selçuk Uygun, *Çanakkale’de Eğitim ve Okullar Tarihi: (1839-2009)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2009, s. 48-49.

421 Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbi’nde Türk Harbi 5. Cilt Çanakkale Cephesi 1. Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 28.

422 BOA DH ŞFR 54-118

Ezine'ye nakli bir tedbir-i ...dir. Bununla beraber zararlı olacağı dolayısıyla Musevilerin öteye beriye dolaşmalarına meydan vermeyip toplu olarak bir mahâlde iskân ettirilmeleri icap ediyor. Gereğinin yapılması ve haber verilmesi⁴²³ istenmiştir. Çanakkale Mutasarrıflığına gönderilen bir diğer yazıda ise Gelibolu'da tahliye edilen Rum köyleri ahalisinden Lâpseki'ye sevk edilenlerin mahallî kaymakamı tarafından kabul edilmemekte olduğu haber veriliyor. Gelibolu'daki ahalinin bir an evvel başka tarafa nakli zaruri olmasına ve bunlardan bir kısmının Lâpseki'ye sevk-i tabii bulunmasına binaen bu hususta müşkülât çıkarılmaması lüzumunun Lâpseki Kaymakamlığına acele tebliği ile müşkülât gösterilmesi sebebinin sorulması⁴²⁴ istenmiştir.

Tüm bu önlemlere rağmen mevzu bahis halkın casusluk faaliyetlerinin önüne geçilemediği belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin *Çanakkale'de oturan Maryos Gabellinin Atina'ya gidip geldiği ve İngilizlere casusluk ettiği haber veriliyor. Söz konusu kişi hakkında tahkikat yapılması⁴²⁵ ve sonucunun haber verilmesi istenmiştir. Önlem olarak bu kişilerin yurt dışına çıkışlarının engellenmesi istenmiştir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Edirne, Aydın, Adana vilayetleriyle Balıkesir, Çanakkale, Menteşe ve Antalya Mutasarrıflıklarına gönderilen yazıda *Çanakkale ve İstanbul Boğazları bölgelerinden çıkarılan Hristiyan ailelerin de dışarı çıktıktan sonra bazı askerî bölgeler hakkında düşmana malumat verdikleri anlaşıldığından şu sırada bu gibilerin yurt dışına gitmelerine müsaade edilmesi Başkumandanlık Vekâletinden⁴²⁶ bildirildiği söylenmiştir.**

Yukarıdaki belgeler incelendiğinde gayrimüslim halkın casusluk faaliyetlerini önlemek ve Müslüman halkında düşman bombardımanından korunması amacıyla halkın göç ettirildiği anlaşılmaktadır. Göç ile birlikte öğrencilerin okullarına devam edememeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu olumsuzluklara okulların işgali ve harp sahasına yakınlık eklenince 1914-1916 yılları arasında düzenli eğitim verilememiştir.

423 BOA DH ŞFR 53-75

424 BOA DH ŞFR 52-224

425 BOA DH ŞFR 59-70

426 BOA DH ŞFR 56-202

SONUÇ

20 Aralık 1915 tarihinde Müttefik Kuvvetleri Anafartalar-Arıburnu hattından çekilerek bu cepheyi boşaltmıştır. Osmanlı Devleti için Çanakkale’de zaferin ayak sesleri duyulmaya başlamıştı. Bu havadis büyük bir sevince neden olmuş ve Çanakkale’deki Türk ordusuna tebrikler gönderilmiştir. Darülfünun-u Osmani Hukuk Fakültesi talebeleri gönderdikleri telgraflarda *mükemmelen mücehhez düşmanların kudurmuşçasına saldırılarına karşı göğüslerini siper yapıp sekiz ay müdafaa ederek nihayet bugün Arıburnu ve Anafartalardan düşmanları çıkarmaya muvaffakiyetle insanlık tarihinin Dünya Savaşı’na ait kısmına şanlı ve harikulade bir fasıl ilave eden kahraman Osmanlı subay ve askerlerinin gazalarını tebrik, muhterem şehitlere Fatihalar ithaf eyler ve Seddülbahir’deki düşman hakkında dahi aynı akibeti temenni ederiz*⁴²⁷ demişlerdir. 9 Ocak 1916 tarihinde son müttefik askerinin de Seddülbahir’i⁴²⁸ terk etmesi ile Çanakkale Muharebeleri fiilen sona ermiştir. Osmanlı Devleti’nin Çanakkale’den zaferle çıkması, tüm ülke genelinde büyük sevince neden olmuştur. *Seddülbahir muzafferiyeti şerefine bütün okullar tatil edilmiştir. Köprülü Fazıl Paşa, Mahmut Şevket Paşa, Aksaray, Sultan Selim numune mektepleriyle mekatib-i sultaniye talebeleri önlerinde izcileri buldukları hâlde Harbiye Nezaretine giderek ordunun zaferini tebrik edip*⁴²⁹ bayram etmişlerdir.

Ancak bu zaferin beraberinde getirdiği yıkım, Osmanlı Devleti için çok büyük olmuştur. *Çanakkale’de eğitim görmüş, okuryazar ve aydın binlerce insan kaybedilmesi ülkenin sosyopolitik dokusunu da olumsuz etkileyecek ve hatta bu etki yakın zamanlara kadar yansımayaacaktır. Cumhuriyetin ilanından yıllar sonra bile iki kuşak arasında kapatılmayan bu yetişmiş beyin gücü eksikliği kendisini her alanda hissettirecektir.*⁴³⁰

Bu kayıp o kadar büyük olmuştur ki İngiliz resmî harp tarihçileri Aspinal ve Oglander “*Gelibolu’daki kanlı muharebeler Türklerin çiçeğini yedi bitirdi.*”⁴³¹ demekten kendini alamamıştır. Bu cümle, memleketi yükseltecek gençliğin Çanakkale’de yitirildiğinin bir ifadesidir. Bu gençliği ve Çanakkale’yi, Darülfünun

427 Murat Çulcu, *İkdam Gazetesinde Çanakkale Cephesi*, cilt:2, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 827.

428 Gelibolu Yarımadası’nın güney ucu.

429 Murat Çulcu, *İkdam Gazetesinde Çanakkale Cephesi*, cilt:2, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 877.

430 Mete Tuncoku, Cemalettin Taşkıran, *Çanakkale Churchill ve Anzaklar*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000, s. 9.

431 Aspinal Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekatı: Seferin Başlangıcından 1915 Mayıs’ından Tahliyeye Kadar; II*, haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 538

müdürrislerinden İsmail Hakkı Bey şöyle anlatmıştır: *Çanakkale savunması bir gençlik savunmasıdır. Subay, astsubay, nefer sıfatıyla orduya katılan binlerce okullu, fikir ve ahlakın birleştiği her noktada kudretlerinin büyüklüğünü ispat etmişlerdir.*⁴³²

Necmeddin Sadık “Çanakkale’nin Eğitim Kuvveti” başlığıyla yazdığı makalesinde Çanakkale Muharebelerinin eğitimle ilişkisini şöyle kurmuştur:

*Türk örneklerini, Türk’ün özelliklerini temize çıkaracak vicdanları arayanlar Çanakkale destanını okuyacaklardır. Çünkü Türk’ün millî karakterleri ne şehirlerde ne köylerde. Onlar tamamen Çanakkale hikâyelerinde görünüyor. Bunun içindir ki 18 Mart’ın millî eğitim tarihimizde unutulmaz bir kıymeti vardır. 18 Mart, bu milletin büyük ideal bayramıdır. Atalarını ve milletin geçmişini öğrenmek isteyen, millî hikâyelerle vatansever ve milliyetçi eğitim alacak çocuklarımız okuma kitaplarında sık sık Çanakkale’yi görecekler, okulların duvarlarında o resimleri izleyecekler, babalarından analarından bu hikâyeleri dinleyeceklerdir. O gün okullar tatil edilecek, okul tiyatroları yapılacak, eğlenceler düzenlenecek ve bu hatıra zihinlerde daima uyanık duracaktır. Öğretmenler, eğitimciler ve yazarlar milletin eğitimi için Çanakkale’de tükenmek bilmeyen kuvvet hazineleri bulacaktır. Patlamak üzere olan bombayı eliyle düşmana geri gönderen, on kişiyle koca taburları perişan eden, denize atlayıp düşman subaylarını kurtaran, küçücük torpidosuyla koca zırhlıları batıran Türk askerleri, çocuklarımızın gözleri önünde canlandıracağımız büyük millî örneklerdir. Bunun için hiç çekinmeden gururla, iftiharla diyebiliriz ki Çanakkale, savaşın bu neslin kendisinden sonrakilere en büyük ve en kıymetli hatırasıdır.*⁴³³

Özetle müdürris İsmail Hakkı Bey’in de ifade ettiği gibi *Çanakkale savunması yapılmış, kazanılmıştır. Ancak görev, yalnız askerler ve kumandanlar için bitmiştir; bizim için başlamamıştır bile!.. Herkes bilsin ki Akdeniz mezarına kanlarını akıtanlar ölmek için ölmediler. Hep bu tarih, bu namus ve fazilet tarihi için öldüler. Onların kan borcunu ödemek lazım... Şairler destanlarını yapsınlar, ressamlar tablolarını çizsinler, heykeltıraşlar sembollerini yaratsınlar, yazarlar hikâyelerini yazsınlar. Sağ kalanlar rahmet okusunlar.*⁴³⁴

Çanakkale Muharebelerinin Türk eğitim sistemine etkilerinin ortaya konduğu bu çalışmada bahsi geçen etkileri özetleyecek olursak

432 Necmeddin Sadık, *Çanakkale’nin Eğitim Kuvveti*, Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı, 18 Mart 1915, Haz. Muzaffer Albayrak; Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 116.

433 İsmail Hakkı, *Çanakkale Savunması Nedir?*, Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı, 18 Mart 1915, haz. Muzaffer Albayrak; Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 307.

434 age. s.117.

Savaş Sırasında Mevcut Okulların Durumu

- Yaralıların tedavisi, askerî amaç için kullanım gibi çeşitli nedenlerle okul binaları işgal edilmiştir. Bu durumdan dolayı birçok okul kapanarak eğitim-öğretim faaliyetleri yapılamaz hâle gelmiştir.
- Okul binalarının işgali esnasında ve işgal sonrası kullanım esnasında binalarda tahribatlar yaşanmıştır. Maddi sıkıntılar nedeniyle düzenli eğitim-öğretimin yapılacağı hâle getirilmeleri zaman almıştır.
- Özel okulların da işgal edilmesiyle bu okullarda çalışanlar ve okuyanlar sıkıntılar yaşamıştır.
- Savaş dolayısı ile hayat şartlarının zorlaşmasından dolayı açık kalabilen okullar yiyecek-içecek ve yakıt bulma konusunda sıkıntılar yaşamıştır.
- Okulların bombardımanlardan korunması için üzerlerine flamalar çekilmiştir.
- İşgal edilen okullarda öğrenci ve okul eşyaları zarar görmüştür.
- Yeni eğitim-öğretim yılının (1915-1916) gelmesi ile bazı okullar tahliye edilmiştir. Fakat kullanımına ihtiyaç görülen okullar hemen tahliye edilmişlerdir.
- Savaş dolayısıyla inşa edilmesi düşünülen okullar planlanandan daha geç zamanda inşa edilmişler veya hiç inşa edilememişlerdir.
- Savaş hâlinde bulunan devletlerin (İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya) okulları tahliye ettirilmiş ve eşyalarına el konulmuştur.

Öğretmen ve Öğrenci Kayıpları

- Öğretmenler ve öğrencilerden kanunda belirtilen şartları taşıyanlar yedek subay olarak, şartları taşımayanlar er olarak askere alınmışlardır. Bu durumda cephenin insan ihtiyacının karşılanmasına eğitim kurumunun en önemli öğeleri olan öğretmen ve öğrencilerden faydalandığı görülmektedir.
- Yedek subay olmak üzere harp okuluna alınan öğrencilerin büyük çoğunluğu piyade sınıfı eğitime alınmışlardır. Bu sınıf gereği bu kişiler sıcak cephe hattında savaşmış ve birçoğu şehit olmuştur. Sağ kalanların ise eğitimleri en az bir sene aksamıştır.
- Artan subay ihtiyacından dolayı askere alım yaşı 18'e kadar düşmüştür.
- Yedek subay olma hakkı lise 10. sınıfta okuyan öğrencilere de verilmiştir.

- Cephe gerisinde kalan öğrenciler de savaştan fazlasıyla etkilenmiştir. Ya okulları hastaneye çevrildiği için okullarından uzaklaşmak zorunda kalmışlardır ya da öğretmensizlik yüzünden okulları kapanmıştır. Aynı şekilde hayatın pahalılaşmasından dolayı zor koşullarda eğitim-öğretimlerine devam etmek zorunda kalmışlardır.
- Tıp fakültesi öğrencileri de silahaltına alınmış fakat bunlar diğer öğrencilerin aksine cephe gerilerinde hastanelerde çalıştırılmışlardır.
- Tıp fakültesi öğrencilerinin yanı sıra gönüllü olarak da hastanelerde çalışan öğretmen ve öğrenciler olmuştur.
- Öğretmenlerin silahaltına alınmasından dolayı birçok okul kapanmak zorunda kalmıştır.
- Askerde bulunan öğretmenlerin özlük haklarının korunması için yönetmelik yayınlanmıştır.

Savaşın Savaş Bölgesine (Çanakkale'ye) Etkileri

- Savaş alanı olması sebebiyle en çok etkilenen yer Çanakkale şehri olmuştur.
- Diğer şehirlerde de olduğu gibi Çanakkale'deki okullar da çeşitli amaçlarla işgal edilmiştir.
- Düşman bombardımanlarından dolayı okul binaları zarar görmüştür. Bu okullar maddi imkânsızlıklar nedeniyle yıllarca onarılmayı beklemiştir. İşgal yıllarında (1918-1912) azınlıklar okullaşma oranında gelişme gösterse de kendilerine destek veren ülkelerin desteklerinin çekilmesiyle bu durum uzun sürmemiştir.
- Çanakkale'de okuyan öğrenciler okullarından alınarak güvenli olan (İstanbul, Edirne gibi) şehirlere gönderilerek eğitimlerine devam ettirilmişlerdir.
- Bu bölgede çalışan öğretmenler de başka şehirlere göç etmek ve gittikleri yerde çalışmak zorunda kalmışlardır.

Savaşın Eğitim Politikalarına Etkileri

- Silahaltına alınmalarından dolayı okullarına devam edemeyen öğrenciler için yönetmelik yayınlanarak, okula başvurdukları tarihten itibaren devamsızlıkları dikkate alınması ve okul kayıtlarının silinmemesi istenmiştir. Dolayısıyla 1915 yılı içerisinde okullara düzenli devam sağlanamamıştır.

- Öğrenciler silahaltında bulunmalarından dolayı ara dönem sınavlarına girememişlerdir. Bu durumda bulunan öğrenciler için 1915 yılının Temmuz ayında bitirme sınavı yapılmıştır.
- Yurt dışından okumak için gelen öğrencilere okul parası ve devamsızlık konularında savaş hâlinde dolayı tolerans gösterilmiştir.
- Savaş hâlinde bulunan ülkelerde okuyan öğrenciler eğitimlerini yarıda bırakarak ülkelerine geri dönmek zorunda kalmışlardır. Ancak savaş hâlinde bulunulmayan ülkelerde okuyan öğrenciler geri dönerek eğitimlerine kaldıkları yerden devam edebilmişlerdir. Aynı şekilde savaş hâli dolayısıyla 1915 yılında okuması için Avrupa'ya öğrenci gönderilmemesi kararlaştırılmıştır.
- Varolan durumda öğrenciler ve öğretmenler duyarlılıklarını göstermişler ve Kızılay gibi hayır kuruluşlarına bağışlarda bulunmuşlardır.
- Öğretmenlerin silahaltında bulunmalarından doğan açık, vekil öğretmenlerle kapatılmaya çalışılmıştır. Fakat bir süre sonra vekil öğretmenlere verilen ücretin azlığından dolayı vekil öğretmen bulmak güçleşmiş ve eğitim bu işi yeterli derecede yapmaya kabiliyeti olmayan kişiler tarafından yürütülmeye çalışılmıştır.
- Savaş hâlinde bulunulan ülkelerin öğretmenleri sınır dışı edilmiştir. Ancak hizmetlerinde fayda görülen öğretmenlerin kalıp çalışmaya devam etmelerine izin verilmiştir.
- Sınavların uygulanması konusunda deneyimli öğretmenlerin silahaltında olmasından dolayı sınavlar planlanan zamandan geç icra edilmiştir. Çünkü askerde olan öğretmenlerin yerine gelen vekil öğretmenlerin bu konuda tecrübe kazanmaları zaman almıştır.
- Öğretmenler askerlik harici görevlerle de cepheye gönderilmiştir. Bu öğretmenlerin cepheye gönderilmelerindeki amaç, orada gözlemlerde bulunarak eserler meydana getirmeleri ve bunu gelecek kuşaklara aktarmalarının sağlanmasıdır.
- Savaşlarda gösterilen kahramanlıklar öğrencilerin okuması için ders kitaplarına konmuştur.

Bu eser, tarihimizin önemli bir dönemine ait yaşananları ortaya koymaktadır. Hem eğitim alanındaki çalışmaların tarihsel bir nedene oturtulabilmesi hem de tarih bilimiyle öğrencilerin daha iyi niteliklerle yetiştirilebilmeleri için bu tür çalışmalara her zaman ihtiyaç vardır.

Bu genel değerlendirme ve yorumlardan sonra araştırmaya ilişkin öneriler de şöyle sıralanabilir:

Bu tür konular araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Ülkemizin eğitimine bölgesel anlamda da olsa etki eden Balkan Savaşları, Sarıkamış Cephesi ve bu süreçte yaşananlar ortaya çıkarılmayı beklemektedir. Aynı şekilde ülkemizde 30 yıldır devam eden terör ve bunun eğitimsel açıdan etkileri konusu bu alanda çalışacak insanları beklemektedir.

Özetle savaşlar ve eğitim konusu etraflıca incelenerek bu alanda çalışmalar yapılabilir. Bu alanda çalışmalar yapıldıkça ders kitaplarına yetişen neslin ibret alacağı örnekler eklenecektir.

Çanakkale Muharebe alanları öğrencilere sistemli bir şekilde gezdirilmeli ve bu esnada yıllar önce onlar gibi okul sıralarında okuyan insanların nelerden vazgeçtikleri anlatılmalıdır.

Bu eserin Türk milletine faydalı olması dileği ile...

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Adnan Ergenli, *Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Ahmet Esenkaya, *Çanakkale Savaşı'nda Türk-Alman Birlikteliği*; Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Bahar-Güz 2008, sayı 6-7: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi.
- Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, çev. Günay Aslan, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.
- Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*; Nehir Yayınları, İstanbul, 1990. s. 45-46.
- Ali Özuyar, *Ateş Hattında İlk Kameraman; Atlas Tarih Dergisi*, Sayı:6, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Aspinal Ogländer, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı: Seferin Başlangıcından 1915 Mayıs'ından Tahliyeye Kadar; II*, haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 538
- Aspinal - Ogländer *Gelibolu Askerî Harekâtı*; II. Cilt, Yay. haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 2005.
- Aubrey Herbert & Henry Morgenthau, *Devler Ülkesinde Devler Savaşı Çanakkale*; Ataç Yayınları, İstanbul, 2005.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt. Çanakkale Cephesi 1. Kitap Amfibi Harekât*; Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt. Çanakkale Cephesi 2. Kitap* Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, 5. Cilt 3. Kitap, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1980.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt. Çanakkale Cephesi Harekâtı 1. Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915 - 09 Ocak 1916) V. Cilt III. Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915 - 04 Haziran 1915) V. Cilt II. Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914 - 25 Nisan 1915) V. Cilt I. Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.

Burhan Sayılır, *Türk Kurmay Subaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı*, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.

C.E.W. Bean, *The Story Of Anzac*, Cilt: 2.

Cahit Çakmakçı, *Çanakkale Muharebelerinin Sebepleri*; KKK Fakülte ve Yüksek Okullar Askerî Öğrenci Komutanlığı Atatürkçülük Çalışma Merkezi Yayınları, Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk Sempozyumu, Ankara, 1987.

Charles F. Roux, *Çanakkale'de Ne Oldu?*, Yay. haz. Burhan Sayılır, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.

E. Albay A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*; çev. E. Korgeneral Hüseyin Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.

Ellis Ashmead Bartlett, *Çanakkale Gerçeği*, çev. Bahriye Kıdemli Kurmay Yüzbaşı Rahmi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Emrullah Nutku, *Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış*, Özyurt Basımevi.

Faik Tonguç, *Birinci Cihan Harbi'nde Bir Yedek Subayın Hatıraları*, Bengi Matbaası, Ankara, 1960.

Gürsel Göncü, Şahin Aldoğan, *Siperin Ardı Vatan*, MB Yayınevi, İstanbul, 2006.

Hamdullah Subhi Tanrıöver, *Günebakan*, haz. Fethi Tevetoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 741, İstiklal Matbaası, İzmir, 1987.

Harp Mecmuası Sayı: 3

Harp Mecmuası Sayı: 10

Harp Mecmuası Sayı: 3

Harp Mecmuasında Sayı: 22

İan Hamilton, *Gelibolu Günlüğü*, çev. Osman Öndeş, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1972.

İbrahim Alaettin Gövsa, *Çanakkale İzleri*; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını - sayı, 28 Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi - 14, Ankara, 1989.

İsmail Çolak, *Çanakkale'nin Kahraman Mekteplileri*, Lamure, İstanbul 2006.

İzzeddin Çalışlar, *On Yıllık Savaş*; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2010.

Karasi Gazetesi 21 Haziran 1915

- Karasi İdadi-Sultani Lisesine Mahsus Salname 1342-1340 (1924-1926).
- Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*; Cilt 1, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.
- Limman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Osmanlı Genelkurmayı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Lokman Erdemir, *Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine Sağlık Hizmetleri*; Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012/1, sayı 15.
- Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı Sırasında İstanbul Hastanelerinde İlk Sağlık Hizmetleri ve Şehitlerin Defni*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17:1 (2012).
- Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı; Siyasi, Askerî ve Sosyal Yönleri*, Gökkuşbu, İstanbul, 2009.
- Mete Tuncoku, Cemalettin Taşkıran, *Çanakkale Churchill ve Anzaklar*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000.
- Murat Çulcu, *İkdam Gazetesinde Çanakkale Cephesi*, Cilt: 2, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, yay. haz. Uluğ İğdemir, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye*, 3. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul, 2002.
- Nevin Yazıcı, *Çanakkale Savaşı'nda Türk Kadınının Rolü*, Gazi Akademik Bakış Dergisi Cilt 5, Sayı 9, Kış 2011.
- Nigel Steel, Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*; (çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.
- Nigel Steel, Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Nil Sarı, Zuhâl Özyaydın, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları; II. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, VII Dizi-Sayı 131^a.
- Nusret Baycan, *I. Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi 25 Nisan 1915 Arıburnu Çıkarması 27. Piyade Alayının Karşı Taarruzu: 19. Tümenin Bu Karşı Taarruzu Desteklemesi*, Stratejik ve Taktik Sonuçlar Serisi No: 4, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1335 (1919) Senesinde Münakıd (kabul olunmuş) Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330 (1914) - 1334 (1918) Senelerine Ait Merkez-i Umumi Raporu*; Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1335 (1919).

Ömer Çakır, *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

Ömer Çakır, *Çanakkale'den Mektup Var*, T.C. Eceabat Kaymakamlığı (t.y.).

Rıza Filizok, *Ali Canip'in Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 114, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2001.

Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, İÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Sakin Öner, *Vefa Lisesi 125. Yıl Anısına*, Vefa Vakfı Yayını, İstanbul 1997.

Seçil K. Akgün ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Beyda Basımevi, Ankara, 2000.

Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl., Ankara, 2002.

Selçuk Uygun, *Çanakkale'de Eğitim ve Okullar Tarihi: (1839-2009)*, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2009.

Serhat Güvenç, *Drednot Ateşi ve Osmanlı Devleti: Reşadiye ve Sultan Osman Savaş Gemilerinin Öyküsü*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2005.

Servet-i Fünun

Servet-i Fünun Gazetesi, numara: 1253

Servet-i Fünun Gazetesi, numara: 1251

Suat Aray, *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, TCDD Basımevi, İzmir, 1959.

Süleyman Hayri Bolay, *Çanakkale Zaferinde Manevi Gücün Rolü*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt: X, sayı: 30, Kasım 1994.

Yazıcı Hüseyin, *Osmanlı Devleti'nde Öğretmen Okullarının Kuruluşu ve İşleyişi*; (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1915, haz. Muzaffer Albayrak, Ayhan Özyurt, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Kls. 184, Dos. 785, Fih. 27-2.

Kls. 1880, Dos. 31, Fih. 1-27.

Kls. 1889, Dos. 58, Fih. 1-54.

Kls. 1991, Dos. 406, Fih. 1-5.

Kls. 1991, Dos. 406, Fih. 1-6.

Kls. 1991, Dos. 406, Fih. 1-7.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-109.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-12.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-16.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-16a.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-17.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-199.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-20.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-37.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-45.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-46.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-48.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-66.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-67.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-70.

Kls. 2030, Dos. 574, Fih. 1-78.

Kls. 2041, Dos. 646, Fih. 1-100.

Kls. 2207, Dos. 19, Fih. 6.

Kls. 2207, Dos. 19, Fih. 6-2.

Kls. 2207, Dos. 19, Fih. 6-3.

Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-10.

Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-25.

Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-38.

Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-7.

Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-9.

Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-9a.

Kls. 3438, Dos. 24, Fih. 22.

Kls. 3438, Dos. 24, Fih. 22-5.

Kls. 3438, Dos. 24, Fih. 22-6.

Kls. 3438, Dos. 24, Fih. 37.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

DH EUM 5. Şb. 4-37/1

DH EUM 5. Şb. 4-37/2

DH EUM 5. Şb. 4-37/5

DH EUM 5. Şb. 80-20

DH EUM MTK 47-20

DH İ. UM. E-30-75/12

DH İ. UM. E-30-75/16

DH İ. UM. E-30-75/43

DH İD. 206-10/53

DH ŞFR 469-36

DH ŞFR 52-224

DH ŞFR 53-75

DH ŞFR 54-118

DH ŞFR 56-202

DH ŞFR 59-70

DH UMVM 69-8

DH UMVM 9-6/2

DH. EUM. LVZ. 21-44

DH. EUM. MTK. 47-20

DH. HMŞ. 23-95

DH. HMŞ. 23-95	MF ALY 82-109
DH. HMŞ. 23-97	MF ALY 82-53/1
İ DUİT 76-44	MF ALY 82-53/2
İ. DUİT 76-27	MF ALY 82-91/1
İ. DUİT 76-27	MF ALY 82-91/2
İ. DUİT. 76-12	MF ALY 82-93/1
İ. DUİT. 76-18	MF ALY 82-93/2
İ. DUİT. 76-18-4	MF EYT 1-17
İ. DUİT. 76-26	MF HFS 4-45
İ. MLU. 19-1333 R/30	MF HFS 5-119
İUM. EK. 30-75/20	MF HFS 5-18
MF ALY 77-116/1	MF HFS 5-7
MF ALY 77-116/2	MF HFS 5-82
MF ALY 77-8/1	MF HTF 2-16
MF ALY 77-94	MF HTF 2-23
MF ALY 78-29	MF HTF 2-3
MF ALY 78-52/2	MF HTF 2-38
MF ALY 79-19/1	MF HTF 2-4
MF ALY 79-19/2	MF HTF 2-41
MF ALY 79-3	MF HTF 2-42
MF ALY 79-79/1	MF HTF 2-42
MF ALY 80-1	MF HTF 2-5
MF ALY 80-20	MF HTF 2-5
MF ALY 80-54	MF HTF 2-51
MF ALY 80-55	MF HTF 2-61
MF ALY 80-60/2	MF HTF 2-61
MF ALY 80-67	MF HTF 2-63
MF ALY 81-33	MF HTF 2-7
MF ALY 81-44	MF HTF 2-8

MF HTF 2-81

MF HTF 2-83

MF HTF 2-9

MF HTF 3-16

MF HTF 3-34

MF HTF 4-105

MF HTF 4-61

MF HTF 4-7

MF HTF 4-9/1

MF HTF 4-9/2

MF İBT 524-23/1

MF İBT 524-23/2

MF İBT 524-23/5

MF İBT 536-10

MF İBT 536-47

MF İBT 536-50/1

MF İBT 536-50/2

MF İBT 536-61

MF İBT 550-11

MF İBT 550-15

MF İBT 550-15

MF İBT 550-33/1

MF İBT 550-33/3

MF İBT 550-50

MF İMF 41-16

MF İMF 41-61

MF İMF 42-103/3

MF İMF 42-16

MF İMF 42-99

MF İMF 43-30

MF İMF 43-36/2

MF İMF 43-36/3

MF İMF 43-41

MF İMF 43-5

MF İMF 43-82

MF İMF 75-15

MF İMF 75-79

MF İST 15-59

MF İST 15-69

MF İST 17-44

MF İST 17-46

MF İST 17-52

MF KMS 1208-40

MF KMS 1211-52

MF MGM 9-47

MF MGM 9-47

MF MGM 9-63

MF MH 2197-20

MF MH 2197-25

MF MH 2197-55

MF MKT 1193-49/1

MF MKT 1198-62

MF MKT 1200-15/3

MF MKT 1202-13

MF MKT 1202-13

MF MKT 1202-41

MF MKT 1203-35

MF MKT 1204-13

MF MKT 1204-58
MF MKT 1206-12
MF MKT 1206-12
MF MKT 1207-38/2
MF MKT 1207-38/2
MF MKT 1209-48
MF MKT 1209-70
MF MKT 1209-93
MF MKT 1210-24
MF MKT 1210-28/2
MF MKT 1210-29/1
MF MKT 1210-29/2
MF MKT 1210-33/1
MF MKT 1210-33/3
MF MKT 1210-33/4
MF MKT 1210-33/6
MF MKT 1210-33-7
MF MKT 1210-45/1
MF MKT 1210-45/2
MF MKT 1210-45/3
MF MKT 1210-57
MF MKT 1210-61
MF MKT 1210-61/1
MF MKT 1210-63
MF MKT 1210-84/2
MF MKT 1210-84/4
MF MKT 1211-34
MF MKT 1211-41
MF MKT 1211-43
MF MKT 1211-67/2
MF MKT 1211-70
MF MKT 1212-49
MF MKT 1212-54
MF MKT 1212-56
MF MKT 1212-58
MF MKT 1212-59
MF MKT 1212-64
MF MKT 1212-68
MF MKT 1212-70
MF MKT 1212-72
MF MKT 1212-92/3
MF MKT 1212-92/4
MF MKT 1213-18
MF MKT 1213-20/1
MF MKT 1213-56/1
MF MKT 1213-56/2
MF MKT 1213-56/3
MF MKT 1213-56/4
MF MKT 1221-72
MF MV 240-25
MF TLY 446-13
MF TLY 446-18
MF TLY 446-18
MF TLY 446-85
MF TLY 446-90
MF TLY 447-15
MF TLY 447-52
MF TLY 447-53

MF TLY 447-67/1

MF TLY 447-67/2

MF TLY 447-74

MV 192-29

MV 195-41

MV 195-99

MV 240-22

MV 242-39

Türk Kızılay Arşivi

Kızılay Arşivi 23-335

Kızılay Arşivi 23-288

Kızılay Arşivi 23-279

Kızılay Arşivi 23-256

Kızılay Arşivi 23-252

Kızılay Arşivi 23-252/1

Kızılay Arşivi 23-207

Kızılay Arşivi 23-204

Kızılay Arşivi 23-175

Kızılay Arşivi 23-161

Kızılay Arşivi 23-144

Kızılay Arşivi 27-119

Kızılay Arşivi 43-194

Kızılay Arşivi 44-128

Kızılay Arşivi 44-108

Kızılay Arşivi 44-101

Kızılay Arşivi 44-94.

Kızılay Arşivi 44-91

Kızılay Arşivi 44-80

Kızılay Arşivi 71-4

Kızılay Arşivi 72-157

Kızılay Arşivi 73-26

Kızılay Arşivi 114-44

Kızılay Arşivi 114-36

Kızılay Arşivi 114-35

Kızılay Arşivi 114-34

Kızılay Arşivi 114-33

Kızılay Arşivi 114-31

Kızılay Arşivi 114-30

Kızılay Arşivi 112-10

Kızılay Arşivi 193-257

Kızılay Arşivi 223-52

Kızılay Arşivi 223-28

Kızılay Arşivi 270-41

Kızılay Arşivi 270-41

Kızılay Arşivi 263-25

Kızılay Arşivi 313-70

Kızılay Arşivi 313-70

Kızılay Arşivi 313-70/1

Kızılay Arşivi 397-193

Kızılay Arşivi 423-35

Kızılay Arşivi 423-19.

Kızılay Arşivi 498-117

Kızılay Arşivi 523-45

Kızılay Arşivi 523-45

Kızılay Arşivi 523-45

Kızılay Arşivi 523-45

Kızılay Arşivi 590-49

Kızılay Arşivi 595-1

Meşihat Dairesi Arşivi (MDA)

Sahn, 2242.

Elektronik Kaynaklar

Şahin Aldoğan, Selim Meriç, *Arıburnu Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu* <<http://www.gallipoli-1915.org/19May.htm>> (31.03.2007).

<<http://www.istanbulspor.com.tr/default.asp?id=arma>> (01.05.2009)

Tarihi Belge Kayboldu!

< <http://gundem.bugun.com.tr/bedeli-canakkale-de-kanla-odendi-195122-haberi.aspx>> (05.10.2012)

Bedeli Çanakkale'de ...

<<http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-4040-34-bedeli-canakkalede.html>> (05.10.2012)

<[http://www.geliboluyuanlamak.com/286_Birinci-Dunya-Savasinda-Darulfunun-Tip-Fakultesi-\(Dr--Lokman-Erdemir\).html](http://www.geliboluyuanlamak.com/286_Birinci-Dunya-Savasinda-Darulfunun-Tip-Fakultesi-(Dr--Lokman-Erdemir).html)> (08.03.2014)

F. Özlen, Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler

<<http://www.gallipoli-1915.org/tibbiye.sehit.htm>> (29.06.2012)

Mustafa Ergün, *Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri*; İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 1, 1897 s.7. <<http://www.egitim.aku.edu.tr/sati1.pdf>> (13.08.2012)

Mustafa Arıkan, *Bir Çanakkale Şehidi ve Mektubunun Başına Gelenler*; Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt:5, Sayı:9, 2011, s. 213-243. <http://ataum.gazi.edu.tr/e107_files/sayi9/Mustafa_Arikan.pdf> (04.10.2012)

B. Gezen, E. Küçükkuş, O Vasiyet Yerine Geldi

<<http://haber.gazetevatan.com/o-vasiyet-yerine-geldi/372783/1/Haber>> (04.10.2012)

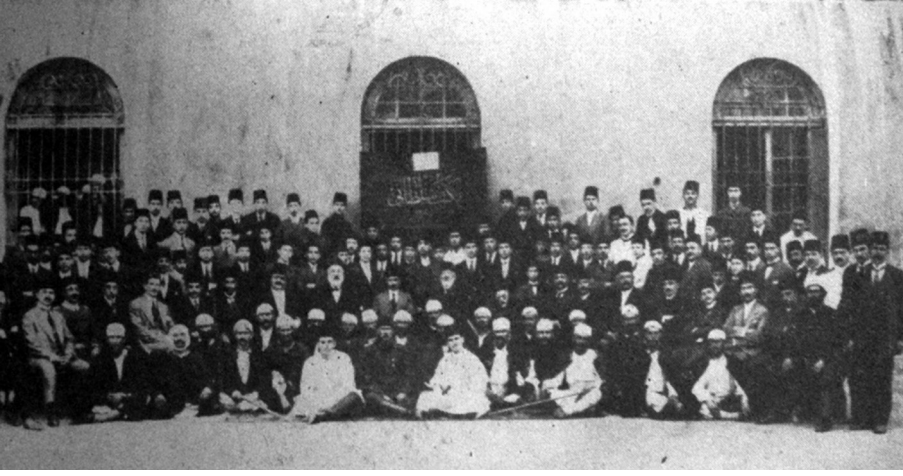
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Selçuk, *Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezaretinin "Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma" Amaçlı Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Avrasya İncelemeleri Dergisi, Cilt:1, Sayı: 2, 2012, s. 224. <<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuavid/article/view/1023020061>> (04.06.2014)

<<https://cas.awm.gov.au/item/H16637>> (09.10.2012)

Ahmet Yurttakal, *Cevat Paşa'nın Çanakkale'de Yaptıracağı Okullar*

<[http://www.geliboluyuanlamak.com/179_Cevat-Pasa'nin-Canakkale'de-Yaptirdigi-Okullar-\(Ahmet-Yurttakal-.html](http://www.geliboluyuanlamak.com/179_Cevat-Pasa'nin-Canakkale'de-Yaptirdigi-Okullar-(Ahmet-Yurttakal-.html)> (09.10.2012)

EKLER

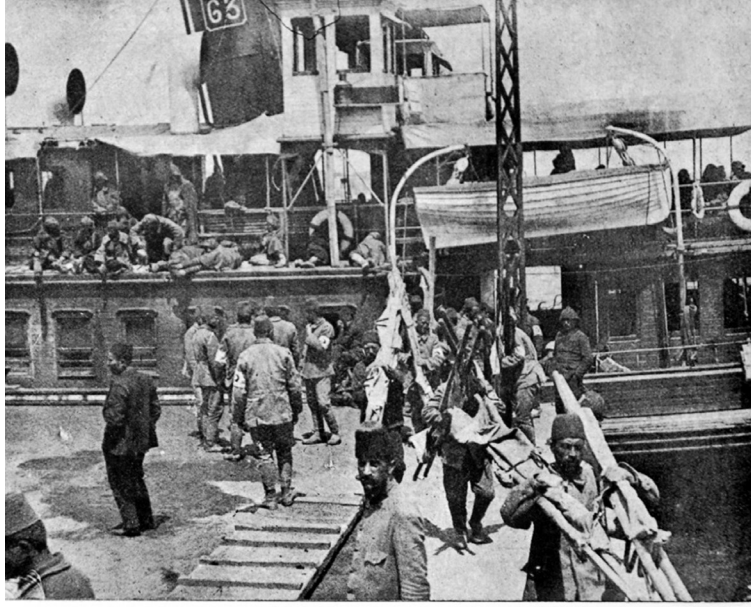

*EK 1: Galatasaray Lisesinde hastalarla ziyaretçiler bir arada.
Arkada görülen pankartta "Mekteb-i Sultani" yazmaktadır.⁴³⁵*

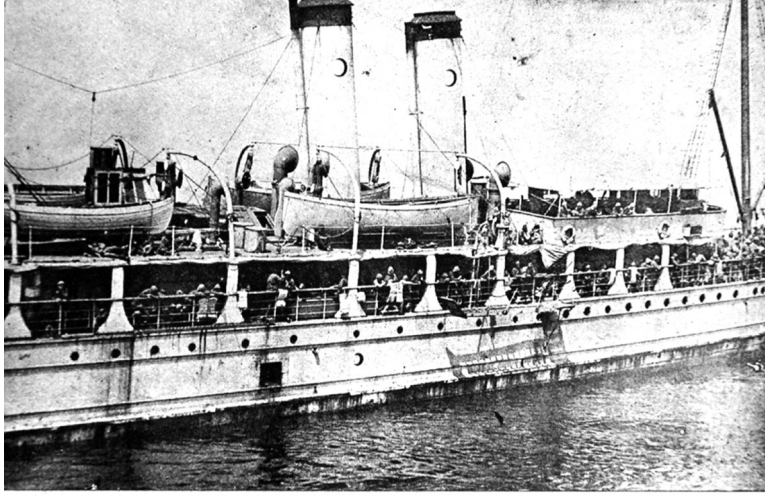
EK 2: Galatasaray Lisesinde Hilal-i Ahmer (Kızılay) bayrağı dalgalanırken

435 Fotoğraflar EK 1 ve 2: Suat Aray, *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, TCDD Basımevi, İzmir, 1959, s. 66-67.

غازى مجروحلرئىزك درسعادته مواصلقى

EK 3: Yaralı gazilerin Dersaadet'e (İstanbul'a) muvasalatı (ulaşması)⁴³⁶

«مروت فنون» ك خصوصى فوطوغرافىستدن

غازى مجروحلرئىزك درسعادته مواصلقى

EK 4: Gazi mecrubların (yaralıların) Dersaadet'e (İstanbul'a) muvasalatı (Ulaşması)

436 Fotoğraflar EK 3 ve 4: Servet-i Fünun Gazetesi, numara: 1251, sayfa: 40.

EK 5: Mecruh (yaralı) gazilerimiz İstanbul'da Hilal-i Ahmer hastanelerinde⁴³⁷

بزم عالم والده سلطانپسې دروننده بېروچين غزانه تخصیص اولونان هلال احمر خسته خانه بنده برمنظره داخلیه
EK 6: Bezm-i Alem Valide Sultanisi derununda (içinde) mecuhin-i guzata (yaralı gazilere) tahsis olunan Hilal-i Ahmer hastanesinde bir manzara-i dâhiliye

437 Fotoğraflar EK 5 ve 6: Harp Mecmuası, sayı:3, sayfa: 46.

